

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TABERÎ TEFSİRİNDE MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET KARTAL

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HEKİM TAY

BİTLİS 2025

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TABERÎ TEFSİRİNDE MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET KARTAL

ORCID: 0009-0007-0360-2399

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HEKİM TAY

BİTLİS 2025

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS ÇALIŞMASI ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Taberî Tefsirinde Mübhemâtu’l-Kur’ân” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

14/02/2025

İmza

Ahmet KARTAL

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Taberî Tefsirinde Mübhemâtu’l-Kur’ân” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

14/02/2025

Tezi Hazırlayan

İmza

Ahmet KARTAL

Danışman

Doç. Dr. Hekim TAY

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İsa YÜCEER

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Ahmet KARTAL tarafından hazırlanan “Taberî Tefsirinde Mübhemâtu’l-Kur’ân” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 14/02/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği/ oy çokluğu ile kabul/ red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Hekim TAY

.....

(Bitlis Eren Üniversitesi)

Üye: Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

.....

(Ankara Üniversitesi)

Üye: Doç. Dr. Mehmet ALTIN

.....

(Bitlis Eren Üniversitesi)

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

....../...../2024

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C.
Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Taberî Tefsirinde Mübhemâtu'l-Kur'ân
Ahmet KARTAL
Danışman: Doç. Dr. Hekim TAY
ŞUBAT 2025

ÖZET

Erken dönemden itibaren, Kur'ân'ın mesajını anlamaya yönelik pek çok çalışma yapılmaya başlandı. Bu çalışmalardan biri de âyetlerde yer alan mübhem (belirsiz) ifadelerdir. Mübhem ifadelerin kapsam ve mahiyeti ile ilgili farklı fikirler ileri sürülür. Bu durum, mübhem kavramının öznel bir nitelik taşıdığını gösterir. Tefsirde otorite olarak kabul edilen isimlerden biri de İbn Cerîr et-Taberî'dir. Bu çalışmada et-Taberî'nin mübhem mefhumuna yaklaşımı ele alındı. Esasında mübhem ifadesi et-Taberî'den sonra kavramlaşarak müstakil çalışmalara konu olabilmektedir. Dolayısıyla et-Taberî'de mübhem ifadeler belirlenmeye çalışılırken sonraki dönemde telif edilen eserlerden yararlanıldı. Bu bağlamda çerçevenin belirlenmesinde Celâluddîn es-Suyûtî'nin bu konudaki çalışması temel referans olarak belirlendi. Bu araştırmada, et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri esas alınarak, müellifin mübhem ifadeler konusundaki tespitleri incelendi.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân İlimleri, Mübhem, et-Taberî

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Basic Islamic Sciences
Master's Thesis
Mubhamatu'l-Qur'an in Tabari's Tafsir
Ahmet KARTAL
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Hekim TAY
February 2025

ABSTRACT

From the early period, many studies were initiated to understand the message of the Qur'an. One of these studies focuses on the ambiguous (unclear) expressions found in the verses. Different ideas are proposed regarding the scope and nature of these ambiguous expressions. This situation indicates that the concept of ambiguity has a subjective characteristic. One of the names considered an authority in tafsir (Qur'anic exegesis) is Ibn Jarīr al-Tabarī. This study examines al-Tabarī's approach to the concept of ambiguous expressions. In fact, the term “ambiguous” became a conceptualized term after al-Tabarī, leading to independent studies. Therefore, while attempting to identify ambiguous expressions in al-Tabarī's work, later works were also utilized. In this context, the work of Celāluddīn al-Suyūtī on this subject was chosen as a key reference for determining the framework. In this research, based on *Cāmiu'l-beyān 'an te'vīli āyi'l-Kur'ān* (The Collection of Explanations on the Interpretation of the Qur'anic Verses), the author's findings regarding ambiguous expressions were examined.

Keywords: Tafsir, Qur'anic Sciences, Ambiguity, al-Tabarī

ÖN SÖZ

Hamd yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur. Salât ve Selâm insanlara ancak rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed ve O’nun ashabına olsun.

Kur’ân’ın doğru anlaşılması hem bireysel hem de toplumsal düzeyde büyük bir önem taşır. Bu nedenle, Kur’ân’a yönelik yapılan tefsir çalışmalarının derinliği, metnin doğru yorumlanabilmesi adına hayati bir rol oynar. Tefsir, sadece lafzi düzeyde bir açıklama değil, aynı zamanda metnin arka planındaki niyet ve mesajı da ortaya koymayı amaçlayan bir ilim dalıdır. Bu bağlamda, mübhem ifadelerin ele alınması, Kur’ân’ın anlaşılmasında karşılaşılan zorlukların başında gelir.

Mübhem, Arap dilinde çok anlamlı, açık olmayan veya bağlama göre farklı anlamlar taşıyan kelimeler ya da ifadelerdir. Bu tür ifadeler, metnin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması adına ciddi bir dikkat ve bilgi birikimi gerektirir. Mübhem kavramı, özellikle tefsir ilminin bir alanı olarak dikkat çekici bir yer tutar. Çünkü bu tür belirsiz ifadelerin açıklığa kavuşturulması, doğru bir yorumun yapılabilmesi için temel bir adım teşkil eder.

İbn Cerîr et-Taberî, hem dilsel yetkinliği hem de geniş tefsir külliyatı ile bu alandaki en önemli otoritelerden biridir. et-Taberî, mübhem ifadeleri anlamlandırırken, bağlamı dikkate alarak, kelimelerin çok yönlü anlamlarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Onun tefsirindeki mübhem kavramına yaklaşımı, yalnızca dilsel değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamı da göz önünde bulundurur. et-Taberî’nin bu yaklaşımı, sonraki dönemdeki birçok tefsir çalışmasına ilham kaynağı olmuş ve mübhem konusuna dair yeni perspektiflerin gelişmesine zemin hazırlar.

Bu çalışmada, et-Taberî’nin mübhem ifadeler konusundaki yaklaşımını ele alarak, bu kavramın hem tarihi hem de metodolojik boyutlarını incelemek amaçlanır. et-Taberî’nin tefsirindeki mübhem kavramına dair çözümlemeler, yalnızca belirli ifadelerin anlaşılmasına değil, aynı zamanda Kur’ân’ın evrensel mesajını doğru şekilde aktarabilmemize de olanak sağlar. Çalışmamın başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Hekim TAY hocama ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet KARTAL

Bitlis- 2025

KISALTMALAR

b.	: Bin - İbn
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Yayın yeri yok
c.c.	: Celle Celelühü
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu anh
s.a.s.	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm tarihi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Problemi ve Metodu	4
3. İbn Cerîr et-Taberî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği	5

BİRİNCİ BÖLÜM MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN MESELESİ

1.1. Mübhem Kavramı	15
1.2. Mübhem Çeşitleri	16
1.2.1. Zamir	16
1.2.2. İsm-i Mevsûl	17
1.2.3. İsm-i İşâret	17
1.2.4. Cins İsim	17
1.2.5. Belirsiz Mekân ve Zaman Adları	17
1.3. Mübhem İfadelerin Önemi	18
1.4. Mübhem İfadelerin Kur'ân'da Bulunma Sebepleri	20
1.5. Mübhem İfadelerin Te'vili	22
1.6. Mübhemât Hakkında Telif Edilmiş Eserler	26

İKİNCİ BÖLÜM

EL-CÂMÎ'U'L-BEYÂN'DA KUR'ÂN'DAKİ MÜBHEM İFADELERİN ANALİZİ

2.1. Tefsir Literatüründe Mübhem İfadelerin Âyetlere göre Dağılımı	28
2.2. et-Taberî Tefsirinde Mübhemâtla İlgili Veriler	34
2.2.1. et-Taberî'nin Mübhem İfadeyi Açıklama Yöntemi	35
2.2.2. et-Taberî'nin Rivâyetler Bağlamında Mübhemâta Yaklaşımı	35

2.2.3. et-Taberî'nin Mübhemâtı Açıklayan Rivâyetleri Tercih Etme Metodu	36
2.2.4. Rivâyete Dayanmayan Yorumlar	39
2.2.5. Mübhem İfadenin Açıklanmaması	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ET-TABERÎ'NİN MÜBHEMÂTIN MEDLÜLÜNÜ BELİRLEME TERCİHLERİ

3.1. Metin İçi Bağlamın Etkinliği	41
3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsirinden İstifade Etmesi	41
3.1.2. Siyâk – Sibâk İlişkisini Göz Önünde Bulundurması.....	45
3.2. Metin Dışı Bağlam	52
3.2.1. Mübhemâtın Açıklanmasında Rivâyetin Rolü	52
3.2.1.1. Hadisin Öncelenmesi	53
3.2.1.2. Dil Bağlamı ve Kıraatleri Dikkate Alması	59
3.2.1.3. Zahir Anlam	68
3.2.1.4. Umûm- Husûs	71
3.2.1.5. Tarihî Veriler	82
3.2.1.6. Konuyla İlgili Tek Bir Rivâyetin Bulunması	92
3.2.2. Mübhemâtın Rivâyetle Açıklanması	96
3.2.2.1. Tercih Edilmeyen Görüşlerin Çürütülmesi	96
3.2.2.2. Mantık Örgüsü	99
3.2.2.3. Az Tercih Edilen Özel Durumlar	103
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	110

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Kapsamı

Kur'ân'ın söylemleri muhatap toplumun diliyle, onların bilgi birikimi ve tecrübelerinin sınırlarını zorlamayan bir üslupla karşımıza çıkar. Kur'ân'ın i'câzı Arap dili ve belagatının bir şaheseri olarak dikkat çeker. Arapların gündelik yaşamlarında sıkça kullandıkları ifade ve deyimler Kur'ân'da kendine yer bulur. Araplar, özellikle ism-i mevsuller, işaret zamirleri, mekân ve zaman zarflarını yoğun bir şekilde kullanır. Şiir ve edebiyatın diğer kültürlere kıyasla daha fazla gelişim gösterdiği Hicaz'da, ifade edilen dilsel kullanımlar son derece yaygın olarak görülür. Az kelimeyle çok anlam ifade etmeyi, bir şeyi tekrar etmek yerine zamirlerle belirtmeyi ve herkesin aşına olduğu zaman ve mekânları belirli kalıp ifadelerle dile getirmeyi gelenek haline gelir. Kur'ân, bu dilsel incelikleri göz ardı etmez ve onların kullandığı belagati mükemmel bir şekilde sergiler.

İlk dönemlerde sadece Arap kelimada kullanılan “mübhem” kelimesi daha sonra Kur'ân ilimleri ile ilişkilendirilmiş ve ilmi eserlerde yer almıştır. Kur'ân ilimlerinde yerini alması zaman alsa da mübhemât konusu günümüze kadar dikkat çeken bir husustur. Bizi bu çalışmaya sevk eden temel neden, mübhem ifadelerin Kur'ân'da bulunmasının arka planında var olan saiklerin tespit edilmesidir. Mübhem ifadelerin öznellik taşıması ve buradan hareketle mezheplerin kendi düşüncelerini ispatlamaya olanak sağlaması bu araştırmanın diğer bir nedenidir.

Bu çalışmada, Mübhemât'ın Kur'ân ilimleri arasında yer alması ve üzerinde yeterli sayıda çalışma yapılmaması, konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Araştırmada müfessir olarak et-Taberî'nin tercih edilmesinin nedeni ilk dönem müfessillerleri arasında yer alması, tefsir alanında otoriter bir konumda bulunması, dil, tarih, hadis ve fıkıh gibi farklı ilim dallarında öncü kabul edilmesidir.

Bu araştırmanın ele alınmasında belirli hedefler güdülmüştür. Bu hedefler şu şekilde özetlenebilir:

- Mezheplerin kendi düşüncelerini teyit etmek için başvurdukları mübhem ifadelerin, et-Taberî'nin nazarında nasıl bir yer tuttuğunun incelenmesi,
- et-Taberî'nin mübhem ifadelere yaklaşımının sayısal verilerle ifade edilmesi,
- et-Taberî'nin mübhem ifadeler konusundaki tercihlerini etkileyen sebeplerin anlaşılmasının gerekliliği,

- İsrâiliyat bilgilerinin mübhem konusundaki etkilerinin değerlendirilmesi,
- Dil, tarih, hadis ve fıkıh alanlarında öncü bir isim olan et-Taberî'nin bu ilimlere dair bilgilerini mübhem ifadelerle nasıl yansıttığının tespit edilmesi,
- Bazı mübhem ifadelerin et-Taberî tarafından açıklığa kavuşturulma sebeplerinin araştırılması.

Çalışmanın literatürü listesinin başında et-Taberî'nin *el-Câmi'u'l-beyân* tefsiri gelir. et-Taberî'nin mübhem ifadelerle yönelik yaklaşımının tespiti ve değerlendirilmesi amacıyla Celâleddin es-Suyûtî'nin *Mufhemâtu'l-Akrân fî Mubhemâti'l-Kur'ân* adlı eserinde geçen mübhem ifadeler referans alındı. Konunun bütünlüğü gözetilerek, mübhem âyetlerle ilgili diğer eserlerde geçen ifadeler bu çalışmanın kapsamına dahil edilmedi.

Bu araştırmanın her bir bölümünde, ilgili konulara dair derinlemesine bir inceleme yapabilmek amacıyla, ana kaynaklara başvurmaya gayret gösterildi. Bu doğrultuda, et-Taberî'nin hayatını ele alırken, özellikle Yakut Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ* ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* adlı eserleri başta olmak üzere diğer tabakât kaynaklarından yararlanıldı. Mübhem ifadelerle ilgili bölümde ise es-Süyûtî'nin *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* ve ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı çalışmaları ile klasik tefsir usulü kaynakları mübhemâtın derinlikli bir şekilde ele alınabilmesi için esas alınan temel referanslar oldu. et-Taberî ve mübhem ilişkisini irdeleyen bölümde ise et-Taberî tefsiri başta olmak üzere eserleri incelenerek konunun anlaşılmasına olanak sağlandı. Konuyla ilgili her bölümde, kavramların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve çerçevesinin açık bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla, ilk el kaynaklardan, özellikle klasik sözlüklerden yararlanılmaya özen gösterildi.

Araştırmanın mübhemât ve et-Taberî bağlamında ele alınacağından konuyla ilgili çalışmaları da göz atılmasında yarar vardır. et-Taberî konusunda Türkiye'de doktora ve yüksek lisans düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'nin dijital tez veri sistemi olan YÖK TEZ'de doktora düzeyinde et-Taberî hakkında 6 çalışma yer alır. Abdülmecit Okçu, *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri*¹ başlıklı çalışmada et-Taberî tefsirinde yer alan kıraat farklılıkları ele alırken, Fatih Bayar Taberî'nin Tefsir Metodolojisi² adlı çalışmasında onun dini bilimler ve din bilimlerindeki yeri ve Kur'ân ilimlerine dair

¹ Abdülmecit Okçu, *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2000).

² Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2008).

görüşlerine, tefsirinin rivâyet ve dirâyet yönlerine değinir. Fatih Özaktan, *Kur'ân Tefsirinde Siyerin Rolü (Taberî ve İbn Kesîr Tefsirleri Örneğinde)*³ adlı çalışmada et-Taberî tefsirinden yola çıkarak siyerin Kur'ân tefsîrindeki rolünü inceler. Bunların yanında et-Taberî ve Mâtürîdî tefsirinin bağlam açısında mukayesesi,⁴ et-Taberî ve Cessâs örneğinden yola çıkarak ahkâm âyetleri bağlamında fıkıh-kıraat ilişkisi⁵ ve Hadis edebiyatında kitâbu't-tefsîrler ve et-Taberî tefsiri ile karşılaştırılması⁶ gibi konular da doktora düzeyinde çalışılmıştır.

Diğer taraftan yüksek lisans düzeyinde 29 çalışmanın yer aldığı tespit edilmiştir. Ramazan Sun'un *Hiz. Âdem Kıssası Bağlamında Taberî Tefsirinde İsrâiliyat*⁷ başlıklı çalışması bu bağlamda yapılan son araştırmalardan biridir.

Doğrudan mübhemât konusunda gelince, Hüseyin Yaşar'ın *Kur'ân'da Mübhem Âyetler (Mübhematü'l Kur'ân)*⁸ adlı çalışması, mübhemât ile ilgili ülkemizde doktora düzeyinde yapılan tek araştırma olarak yer alır. Bununla birlikte Selma Ömür, *Mübhematü'l Kur'ân'ın Tefsir Tarihi ve Tefsir Anlayışı ile İlişkisi* adlı çalışmayı Prof. Dr. İsmail Çalışkan danışmanlığında yürütmektedir.

Yüksek lisans düzeyinde ise 11 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Müfessir-Mübhem ilişkisinin ele alındığı tek çalışma Seda Ertaş tarafından kaleme alınmıştır. Ertaş, *Âlûsi'nin Mübhem Âyetlere Yaklaşımı*⁹ adlı çalışmada ilgili müfessirin mübhem ifadelere yaklaşımı Zemahşerî (ö. 538/1144), et-Taberî (ö. 310/923), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Kuşeyrî (ö. 465/1072), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Ömer b. Muhammed Necmeddin-i Kübra (ö. 618/1221), Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942), Seyyid Kutub (ö. 1386/1966) Mevdûdî (ö. 1979) ve Saîd Havvâ'yla (ö. 1989) kıyaslayarak inceler. Bunların yanında *Hafız Abdülğani el-Ezdi'nin el-Gavamiz ve'l-Mübhemât adlı*

³ Fatih Özaktan, *Kur'ân Tefsirinde Siyerin Rolü (Taberî ve İbn Kesîr Tefsirleri Örneğinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2016).

⁴ Mustafa Yasin Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîrler ve Taberî Tefsiri ile Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2020).

⁵ Yunus Yalçın, *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Kıraat İlişkisi: Taberî ve Cessâs Örneği* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2022).

⁶ Rüstem Can, *Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin Bağlam Açısından Mukayesesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2023).

⁷ Ramazan Sun, *Hiz. Âdem Kıssası Bağlamında Taberî Tefsirinde İsrâiliyat* (Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024).

⁸ Hüseyin Yaşar, *Kur'ân'da Mübhem Âyetler (Mübhematü'l Kur'ân)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, 1992).

⁹ Seda Ertaş, *Âlûsi'nin Mübhem Âyetlere Yaklaşımı* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024).

eseri,¹⁰ *Mübhematü'l-Kur'ân*,¹¹ *Kur'ân Mübhemlerinin Tahlili*,¹² *Mekkî Sûrelerde Hz. Muhammed'e Yönelik Mübhem Hitaplar*,¹³ *Mübhemâtü'l-Kur'ân Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler*¹⁴ ve *Kehf Sûresindeki Mübhem, İhtilaflı Konu ve İfadeler*¹⁵ gibi çalışmalar mübhemât alanında yapılmış diğer araştırmalardır.

Vedat Ahmed el-Hâc Hâmid tarafından yüksek lisans düzeyinde yapılan *el-İ'lâmu'l-mübhem fî Kur'ân'ı-Kerîm min hilâli tefsîri't-Taberî*¹⁶ başlıklı çalışmada et-Taberî tefsirinde yer alan mübhem ifadeler, mushaf tertibine göre sıralanarak aktarılır. Elde edilen veriler herhangi bir analize tabi tutulmaması nedeniyle bu çalışma, et-Taberî tefsirinden yapılan aktarımın ötesine geçmez. Dolayısıyla et-Taberî ve mübhemât ilişkisini ele alan kapsamlı ve analize dayalı bir çalışmanın yapılmamış olması da bu araştırmanın diğer bir gerekçesidir. Bu araştırmayı diğerlerinden ayıran özellikler vardır. Bunlardan biri de et-Taberî'nin mübhem ifadelere yaklaşımının hem nicelik hem de nitelik olarak incelenmesidir. Bunun yanında âlimlerin mübhemâta öznel bir açıdan yaklaşıtlarını kanıtlanmasıdır.

2. Araştırmanın Problemi ve Metodu

Usul kitaplarında “Mübhemâtü'l-Kur'ân”, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerden biri olarak ele alınır. Her ne kadar erken dönemde bu başlığı taşıyan müstakil bir çalışmaya yer verilmemişse de sonraki dönemde farklı yönleriyle araştırmalara konu olur. Bu çalışmada, erken dönemde telif edilen et-Taberî'nin *el-Câmi'u'l-beyân* tefsiri bağlamında mübhemâtü'l-Kur'ân konusu ele alınacaktır. Bu kapsamda araştırmanın temel problemi, et-Taberî'nin âyetlerde yer alan mübhem ifadelere yaklaşımıdır. Bu problem, kaynak taramasına dayanan tasnif ve tahlil yöntemiyle çözülmeye çalışıldı.

Çalışma, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında genel bilgiler sunuldu, bu çerçevede

¹⁰ Ömer Boynukalın, *Hafız Abdülgani el-Ezdi'nin el-Gavamiz ve'l-Mübhemât adlı eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991).

¹¹ Mevlüt Erten, *Mübhematü'l-Kur'ân* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992).

¹² Hatice Kaya, *Kur'an Mübhemlerinin Tahlili* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ Elif Çoşkun, *Mekkî Sûrelerde Hz. Muhammed'e Yönelik Mübhem Hitaplar* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁴ Erdi Yüksel, *Mübhemâtü'l-Kur'ân Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁵ Hamza Taşkulak, *Kehf Sûresindeki Mübhem, İhtilaflı Konu ve İfadeler* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁶ Vedat Ahmed el-Hâc Hâmid, *el-İ'lâmu'l-mübhem fî Kur'ân'ı-Kerîm min hilâli tefsîri't-Taberî* (Sudan: Kur'an-ı Kerim ve İslamî İlimler Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000).

yapılan incelemenin temel hedefleri ve kullanılan kaynaklar hakkında açıklamalar yapıldı. Bunların yanında et-Taberî hakkında kapsamlı bir genel bilgi sunuldu. Bu bölümde, et-Taberî'nin ilmi faaliyetleri, dönemin önemli hocalarından aldığı dersler, talebelerine bıraktığı ilmî miras ve onun akademik çevredeki rolü detaylı bir şekilde ele alındı. Ayrıca et-Taberî'nin kaleme aldığı önemli eserler incelendi, bu eserlerden bazıları ise içeriği ve önemi açısından kısaca açıklandı.

Birinci bölümde, mübhemât kavramı çeşitli yönleriyle incelendi. Bu bölümde, mübhem kavramının tanımı, kapsamı ve çeşitleri ayrıntılı ele alınıp, mübhem ifadelerin Kur'ân'da bulunma sebepleri açıklandı. Mübhemâtın, mezheplerin bakış açıları çerçevesinde nasıl yorumlandığına da yer verilip, bu ifadelerin tefsir geleneğindeki yerleri incelendi. Ayrıca, mübhem ifadelerin doğru anlaşılmasının ve bilinmesinin ilmî ve dini açıdan taşıdığı önemin altı çizildi, bu tür ifadelerin doğru bir şekilde yorumlanmasının gerekliliği konusunda kısa bir değerlendirme yapıldı.

İkinci bölümde ise et-Taberî'nin mübhem ifadeler konusundaki yaklaşımı sayısal verilerle analiz edilerek, mübhemâtı nasıl sınıflandırdığı ve ele aldığına dair niceliksel bir değerlendirme yapıldı. Üçüncü bölümde ise et-Taberî'nin mübhem ifadelerle ilgili tercihlerinin arkasındaki sebepler ayrıntılı bir şekilde incelendi. Elde edilen bulgular sonuç bölümde ifade edildi.

3. İbn Cerîr et-Taberî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

et-Taberî'nin adı, tabakat kitaplarında Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid/Kesîr b. Gâlip olarak geçer.¹⁷ et-Taberî, h. 224 yılı sonu veya 225 yılı başında Taberistan'ın başkenti Âmûl'de doğmuş olup, doğum tarihiyle ilgili yaşanan ihtilafı, tarih belirleme sürecinde insanların önemli olayları temel almasına bağlar.¹⁸ Bu bağlamda, doğduğu yıl içerisinde kayda değer bir olayın meydana gelmiş olması muhtemeldir ve bu olay h. 224 yılının sonu ya da 225 yılının başı olarak ifade edilir.¹⁹ Dolayısıyla, et-Taberî'nin doğum tarihi, bu hadise ile ilişkili olarak iki farklı şekilde kaydedilir. et-

¹⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Ve'fîyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1391), 4/191.

¹⁸ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdulkadir Çoşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 692; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 14/267; Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-şâfi'yyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Te'nâhî - 'Abulfettâh Muhammed el-Hulvî (b.y. Hicru li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1413), 3/120.

¹⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1993), 6/2466.

Taberî, meşhur künyesi olan “Ebû Ca‘fer”i kullanır. O, evlenmemiş olmasına rağmen geleneksel uygulamaya uyarak bu künyeyi tercih eder. Ayrıca doğum yeri olan Âmul şehri nedeniyle “Âmulî” ve uzun süre Bağdat’ta yaşaması dolayısıyla “Bağdâdî” künyeleriyle de tanınır.²⁰

İçerisinde çok fazla siyahlık olduğu halde saç rengi gri olan et-Taberî’nin uzun boylu, ince vücutlu ve koyu gözleri olduğu söylenir. Onun konuşma dilinin ise son derece fasih ve hitabetinin etkili olduğu ise zikredilen rivâyetler arasındadır.²¹ et-Taberî, görünüşü itibariyle zarif, yüzü temiz, arkadaşlarıyla iyi geçinen, onların hallerini gözetten, sergilediği tüm davranışlarında terbiyeli, yeme-içme konusunda Hz. Peygamber’in sünnetine uyan, kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı latife sahibi bir kimsedir.²²

et-Taberî’nin yaşam biçimi onun mümtaz bir ahlaka sahip olduğunu gösterir. O, devletin üst makamından bile olsa karşılığını veremeyeceği hediyeleri kabul etmediği gibi devlet tarafından teklif edilen kadılık vb. görevleri de geri çevirmiştir.²³

et-Taberî, yeri geldiği zaman ilmi tartışmalara katılır. O, münazaraya karşısındaki kişiyi alt etmek için değil doğru olanı anlatmak gayesiyle çıkar. İlmi münakaşadan sonra ise galip geldiği kişileri över. et-Taberî, sosyal hayatında ise kendisine yapılan iyiliğin boyutuyla ilgilenmez, en küçük iyiliği bile çok büyük görürdü. O, sağlığa zararlı olduğuna inandığı yemekleri yemez, giyim ve kuşamına dikkat etmekle birlikte sürekli olarak güzel koku sürerdi. et-Taberî, düzenli ve prensipli bir şekilde yaşadığından dolayı kendisine günlük programlar hazırlardı. O, ilgilendiği tüm ilim dallarında son derece yetkin biri olup, ilim ehline yakışmayan tutum ve davranışlardan her daim kendisini uzak tutmuştur.²⁴

et-Taberî, yeri geldiği zaman kamu yararını kendi menfaatlerinin önüne alır. Nitekim Abbâsî halifesi Muktedir-Billâh (ö. 320/932) bütün âlimlerin üzerinde ittifak edebileceği şartlarda bir vakfiye yazmak ister ve sarayına et-Taberî’yi çağırıp bu isteğini

²⁰ Muhammed ez-Zuhayli, *el-İmam et-Taberi* (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 1990), 28-29.

²¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, 14/282; Muhammed b. Ahmed b. ‘Abdilhâdî ed-Dimeşkî İbn ‘Abdilhâdî, *Tabakâtu ‘ulemâ’i’l-İlâhîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: y.y., 1417/1996), 2/435; Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz* (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 2/715.

²² Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2466.

²³ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2467.

²⁴ Ebû’l-Kâsım Sikatüddîn Ali b Hasan b Hibetullah İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 1997), 52/200-203.

iletir. et-Taberî, bu isteğini kısa bir süre içinde yerine getirir. Buna karşılık halife onu ödüllendirmek ister. et-Taberî ise kamu yararına gözeten isteklerde bulunur.²⁵

et-Taberî, hayatını ilme adayan bir âlim olarak maddi beklentilerin içerisinde olmadı. O, bu yöndeki düşüncelerini şu beyitlerle ifade eder:

خلقان لا أرضى فعالهما ... بطر الغنى ومذلة الفقر

فإذا غنيت فلا تكن بطرا ... وإذا افتقرت فته على الدهر

“İki huy vardır ki onları hiç sevmem:

Biri zenginin şımarıklığı, diğeri de fakirin görgüsüzlüğüdür.

Zengin olduğunda şımarma, fakir olduğunda da zamanın seni hor görmesine izin verme!”²⁶

İbn Cerîr, h. 310/923 tarihinde Bağdat’ta vefat eder.²⁷ Evinin bahçesine²⁸ veya içinde²⁹ defnedilir.³⁰

et-Taberî her ne kadar tefsir alanında ön plana çıkmışsa da kendisi tefsirine koyduğu *el-Cami’* adı gibi dini ilimlerin hemen hepsini kendisinde toplayan bir âlimdir. Bundan dolayı ilim otoriteleri tarafından övgüye layık görülmüştür.

Süreyc el-Bağdâdî (ö. 306/918) et-Taberî hakkında “Muhammed b. Cerîr et-Taberî âlemin fakihidir”³¹ derken Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî (ö. 311/924) ise “Yeryüzünde ondan daha iyi bilen birine denk gelmedim”³² ifadelerini kullanır.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) et-Taberî’yi “Taberî; büyük ilim adamlarından birisiydi. Sözü gereğince hüküm verilir, onun görüşüne başvurulurdu. Öyle ilimleri kendi şahsında toplamıştı ki, çağdaşları arasında hiç kimse bu kadar bilgiye sahip değildi. Kur’ân’ı çok iyi bilen birisiydi. Kur’ân’ın manalarını çok iyi bilirdi, hükümlerinde fakihti.

²⁵ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kubrâ*, 3/124.

²⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-nubelâ*, 14/276.

²⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-nubelâ*, 14/282; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *Tabakâtu’l-huffâz* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403), 313.

²⁸ Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2467.

²⁹ Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûri (Beyrut; Lübnan: Darü’l-Kitabi’l-Arabi, 2002), 6/677-678.

³⁰ Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2447.

³¹ Muhammed Zuhayli, *el-İmam et-Taberi* (Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1990), 5.

³² Zuhayli, *el-İmam et-Taberî*, 5.

Sünnetleri ve rivâyet yollarını çok iyi bilirdi. Sahihiyle, illetlisiyle, nâsihiyle mensûhuyla sünneti bildiği gibi, ashabın ve tabiînin ahkâmına, helal ve harama dair sözlerine de vakıf biriydi”³³ ifadeleriyle överken İbn Asâkir (ö. 571/1176) ise onu ve eserlerini muhteşem olarak vasıflandırır.³⁴

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) et-Taberî’yi tanıtırken muhaddis, fâkih, kârî ve tarih âlimi unvanlarını kullanırken,³⁵ eş-Şeybânî el-Kıfî (ö. 646/1248) ise bunlara ek olarak onu dil bilimci, hafız, rivâyet ehli, ilimlerin kendisine toplandığı kimse vb. sıfatlar ile tanıtır. Bu vasıfların yanında eş-Şeybânî, fenni ilimlerde onun mislinin görülmediğini ifade eder.³⁶ İbnü’s-Sâî (ö. 674/1276) onu kendi asrının âlimi, imamı, hukukçusu, fıkıh ve diğer konularda meşhur eserlerin müellifi olarak tanıtırken,³⁷ Zehebî (ö. 748/1348) ise et-Taberî’yi “İmam, alîm, müctehid, asrın âlimi ve müthiş eserlerin sahibi ve gözlerin onun gibi bir şeyi görmesi nadirdir”³⁸ ifadeleriyle niteler. İlim dünyasına birçok eser kazandıran es-Suyûtî (ö. 911/1505) et-Taberî’yi şu sözlerle tanıtır: “O, gelmiş geçmiş müfessirlerin reisi, imâm, kimsede olmayan bilgileri toplayan, Allah’ın Kitabı’nı ezberleyen ve manalarına vakıf olan bir âlimdi. Kur’ân hükümlerine hâkim, sünneti ve usullerini, nâsih ve mensûhun hükümlerini bilen bir fakihti.”³⁹

et-Taberî’nin ilimle tanışması onun çocukluğuna dayanır. Hamevî’nin naklettiğine göre o, kendi ifadesiyle, daha yedi yaşında iken Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş, sekiz yaşında imamlık yapmış, dokuz yaşında hadis yazmaya başlamıştır.⁴⁰ Çocukluğunu ilimle geçiren et-Taberî, bunun nedenini babasının gördüğü rüyaya bağlar. Onun aktardığı bilgilere göre kendisi küçükken babası bir rüya görür. Rüyada babası et-Taberî’yi, Hz. Peygamber’in kucağında oturur vaziyette torbadan bir taş atarken görür. Bu rüyasını rüya yorumcuları anlatır ve aldığı cevap doğrultusunda oğlu et-Taberî’yi din âlimi olarak yetiştirmeye gayret eder.⁴¹

³³ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, thk. Su‘ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1405/1985), 14/269-270.

³⁴ Ebû’l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 1997), 52/188.

³⁵ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2448.

³⁶ Ebû’l-Hasan ‘Alî b. Yûsuf el-Kıfî el-Kıfî, *İnbâhu’r-ruvât ‘alâ ‘enbâhi’n-nuât*, thk. Muhammed Ebû’l-Fağl İbrâhîm (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, 1406/1982), 3/89.

³⁷ ‘Alî b. Enceb b. ‘Osmân b. ‘Abdullâh Ebû Tâlib İbnu’s-Sa‘î, *ed-Durru’s-Semîn fî esmâ’i’l-muşannefîn*, thk. Ahmed Şevkî Binebîn - Muhammed Sa‘îd Hîşî (Tunus: Darü’l-Garbi’l-İslami, 1430/2009), 91.

³⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 14/267.

³⁹ Ebû’l-Fağl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtu’l-mufessirîn*, thk. ‘Alî Muhammed ‘Umar (Kahire: Mektebetül-vehbiyye, 1396), 1/96.

⁴⁰ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2446.

⁴¹ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 1980, 6/2446.

İlme olan merakı had safhada olan et-Taberî, babasının maddi ve manevi gücünü arkasına alır ve yaşadığı Âmül şehrinde ayrılıp farklı ilim merkezlerine doğru yol alır. Bu seyahatlerde birçok âlimden farklı alanlarda ilim tedris eder. İlim yolcuğunun ilk durağı Rey olur. Burada Ebû Bişr ed Dûlâbî'yle (ö. 310/923) ve İbn Humeyd er-Râzî (ö. 248/863) karşılaşır ve onlardan dersler alır.⁴² et-Taberî, buradaki yaşantısını şöyle belirtir: “Biz, Muhammed b. Humeyd er-Râzî'nin gözetiminde kitaplar yazardık. Kendisi, bir gecede birden çok yanımıza gelip ne yazdığımızı sorar ve yazdıklarımız şeyleri okurdu. Ayrıca bulunduğumuz yere uzak olan bir köyde yaşayan Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî'nin (ö. 310/923) yanına da gider gelirdik. Ondan çokça ilim aldık.”⁴³

et-Taberî, Rey şehrinde bir müddet kaldıktan sonra Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) ilim tahsil etmek için Bağdat'a gitmeye karar verir. Ancak Bağdat'a varmadan önce Ahmed b. Hanbel'in vefat haberini alır. Bağdat'ta fazla kalmayan et-Taberî, buradan Basra'ya geçer. Basra'da Mûsa b. Mûsa el-Hareşî (ö. 248/863), İmad b. Mûsa el-Kazzâz, Muhammed b. Abdi'l-A'lâ es-San'ânî (ö. 245/859), Bişr b. Muâz (ö. 245/859), Ebu'l Eş'as (ö. 253/867), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), Muhammed b. el-Muannî'den (ö. 243/857 sonrası) ders alır.⁴⁴

Basra'dan sonra Kûfe'nin yolunu tutan et-Taberî burada Ebû Küreyb Muhammed b. Âlâ el-Hemedânî (ö. 248/863), Hennad b. Seriyî (ö. 243/857) ve İsmail b. Mûsa'dan hadis ilmini öğrenir. Buradaki hocalarından biri olan Ebû Küreyb, zamanın büyük bir hadis âlimi olmasının yanı sıra sert bir mizaca sahipti.⁴⁵

et-Taberî Kûfe'den sonra tekrar Bağdat'a döner. Burada Kur'ân ve Fıkıh derslerini alır.⁴⁶ Daha sonra Mısır'a geçer, h. 253 yılında Fustat şehrine varır, Mâlikî ve Şâfiî âlimlerden fıkıh eğitimi alır. Buradan Şam'a geçer, daha sonra tekrar Mısır'a döner. Mısır'da kendisini dönemin âlimlerinden olan Ebû'l-Hasen Ali b. es-Sirâc el-Mısırî (ö. 308/921) karşılar. et-Taberî'ye Kur'ân, fıkıh, hadis, dil, nahiv, şiir alanlarında sorular soran es-Sirâc el-Mısırî, aldığı cevaplar karşılığında kendisinin faziletli olduğunu söyler. et-Taberî burada ayrıca İmam Şâfiî'nin önde gelen talebesi olan el-Müzenî el-Mısırî'den (ö. 264/878) Şâfiî fikhını öğrenir.⁴⁷ İlim tahsili için İran, Irak, Şam, Mısır, Hicaz gibi ilim

⁴² Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1980, 6/2446.

⁴³ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2447.

⁴⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2447.

⁴⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2447.

⁴⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2448.

⁴⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2448.

merkezlerini yolculuk eden et-Taberî, son olarak Bağdat'a döner ve vefat edinceye kadar burada kalır.⁴⁸

et-Taberî, ilmi yolcuklarının tamamında birçok kişiden ders alır. Tabakat kitaplarında et-Taberî'nin hocaları Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü's-Şevârib el-Kureşî el-Basrî (ö. 244/858), İsmâil b. Mûsâ es-Süddî, İshak b. Ebî İsrâil (ö. 240/854), Muhammed b. Ebî Ma'ser, Muhammed b. Humeyd er-Râzî (ö. 248/862), Ahmed b. Menî el-Begavî (ö. 243/857), Ebû Kurayb Muhammed b. A'lâ (ö. 248/862), Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857), Ebu Hemmâm es-Sekûnî (ö. 243/857), Süfyân b. Vekî' (ö. 247/861), el-Fadl b. Sabâh (ö. 254/868), Yâkub b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 252/866), Ahmed b. Mikdem el-İclî (ö. 253/867), Bişr b. Muâz el-Akadî (ö. 245/861), Sevvâr b. Abdillâh el-Anberî, Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/863), Mücâhid b. Musa (ö. 244/858), Temîm b. el-Muntasır (ö. 244/858), Hasan b. Arafe, Mühennâ b. Yahyâ, Ali b. Sehl er-Remli (ö. 261/874), Harun b. İshak el-Hemdânî (ö. 258/871), Abbâs b. Velîd el-Uzrî (ö. 271/884), Said b. Amr es-Sekûnî, İbrahim b. Said el-Cevherî (ö. 253/867), Nasr b. Ali el-Cehdamî, Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864), Muhammed b. Ma'mer el-Kaysî (ö. 250/864), Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906), Said b. Yahya el-Ümevî (ö. 249/863), Nasr b. Abdirrahman el-Evdî (ö. 248/862), Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866), Muhammed b. Beşşâr b. Osmân el-Abdî el-Basrî (ö. 252/866), Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî es-Sükkerî (ö. 275/888), Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) ve Ebû Ammâr Hüseyin b. Hurays olarak aktarılır.⁴⁹

et-Taberî, Bağdat'ta ders verebilecek bir düzeye ulaşır. İlmi ile birçok şehre ün salan et-Taberî birçok önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği talebelerden bazıları Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961), Ali b. Abdulaziz ed-Dulâbî (ö. 335/944), Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971), Ebû Şuayb el-Harrânî (ö. 290/902), Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya, Ebu'l-Ferec el-Mu'afî b. Zekeriyya (ö. 390/1000), Ali b. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebu'l-Vâhid b. Ömer, Ebu'l-Hasan ed-Dakîkî et-Taberî, Ahmed b. Kâmil b. Halef, Abdulgaffâr el-Hâsibî ve Süleyman b. Ahmed et-Taberânî olarak zikredilir.⁵⁰

⁴⁸ Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2449.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*, 14/268-269; Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asakir, *Târihu medîneti Dimaşk* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1997), 52/189.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 14/269; Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Hüseynî el-Makrîzî, *el-Muqaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed Ya'lavi (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1418/1997), 5/260.

Pek çok ilmi alanda yetkin olan et-Taberî, birçok eser yazar. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*

et-Taberî'nin ilim dünyasına kazandırdığı eserlerin başında gelen ve her dönemde tefsir alanında başucu kaynak olarak kullanılan eseridir. Eserin ismi her ne kadar kitapta yer almasa da ilim ehli tarafından bu isimle anılmaktadır. Nitekim et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk* adlı eserinde kendi kitabına *Câmiu'l-beyân 'an e'vili âyi'l-Kur'ân* adını verdiğini belirtir.⁵¹

et-Taberî'nin talebeleri ile arasından geçen şu konuşma bu eserin nasıl yazıldığına dair bizlere bazı ipuçları verir. Rivâyete göre et-Taberî öğrencilerine, “Kur'ân tefsiri için hazır mısınız?” diye sorar. Öğrencileri cevaben: “Hacmini ne kadar düşünüyorsun?” derler. Bunun üzerine et-Taberî, “otuz bin varak” der. Öğrenciler ise ona buna ömrünün yetmeyeceğini söyler. Bunun üzerine et-Taberî, tefsirini kısa tutup üç bin varakta yazar.⁵²

“Kur'ân okuyup da te'vilini bilmeyen kimseye şaşarım. Onu okumaktan nasıl tat alır ki?” diyen et-Taberî, tefsir yazma hususunda istihare yaptığını, niyetine girdiği şey üzerine üç sene boyunca Allah'tan yardım istediğini, onun da yardımını esirgemediğini belirtir. Tefsirini h. 270 yılında bitirir.⁵³

Her âlîm gibi et-Taberî de tefsirine mukaddime ile başlar. Bu mukaddimede Allah'ın insana verdiği beyan yetisinin önemi, Kur'ân'ın icazlığı, Kur'ân'ın dilinin Arapça olması, Kur'ân'da yabancı kelime meselesi, Kur'ân'ın nâzil olduğu rivâyet edilen yedi harf meselesi, yedi harfin tekabül ettiği yedi Arap lehçesi, Hz. Osman Mushaf'ı, kıraatler, Kur'ân teviline ulaşmanın yolları, Kur'ân'ı re'y ile tevil etmeyi yasaklayan rivâyetler ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir etmesi gibi konular ele alınır.⁵⁴

et-Taberî, tefsirinde sahabe, tabiîn ve etbâi-tabiîn görüşlerini zikreder, Kûfe ve Basra dil okullarının i'raba dair izahlarını, kıraat farklılıklarını ve bu farklılıklara dair görüşlerini dile getirir. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın ahkâmına dair meseleleri ve bu konulardaki ihtilaflara da değinir.

⁵¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve sîlatu târih et-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 1/89.

⁵² Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2442; Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. İbn Hasan 'Âli Selmân (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996), 2/550.

⁵³ Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2442.

⁵⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili 'âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 1/10-111.

Tezimizin esas kaynağı olan *Câmiu'l-beyân* hakkındaki bazı ifadeler onun kıymetini ortaya çıkarır mahiyettedir: Bağdâdî, et-Taberî tefsirini “bir benzeri yazılmamıştır”⁵⁵ ifadeleri ile tanıtırken, Ebu Hamid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), “Biri et-Taberî’nin tefsirini elde etmek için Hindistan’a bile gitse, pek bir şey yapmış sayılmaz”⁵⁶ diyerek et-Taberî’nin tefsirini evrenselliğine dikkat çeker. İbn Huzeyme (ö. 311/924), “et-Taberî’nin tefsirini baştan sona inceledim. Yeryüzünde ondan daha bilgili birini tanımıyorum”⁵⁷ ifadeleri dile getirerek et-Taberî’nin ilmi bilgisine değinirken; Ahmed el-Fergânî de (ö. 362/973): “Eğer birisi, et-Taberî’nin tefsirinden, her biri farklı bir ilmi tamamıyla kapsamak üzere on kitap yazabileceğini iddia etse bunu yapabilir”⁵⁸ sözleriyle onun eserinin en az 10 esere denk geleceğinin altını çizer.

2. *Tehzîbu'l- âsâr*

Hadis alanında yazılan bu eser günümüze 1760 rivâyet ile kısmen ulaşır. Müsned ve ilel⁵⁹ türünün birleşmiş hali olan bu eser Ebû Cafer’in vefatı sebebiyle tamamlanamaz. ez-Zehebî, bu eser için “tamamlansaydı 100 cilt olurdu” sözlerini kullanır.⁶⁰

3. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*

Eserine “ben bu eserimde Allah’ın mahlûkatları yaratmasından itibaren haberleri bize gelen evvela bütün peygamberlerin, muktedir hükümdarların ve halifelerin tarihlerini anlatacağım”⁶¹ laflarıyla başlayan et-Taberî, eserine tefsirine yazdıktan sonra başlayıp 12 yılda tamamlar.⁶²

4. *Kitâbu ihtilâfu'l-fukahâ*

Eseri için “iki kitabım var ki hiçbir fakihin müstağni kalamayacağı eserlerdir”⁶³ ifadelerini kullanan et-Taberî, kitabını Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu'l-Cizye ve Ahkâmu'l-Muhâribîn olarak üç bölümde ele alır. et-Taberî, her bölümün altına Ebû Hanîfe (ö.

⁵⁵ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-Bağdadi, *Tarihu medineti's-selam* (Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2015), 2/550; Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2443.

⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 14/274; Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1980, 18/42.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 14/273; el-Bağdadi, *Tarihu medineti's-selam*, 2/551; Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 52/196.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 273/14.

⁵⁹ Müsned: İlk kaynağında kadar senesinde kopukluk olmayan hadis; İlel: Hadislerin sıhhat derecelerini zedeleyen kusurları inceleyen disiplin.

⁶⁰ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 14/273.

⁶¹ et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve silatu târih et-Taberî*, 1/4.

⁶² Hamevi, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2426.

⁶³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *İhtilâfu'l-fukahâ* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 23.

150/767), İmâm Mâlik (ö. 179/795), Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), Şâfi'î (ö. 204/820) gibi imamların ihtilaf ettikleri ve icmâ' ettikleri konulara yer verir. Başlarda Ebû Bekr el-Esam'a (ö. 200/816) da yer veren Taberî, onun Mu'tezilî eğilimini gördükten sonra eserinden çıkarır.⁶⁴

5. *Latîfu'l-kavl fî ahkâmi şerâ'i'l-İslâm*

Hiçbir fakihin müstağni kalamayacağı ikinci eseri olan bu kitabını ele aldığı meseleleri incelikle işlediğini tanımlamak için *Latîfu'l-Kavl* ismini veren et-Taberî, eserini iki bin beş yüz varak halinde oluşturur.⁶⁵ Cerîriyye mezhebine tabi olanların başucu kaynağı olan bu eser, mezhebi derli toplu anlatan bir çalışmadır. Yâkût el-Hamevî eser için “öne çıkan mezhep eserleri içinde en güzel şekilde telif edilmiş eser olmakla beraber en sağlam delillere sahiptir” ifadelerini kullanır, Ebû Bekr b. Râmîk ise “Bir mezhebin fıkıh kitabı olarak kaleme alınanlardan hiçbirisi, mezhebini anlatmak üzere Ebû Cafer'in kaleme aldığı bu eser kadar güzel tasnif edilmemiştir” der.⁶⁶

6. *Sârihu's-Sünne*

et-Taberî, bu eserinde kelami düşüncelerinin yanı sıra bağlı olduğu mezhebin düşüncelerine de yer verir. Ebu Cafer, eserinde imânı, söz ve eylem olarak açıklar.⁶⁷

et-Taberî uzun bir ilmî birikim süresi neticesinde ilim dünyasına kazandırdığı diğer eserleri şunlardır: *el-Hafîf fî ahkâmi şerâ'i'l-İslâm*, *Emsiletu'l-ûdul*, *Risâletun fî sanâa'ti'l-kavseyn* ve *Remyi's-sihâm*, *er-Rîale fî beyâni usûli'i-ahkam*, *Beşâretu'l-mustasfâ*, *Basîtu'l-kavl fî ahkâmi şerâ'i'l-İslâm*, *Âdâbü'l-kazâ*, *er-Red 'alâ zi'l-esfâr*, *Edebü'n-nüfûsi'l-ceyyide* ve *'l-ahlâku'n-nefise*, *Muhtasaru'l-ferâid*, *Kitâbu'l-libâs*, *Kitâbu ümmehâti'l-evlâd*, *Risâletu'l-basîr fî me'âlimi'd-Dîn*, *Kitâbu's-şurb*.⁶⁸

Son olarak et-Taberî'nin çeşitli konulardaki görüşlerine kısaca değinilmesinde fayda olduğu mülahaza etmekteyiz. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam âlimleri arasında birçok ihtilaflar meydana gelir. Bu ihtilafların bazıları ise toplumda derin etkiler bırakmıştır. Bunlardan biri de Emeviler döneminde devlet politikasında söz sahibi olan

⁶⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2457.

⁶⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2458.

⁶⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2458.

⁶⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Şarîhu's-sunne*, thk. Bedr Yûsuf el-Ma'tûk (Kuveyt: y.y., 1405/1984), 25.

⁶⁸ Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 35; Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/317; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Kızılay/Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 129; Hacı Önen, *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 27.

Mutezilelerin savunduğu Kur'an'ın yaratılması meselesidir. et-Taberî'nin bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir: “Kur'an, Allah'ın keliması olup yaratılması söz konusu değildir. Kur'an, nasıl ve nerede okunduğu fark edilmeksizin mahlûk değildir. Her kim ki bundan başka bir şey söylese yahut içinde saklarsa veya bunu diliyle ifade edip din olarak kabul ederse o kimse Allah'ı inkâr eden bir kâfirdir. Onun kanı da helaldir.”⁶⁹

Yüce Allah'ın ahirette görülüp görülmemesi konusunda ise et-Taberî, sahih hadisleri delil getirerek Allah'ın öteki dünyada görülebileceğini savunur.⁷⁰ Kulların fiilleri, iyilik ve kötülük hususunda et-Taberî'nin görüşü Eş'arî kelamcılarla paralellik arz eder. Ona göre bütün filler Allah'tandır. Onları takdir eden de tedbir eden de yine Odur. Onun iradesi dışında hiçbir şey meydana gelmez. Yaratmak da emretmek de Onun işidir.⁷¹

et-Taberî'nin Allah'ın arşa istiva etmesi konusunda ise âyetteki⁷² zahir anlamı ele alıp bunun ilerisinin söylenmesinin yanlış olacağını bunu yapan kişinin zarar edip hüsrana uğrayacağını dile getirir.⁷³ O, bu konuda selef âlimlerinin düşüncesini benimsemiş görünmektedir.

İmanda istisna konusunda et-Taberî Hucûrât 49/14. âyeti bağlamında fikirlerini dile getirir. Ona göre âyette Allah, sözleriyle ikrar edip dine giren fakat sözlerini amelleriyle gerçekleştirmeyen söz konusu bedevilerin hallerini anlatmak da ve “Allah'a ve Resulü'ne iman ettik.” gibi bir kısıtlama ile değil de mutlak manada “iman ettik” demelerini men etmektedir.⁷⁴ Bu bağlamdan yola çıkarak et-Taberî'nin zorunlu olarak imanda istisnayı kabul ettiğini söyleyebiliriz. et-Taberî, İmanın marifet, söz ve amel olduğundan dolayı artıp eksildiğini söyler.⁷⁵

⁶⁹ Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Manşûr et-Taberî er-Râzî el-Lâlekâ'î, *Şerhu 'usûli 'i 'tikâdi 'ehli's-Sunne ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423/2003), 1/206.

⁷⁰ Lâlekâ'î, *Şerhu 'usûli 'i 'tikâdi 'ehli's-sunne ve'l-cemâ'a*, 1/206.

⁷¹ Lâlekâ'î, *Şerhu 'usûli 'i 'tikâdi 'ehli's-sunne ve'l-cemâ'a*, 1/206.

⁷² Tâhâ, 20/5-6 (Mealler <https://www.namazsamani.net/kuranmeali/> adresinden alınmıştır.)

⁷³ Lâlekâ'î, *Şerhu 'usûli 'i 'tikâdi 'ehli's-sunne ve'l-cemâ'a*, 1/206.

⁷⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1420), 22/313-316.

⁷⁵ Lâlekâ'î, *Şerhu 'usûli 'i 'tikâdi 'ehli's-sunne ve'l-cemâ'a*, 1/206.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN MESELESİ

1.1. Mübhem Kavramı

Arapça “ب-ه-م /B-H-M” kökünden türeyip if‘al babından ism-i mef‘ûl olan “مُبْهَم/mübhem” kelimesi⁷⁶ sözlükte; “belirsiz, gizli, kapalı bırakılan ve anlaşılması zor olan şey”⁷⁷ anlamlarına gelir. Hz. Ali’ye nispet edilen bir rivâyette mübhem’in anlamını tespiti yönelik bir içerik var. Rivâyete göre Hz. Peygamber’e mübhem bir mesele gidince onu açıklardı. Buradan da anlaşılacağı gibi Hz. Ali, mübhemi içinden çıkılamayan ve anlaşılması zor olan durum olarak kullanır.⁷⁸

Araplar günlük konuşma metinlerinde “mübhem” kelimesini sıklıkla kullanır. Örneğin kapısı kapalı yere veya hiçbir şekilde açılmayacak kapılar için “bâbu mübhem” (باب مُبْهَم)⁷⁹ ifadesini, gizli yol anlamını ifade etmek için “tarîku mübhem” (طَرِيقٌ مُبْهَمٌ)⁸⁰ tabirini, üzerinde herhangi bir kapısı olmayan duvarı betimlemek için “hâitun mübhem” (حَائِطٌ مُبْهَمٌ)⁸¹ deyişini, fecr vaktine kadar içinde aydınlıktan bir emarenin olmadığı veya karanlığının fazla olduğu bir gece için “leylu behîm” (لَيْلٌ بِهَيْم) terkinini ve hiçbir renge benzemeyen bir renk⁸² veya sadece kendi rengi yani saf halde bulunan renk için de “levnün behîm” (لَوْنٌ الْبَيْمِ)⁸³ sıfatını kullanırlar. Bunlarında yanında Arapça’da “emru mübhem” (أَمْرٌ مُبْهَمٌ) sözü “içinden çıkılamayan bir durumu”⁸⁴ ifade ederken “kelâmu

⁷⁶ Ebû Mansûr Muḥammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, thk. Muḥammed ‘Avd Mir‘ab (Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 2001), 225.

⁷⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-luġa ve sıhahî'l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn, 1987), 12.

⁷⁸ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arap* (Beyrut: Dâru Sadır, 1414), 7/55.

⁷⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, 6/178; Ebû ‘Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhidî Halîl bin Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, thk. Meḥdî el-Maḥzûmî- İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), 4/62.

⁸⁰ Ebû ‘Amr İshâk b. Merrâr Ebû ‘Amr eş-Şeybânî, *el-Cîm*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: el-Hey‘etu’l-‘Âmme, 1394/1974), 1/82; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arap*, 12/56; Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru’l-Hidâye, 1205), 31/315.

⁸¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, 6/179; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arap*, 12/57; Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 31/315.

⁸² Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-Zemaḥşerî, *Esâsu'l-belâġa*, thk. Muḥammed Bâsîl ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 1/85.

⁸³ Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 4/596; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arap*, 2/56.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arap*, 12/57; Ebû’l-Huseyn Aḥmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luġa*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1979), 1/311; Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, 6/179.

mübhem” (كَلَامٌ مُبْهَمٌ) tabiri ise “hiçbir vecihle açıklanamayan kelimeler veya mahiyeti bilinmeyen söz”⁸⁵ anlamındadır.

Çağdaş yazarlar tefsir ilmindeki mübhem kelimesini yukarıda verilen sözlük anlamından yola çıkarak tanımlamaya çalışır. Demirci, mübhem kelimesine; “belirsiz, kapalı, anlaşılmasız, net olmayan, kendisi ile ne kastedildiği tam belli olmayan isimler”⁸⁶ anlamını verirken Okumuş “karışık, anlaşılmasız, belirsiz”⁸⁷ manalarını verir. Terim olarak mübhem kelimesi tefsir usulünde genel olarak şöyle ifade edilir: “kendisinden ne kastedildiği kesin olarak bilinmeyen her şeydir.”⁸⁸ Konu ile ilgili yapılan bir diğer terim anlam ise şudur: “İnsan, melek ve cin gibi varlıkların yahut bir topluluk veya kabilenin, Kur’ân’da açıkça değil de ism-i işaretler, ism-i mevsûller, zamirler, cins isimler, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesidir.”⁸⁹

1.2. Mübhem Çeşitleri

1.2.1. Zamir

Türkçe sözlüklere göre kişi, özlük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek ismin yerini tutan kelimelere zamir denir.⁹⁰ Dünya üzerinde bulunan bütün dillerde ortak bir kullanım olan zamirler kişi, zaman, mekân veya olaylara işaret etmek için kullanılır. Genellikle metin içinde tekrardan kaçınmak ya da anlatıma zenginlik katmak için başvurulmuş zamirler Kur’ân’ın birçok yerinde bulunur.

Kur’ân, dilin önemli bir unsuru olan zamirleri yerli yerinde ve etkili bir şekilde kullanır. Bu zamirler çoğu yerde muayyen iken bazı kısımlarda mübhemdir. Örneğin Nisâ sûresi 153. âyetinde Hz. Peygamber’e gelip kendisinden gökten kitap indirilmesini isteyen bir grup Ehl-i kitap’tan bahsedilir.⁹¹ Burada zamirle meydana gelmiş bir müphemlik vardır.

⁸⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 6/179; Zemaşşerî, *Esâsu’l-belâğa*, 1/85.

⁸⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi, 2015), 210.

⁸⁷ Mesut Okumuş, *Tefsir: el Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 386.

⁸⁸ Halis Albayrak, “Mübhemâtü’l-Kur’ân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (ts.), 156.

⁸⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009), 151; Mustafa Öztürk, “‘Mübhemâtü’l-Kur’ân’ ve İmâmiyye Şiasî”, (ts.), 439; Mevlüt Erten, “‘Mübhemâtü’l-Kur’an ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”, *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (ts.), 69.

⁹⁰ İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 2/2497.

⁹¹ en-Nisâ 4/153.

1.2.2. İsm-i Mevsûl

Arapça'da kendisinden sonra gelen cümleyi açıklayan edatlara ism-i mevsûl denir. Bu dilin birçok gramerinin görüldüğü Kur'ân'da ism-i mevsûller de sıklıkla yer alır.

Al-i İmrân 155. âyette Allah, bir savaş anında yüz çevirip kaçanların ve daha sonra bunların affedildiğini zikreder. Allah'ın merhametine dahil olan bu grubun durumu ism-i mevsûllerin çoğul erkek lafzı olan الَّذِينَ kavramı ile anlatılır. Bu gibi örnekler Kur'ân'ın birçok yerinde geçer.

1.2.3. İsm-i İşâret

Kendisiyle bir şeyin gösterildiği isimlere “işaret isimleri” denir. İşaret isimlerinin en çok kullanıldığı alanlardan biri de okuyucunun hakkında bilgi sahibi olduğu yerlerdir. Kur'ân'ın birçok yerinde okuyucular tarafından bilinen bir şeyi anlatırken ism-i işâretler kullanılır. el-Bakara sûresi 35. âyetinde, Hz. Adem'in yaklaşmaması gereken ağaç “هذه الشجرة” (şu ağaç) ifadesi ile zikredilir. Burada kullanılan ve Türkçeye “bu” olarak tercüme edilen lafız mübhem çeşitlerinden biri olan ism-i işârete örnektir.

1.2.4. Cins İsim

Cins isim, genel olarak aralarında ortak özellikler bulunan varlıkları tasniflemek için kullanılır.⁹² Belagat yönüyle ön plana çıkan Kur'ân, birçok yerde tüm cismani şeyleri ortak bir isimle belirtir.⁹³ Âl-i İmrân 44. âyette zikredilen “kalemler” ifadesi müphemlik arz etmektedir.⁹⁴ *Aklâm* lafzı kendi cinsinde olan tüm kalemleri kapsamaktadır.

1.2.5. Belirsiz Mekân ve Zaman Adları

Kendisi ile neyin kastedildiği belli olmayan şeylere “belirsiz” denir.⁹⁵ Kur'ân da ismen zikredilmeyen birden çok belirsiz mekân ve zaman vardır. Kur'ân, bazen âyetin mesajına dikkat çekmek için belirsiz mekânla oluşmuş mübhemleri kullanırken bazen de mesajın iletilmek istenilen toplum tarafından anlaşılır olmasından dolayı belirsiz mekân

⁹² İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, 1/410.

⁹³ Âl-i İmrân 3/44; en-Nisâ 4/43,51.

⁹⁴ Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *et-Ta'rif ve'l-i'lâm fima übhime mine'l-esma' ve'l-a'lam fi'l-Kur'ani'l-Kerim.*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 32; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Mufhemâtu'l-akrân fi mubhemâti'l-Kur'ân*, thk. Muştafâ Deyb el-Bağğâ (Dimaşk; Beyrut: Mu'essesetu'l Ulumi'l-Kur'an, 1403/1982), 23; Ebü Abdullah Muhammed b. Ali Belensi, *Tefsiru mubhemati'l-Kur'an: el-mevsumu bi-silati'l-câmi' ve aidü't-tezyil li-mevsuli kitâbi'l-a'lam ve't-tekmil* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991), 1/277.

⁹⁵ Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözlük* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971), 88.

lafızlarına başvurur. Örenğin el-Bakara sûresi 58. âyetindeki “*Şu şehre girin*” (ادخلوا هذه القرية) cümlesinde “şehir” ifadesi belirsiz bir mekânı işaret eder.⁹⁶

Kur’ân’da geçen ve hangi zaman dilimin kast edildiği belli olmayan ifadeler belirsiz zaman olarak karşımıza çıkar. Bu ifadeler Kur’ân’ın birçok yerinde zikredilir. Örneğin; Bakara Sûresi 80. âyetinde “*Bir de: ‘Sayılı birkaç günden başka bize ateş dokunmayacak’ dediler...*” (إلا أياما معدودة) ifadesi geçmektedir. Sayılı birkaç günün hangileri olduğu ise mübhemdir.⁹⁷

1.3. Mübhem İfadelerin Önemi

Kur’ân’ın her bir âyeti kendi içinde bir önem arz eder. Bu önemi içeren her bir âyetin anlaşılması için de ilk dönemden bugüne kadar büyük çabalar ortaya konulur. Ortaya konulan bu çabaların Allah’ın evrensel nitelikte vahyi olan Kur’ân’ın her bir kelimesinin insanlar için önemini ortaya koyar.

Nüzûl ortamında yaşayan ve vahyin ilk muhatapları olan Müslümanlar adeta ilahi bir gözetim altında yaşar. Allah ile canlı bir diyalog halinde olan sahabe arasında mübhem ifadenin anlaşılması için fazla bir çaba görülmez. Çünkü onlar mübhem ifadenin medlûlünü çoğunlukla bilir. Bu sebeple mübhem ifadelerin araştırılmaya konu olması sonraki dönemlere nasip olur.

Mübhem ifadelerin geç zamanda araştırma konusu olduğu veya müstakil bir çalışma alanı haline geldiği meselesi başka bir tartışma konusu iken burada asıl üzerinde durulması gereken mevzu mübhem ifadelerin te’viline ihtiyaç duyulma nedenidir. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken temel esas istisnalar dışında Kur’ân’da mübhem ifadelerin araştırılmasını yasaklayan herhangi bir ifadenin yer almamasıdır. Bu istisnalardan biri Ashâb-ı Kehf’in sayısı ile ilgili müphemliktir. “...*O hâlde, onlar hakkında (Kur’ân’daki) apaçık tartışma(yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma*”⁹⁸ ifadesi ile Ashâb-ı Kehf’in sayısı ile bilgilerin peşine düşülmemesi istenir. İkinci ise bazı bilgilerin insanlarla paylaşılmayıp

⁹⁶ Ebü’l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *et-Ta’rif ve’l-i’lâm fîma übhime mine’l-esma’ ve’l-a’lam fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 21; Süyûtî, *Mufhemâtu’l-akrân fi mubhemâti’l-Kur’ân*, 13; Ali Belensi, *Tefsiru mubhemati’l-Kur’an*, 1/158.

⁹⁷ Süyûtî, *Mufhemâtu’l-akrân*, 15.

⁹⁸ el-Kehf 18/22.

Allah katında gizli tutulmasıdır. Örneğin münafıkların kimler olduklarını sadece Allah'ın bilgisi dâhilindedir.⁹⁹ Bu bilgilerin peşinde koşmak toplumda fitneye sebep olabilir.¹⁰⁰

Mübhem ifadelerin araştırılmasının -bazı istisnalar dışında- Allah tarafından yasaklanmaması, insanların bu yönde çalışmalar yapmasına vesile olmuştur. Bunun yanında rivâyetlerde geçen İkrime'nin (ö. 105/723), en-Nisâ sûresi 100. âyetteki, Allah ve resûlü için hicret eden ve sonra kendisine ölüm gelen kişinin kim olduğunu öğrenmek için tam on dört yıl harcaması¹⁰¹ mübhem ifadelerin açıklanmasının ne denli önemli olduğunu gösterir.

Mübhem ifadelerin açıklanmasını önemli kılan bir diğer rivâyet ise İbn Abbâs'a nispet edilir. İbn Abbâs'tan <https://www.namazsamani.net/kuranmeali/> gelen rivâyete göre kendisi Hz. Ömer'e (ö. 23/644) “(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de salih mü'minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar”¹⁰² âyetinde geçen ve Allah resulüne karşı birbirlerine arka çıkan iki kadının kim olduğunu sormak ister. Bunun için bir yıldan fazla bekleyen ve uygun zaman bulamayan İbn Abbâs günün birinde Hz. Ömer ile hac yolcuğuna çıkar. Zahrân mevkiine gelince Hz. Ömer ihtiyacını gidermeye gider ve İbn Abbâs'tan kendisine abdest suyunu getirmesini ister. İbn Abbâs, ona bir kap su götürür ve abdest alması için eline su dökmeye başlar. Bu esnada kendi içinde şu an tam sırası deyip Hz. Ömer'e, “Hz. Peygamber'e karşı birbirlerine arka çıkan iki kadın kimdi?” diye sorar. İbn Abbâs'ın rivâyetine göre kendisi daha sözünü bitirmeden Hz. Ömer'den “Aişe ve Hafsa” cevabını alır.¹⁰³ İbn Abbâs'ın Kur'an'daki mübhem ifadenin kime delalet ettiği konusundaki bu çabası Kur'an'da bulunan mübhem ifadelerin açıklanmasının önemli olduğunu gösterir.

Mübhem ifadelerin araştırılmasının önemine dair verdiğimiz bu iki örnek dışında mübhemât bilgisinin gerekli olup olmadığı konusu da tartışılmıştır. Suyûtî, İbn Abbâs ve

⁹⁹ el-Enfâl 8/60; et-Tevbe 9/101.

¹⁰⁰ Hekim Tay, “Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'an İlminin Yeri: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği”, *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (2019), 758.

¹⁰¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 4/93; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (Kahire: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957), 1/144.

¹⁰² et-Tahrîm 66/4.

¹⁰³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîhu'l-muhtasar* (Kahire: Dâru'l şu'be, 1987), 6/197.

İkrime'den (ö. 105/723) gelen nakillere dayanarak mübhemâtın öğrenilmesini isteklendirir.¹⁰⁴ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise bazı mübhemlerin¹⁰⁵ açıklanmasında kullanılan rivâyetlerin sahih olmadığını, öyle olsa dâhi bilinmesinde hiçbir yararın bulunmadığı görüşündedir.¹⁰⁶

Mübhem ifadelerin açıklanma gayesinde olanların aktardığı bazı bilgilerin Kur'ân'a, akla, Arap dil kaidelerine aykırı olması ve kimi yerlerde bilgi yanlışlıkları ihtiva etmesi mübhemâtın tenkid edilmesinin yolunu açmıştır. Bu bağlamda mübhemâtın bilinmesi gereksiz görülmüştür.¹⁰⁷

Sonuç olarak, mübhem ifadelerin incelenmesi yolunda İbn Abbâs ve İkrime'den gelen bilgiler, konunun hassas olduğunu gösterir. Bunun yanında, bu konunun gerekliliği konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunur. Bir kısım âlimler, mübhem ifadelerin araştırılmasını önerirken, diğer kısım âlimler mübhem konusundaki delillerin zayıflığını ön plana çıkararak, bu hususun araştırılmaması gerektiğini savunur.

1.4. Mübhem İfadelerin Kur'ân'da Bulunma Sebepleri

Mübhemât'ın Kur'ân'da bulunma nedeni ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Özellikle usûl âlimleri eserlerinde bu hususu tartışma konusu yapar. Bunun sonucunda mübhemâtın bulunma sebepleri telif edilen eserlerde yer alır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Mübhem kavramın kapalı bırakılmasının birinci sebebi bu ifadenin, Kur'ân'ın başka bir yerinde açıklanması ve Kur'ân'a anlatım zenginliği kazandırmaktır. Örneğin “*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*”¹⁰⁸ âyetinde geçen Allah tarafından kendilerine nimet verilenlerin kimler olduğu gayri muayyendir. Bu kapalılık “*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddîklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır*”¹⁰⁹ âyeti ile giderilmiştir. Başka bir örnekte ise “*Ey iman edenler! Allah'a*

¹⁰⁴ Süyûtî, *Mufhemâtu'l-akrân*, 8-9.

¹⁰⁵ Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, Hz. Mûsâ kavmi ile ilgili anlatılan kıssada ineğin hangi parçasıyla vurulduğu, Hz. Nûh'un gemisinin büyüklüğü, hangi malzemelerden yapıldığı ve Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi

¹⁰⁶ Ebü'l-Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Der'u ta'ârûdi'l-'akl ve'n-naql*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b Su'ûdi'l-İslâmiyye, 1411/1991), 1/20-21.

¹⁰⁷ Halis Albayrak, “Mubhematu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 167.

¹⁰⁸ el-Fâtiha 1/7.

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/69.

karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun”¹¹⁰ âyetinde zikredilen “doğruların” kimler oldukları belli değildir. Bu belirsizlik “*Bu mallar özellikle, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir*”¹¹¹ âyetiyle açıklanmıştır.¹¹²

Mübhem ifadenin Kur’ân’da bulunmasının ikinci sebebi ise âyette zikredilmek istenilen kişi, yer veya zamanın muhatap tarafından bilinmesidir. Örneğin “*Dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz*”¹¹³ âyetinde Hz. Âdem’in eşinin ismi özel olarak belirtilmemiştir. Çünkü bu kişinin “Havva” olduğu muhatap tarafından bilinen bir şeydir. Aynı şekilde “*Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?*”¹¹⁴ âyetinde Hz. İbrahim’le tartışan kişinin kim olduğunu ismen belirtilmemiştir. Ancak bu kişinin “Nemrud” olduğu ilim ehli tarafından mefhumdur.¹¹⁵ ez-Zerkeşî’ye (ö. 794/1392) göre Yûsuf sûresi yirmi bir, Mâide sûresi yirmi yedi, el-En`âm yirmi beş ve et-Tevbe yüz sekizinci âyetlerdeki mübhemlerin medlûlleri ilim ehli tarafından anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Mübhem ifadenin medlûlünün bilinmesinde muhatabına herhangi bir yarar sağlamaması da bu lafızların kapalı bırakılmasına neden olmuştur. Kur’ân’ın birçok yerinde “köy, kasaba, mahalle vb.” anlamlara gelen “karyet” kelimesi ez- Zerkeşî’ye göre bu minvalde verilecek örneklerdendir.¹¹⁷ Bu ifadenin geçtiği ilk yer el-Bakara sûresinin 58. âyetinde geçen ve Türkçeye “memleket” olan çevrilen “karyet” kelimesinin tevili konusunda İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), bu ifadeden hangi şehrin kastedildiğini bilmenin muhatabına bir yarar sağlamayacağını dile getirir.¹¹⁸ Buradan da anlaşılabileceği gibi bazı mübhem ifadenin açıklanmasında herhangi bir yarar yoktur.

Kur’ân’da bulunan bir âyetin bir kişi veya bir olay hakkında hass anlamda olmasına rağmen ifadenin ‘âmm olarak genişletilmesi de mübhem ifadenin Kur’ân’da

¹¹⁰ et-Tevbe 9/119.

¹¹¹ el-Haşr 59/8.

¹¹² Süyûtî, *el-İtkân*, 4/93; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/156.

¹¹³ el-Bakara 2/35.

¹¹⁴ el-Bakara 2/258.

¹¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/93; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/156.

¹¹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/157.

¹¹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/159.

¹¹⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1426/2005), 1/468.

bulunmasının diğerk bir sebebidir. Örneğın “*Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir*”¹¹⁹ âyetinin Hz. Ali hakkında indiğı söylenir. Ancak bu güzel davranışın sadece Hz. Ali’ye has kılınmaması ve herkese örnek olması açısından genişleterek genel bir prensip halinde insanlara sunulmuştur.¹²⁰

Allah bazen âyette yüceltmek istediğı kişinin adını zikretmek yerine onun bir özelliğini ön plana çıkartır. Örneğın “*İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler*”¹²¹ âyetinde kast edilen kişinin Hz. Ebubekir olduğı konusunda ittifak vardır. Allah burada Hz. Ebubekir’in ismini özel olarak zikretmemiş bunun yerine onun bir özelliğini âyette baskın kılmıştır.¹²²

Mübhem âyetin Kur’ân’da bulunmasının diğerk bir sebebi ise âyette zikredilmek istenen kişinin ismiyle anılmayıp onun kötü tutumundan bahsedilmesidir. Örneğın “*Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir*”¹²³ âyetinde Allah dileyeydi soyu kesik olan kişinin doğrudan adını zikrederdi. Ancak onun adını zikretmek yerine onun kötü bir özelliğini ön plana çıkarmıştır.¹²⁴

Allah’ın kullarına şefkat ve teveccüh gösterme gereğı olarak âyette kast ettiğı kişiyi özel olarak zikretmemesi mübhem âyetin Kur’ân’da bulunmasının sebeplerindendir. Örneğın “*Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğı iman etmez*”¹²⁵ âyetinde birtakım kişilerin antlaşmayı bozdukları zikredilmektedir. Her ne kadar mübhem ifade ilk muhataplar tarafından bilinse de Allah kulunun ismini evrensel olacak bir kitapta zikretmemiştir. Bu da Allah’ın kullarına karşı gösterdiği şefkatin bir örneğidir.¹²⁶

1.5. Mübhem İfadelerin Te’vili

İnsanlar birbirlerinden farklı duygu, düşünce, zekâ ve anlayış seviyelerine sahiptir. Dolayısıyla insanlık tarihi boyunca farklı fikir ve düşüncelerin ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu durum kişiliğın oluşmasından tutun medeniyet inşasına kadar

¹¹⁹ Bakara 2/274.

¹²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/94; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/159.

¹²¹ en-Nûr, 22/24.

¹²² Süyûtî, *el-İtkân*, 4/94; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/160.

¹²³ el-Kevser, 103/3.

¹²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/94; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/160.

¹²⁵ el-Bakara 2/100.

¹²⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/94; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/158.

toplumlar için elzem olan bir hakikattir. Kur'an'ın yer yer aklî fikirleri önceleyen mefhumları öne çıkarması bu hakikati destekler niteliktedir. Başka bir ifade ile toplumlarda var olan farklı görüşlerin temel sebebi, insanların doğası gereği değişken düşünce sistemine sahip olmasıdır.

Kur'an'ın bir kısmı üslûp ve içerik olarak kolayca anlaşılırken diğer bir kısmı ise muhtevası bakımından kapalı ifadeler içerir. Bu da âyetlerin farklı yorumlanmasına sebep olur. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlar hem rehberlerini hem de bilgi alma bakımından ilk mercii kaynaklarını kaybettiler. Yaşamlarına Hz. Peygamber olmadan devam eden Müslümanlar karşlarına çıkacak problemleri, kendilerine emanet olarak bırakılan Kur'an ve Sünnet'in ışığında çözmeye çalıştılar. Burada sözünü ettiğimiz bu iki kaynak herkesin idrak düzeyi ve beklentilerine göre anlaşılmaya ve yorumlanmaya müsait ifade tarzına sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk ayrılık emareleri hilafet meselesinde ortaya çıktı. Bunun bir sonucu olarak farklı fikirler öne sürüldü. Fikri olarak başlayan bu ayrılıklar daha sonra iç çekişmelere hatta çatışmalara dönüştü.¹²⁷

İslam tarihinde meydana gelen bu siyasi olaylar, dini düşüncede farklı mezheplerin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Zamanla siyasi bir yapıya bürünen bu fırkalar, kendi içinde gelişmeye devam ederken bir yandan da kendilerine rakip olarak gördükleri cemaatlerin düşüncelerini çürütme yoluna gittiler. Her bir inanç grubu kendi görüşlerinin daha doğru olduğunu ispatlamak için âyetlere başvurdular. Bunun sonucu olarak kendi düşüncelerini Kur'an'a söyletmekten geri durmadılar. Mezhep sahipleri herkes tarafından farklı anlaşabilecek bir düzeyde olan mübhem âyetlerde iddialarını güçlendirmek için malzeme bulmakta zorlanmadılar.

Bu bölümde bazı mezheplerin Kur'an'da bulunan mübhem âyetlere bakış açıları ele alınacaktır. Özellikle İslam düşünce tarihinde öne çıkan Mâtürîdiyye, Mutezile, Harici ve Şia başta olmak üzere farklı itikadi ekoller çerçevesinde konu irdelenecektir.¹²⁸ Burada meselenin kelâmî yönünden ziyade bu ekollerin mübhem tefsir metodlarına kısaca değinilecektir.

¹²⁷ Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelam: El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 48.

¹²⁸ Geniş bilgi için bkz.: İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 43-135.

Hem siyasi hem de dini içerikli bir fırka olan Haricilerin mübhem âyetlere bakış açıları mezhebidir. Hariciler birçok Kur'ân nassı gibi mübhem ifadeleri de kendi görüş ve tefsir anlayışlarına göre tevil etmekten geri durmadılar. Haricilerin günümüze ulaşmış müstakil bir eserleri olmadıkları için bunların mübhem âyetlere bakış açıları daha çok başka eserlerde ele alınır.¹²⁹

Örneğin “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır”¹³⁰ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ) âyetinde “من” edatı ile oluşmuş bir müphemlik vardır. Haricilerin savunduğu görüşe bu âyet Hz. Ali hakkında inmiştir.¹³¹ Oysaki âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğu birçok tefsir eserinde yer alır.¹³²

Hariciler, Hz. Ali'ye duydukları öfkelerini kendi tefsir kitaplarına yansıtırlar. Nitekim “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir”¹³³ âyetinin Hz. Ali'yi katleden Abdurrahman b. Mülcem hakkında indiğini iddia ederler.¹³⁴

Genellikle Hz. Ali'ye ve ehli beytine tabi olanlar için kullanılan ve zamanla özel bir isim haline gelen Şia, itikadı mezhepler içinde yerini alır. Şia, Kur'ân'ın gâyet açık bir şekilde imamların yüce olduklarına ve kayıp olan on ikinci İmam'ı yeniden ortaya çıkacağını görüşünü savunurlar. Bunun için de Kur'ân'ın doğru bir şekilde tefsir edilmesi gerektiğine inanırlar. Şia ehli, Kur'ân'ın ¼'ünün Şia'yı, diğer ¼'ünün ise Şia'ya düşman olanları, ¼'lük kısmı ise Şeriat hükümlerini ve son ¼'lük kısmı ise kıssaları muhteva ettiğini benimserler. Yine Şia'ya göre Kur'ân'ın yetmiş âyeti sadece Hz. Ali hakkında nazil oldu.¹³⁵

¹²⁹ Mevlüt Erten, “Mübhematü'l-Kur'an ve Firkalar (İdeolojik Tefsir)”, *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 72.

¹³⁰ el-Bakara 2/204.

¹³¹ Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 1/120; Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il el-Eş'arî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-muşallîn* (Wiesbaden: y.y., 1400/1980), 102.

¹³² eş-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/229; Mâtûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, 2/100.

¹³³ el-Bakara 2/207.

¹³⁴ Eş'arî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-muşallîn*, 102; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/120.

¹³⁵ Erten, “Mübhematü'l-Kur'an ve Firkalar (İdeolojik Tefsir)”, 77.

Şîa'nın Hz. Ali ve ehli beytine duydukları sempati ile Hz. Ömer, Hz. Ebubekir ve Hz. Aişe'ye duydukları öfke tefsir kitaplarında açık bir şekilde görülebilir. Şia, mübhemâtı fazlasıyla ön plana çıkarsa¹³⁶ da yine burada iki örnek vermekle yetineceğiz.

Tabersî (ö. 548/1154)'ye göre er-Rahmân 19-22. âyetlerinde geçen iki denizden kasıt Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dır. İki denizin aralarında ki engel ise Hz. Peygamber'dir. Yine aynı şekilde âyetteki inci ve mercan, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.¹³⁷

Diğer bir örnekte ise “Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor...”¹³⁸ âyetindeki boğazlanmasını istenen kişinin Hz. Aişe olduğunu iddia ederler. Yine aynı şekilde Kur'ân'da geçen şarap ve kumardan kastın Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olduğunu söylerler.¹³⁹

Her iki örnekten de anlaşılacağı gibi Şîa ehli, âyetlerdeki güzel şeyleri Hz. Ali ve ehli beytine nispet ederken münafıklardan, Yahudilerden veya Hristiyanlardan bahseden âyetleri Hz. Ömer, Hz. Aişe ve Hz. Ebubekir vb. sahabeler ile ilişkilendirir. Bunun yanında Şîi tefsir nosyonu mübhemâtı ya Ehl-i Beyt'e indirgemiş (tahsis) ya da genelleştirmiştir (umûm).¹⁴⁰

Mutezile de diğer mezhepler gibi Kur'ân mübhemlerini kendi fikir ve akideleri doğrultusunda tevil etme yoluna gitmiştir. *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanı sıra Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan Zemahşerî (ö. 538/1144), mezhebinin görüşünü mukaddimesinde ifade eder. Zemahşerî, mezhepsel tavrını Kur'ân mübhemlerinde de kullanır. Kendisi, mezhep yararına olacak mübhemleri lehine kullanırken diğer mübhemleri muhaliflerinin aleyhinde kullanır. Örneğin Allah, Al-i İmran sûresinin 18. âyetinde kendisinden başka ilah olmadığına dair şahitlik ettiğini ve buna meleklerin ve ilim ehlinin de tanıklık ettiğini belirtir. Burada zikri geçen ilim ehlinen kasıt Zemahşerî'ye göre tevhid ve adalet âlimleridir.¹⁴¹

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Hz. Peygamber'den gelen sahih rivâyetlerle desteklenmediği sürece Allah'ın mübhem bıraktığı ifadelerin mübhem bırakılması gerektiğini savunur.¹⁴² Burada İmam

¹³⁶ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 136.

¹³⁷ Ebû Ali Eminüddin Fazl b Hasan b Fazl Tabersî, *Mecmaü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. (Beyrut: Darül-Murtada, 1986), 9/257-258.

¹³⁸ el-Bakara 2/67.

¹³⁹ Erten, “Mübhemâtü'l-Kur'an ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”, 77.

¹⁴⁰ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 258.

¹⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/343.

¹⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sunne*, 9/422.

Matürîdî'nin âyetlerde geçen mübhem ifadelerin tevilini bu şarta bağlamasının nedeni genellikle bu ifadelerin gaybî bilgi gerektirmesidir. Gaybî bilgi de ancak nassla anlaşılır. Kur'ân'da yer almayan bir hususun öğrenilmesinde başvurulacak diğer merci hadislerdir. Dolayısıyla ilahi otorite altında bulunan risâlet merciinden gelmeyen bilgilerin gaybî meselelerin anlaşılmasında dayanak olamayacağını açıklar.

Hiz. Âdem kıssasının anlatıldığı “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz*”¹⁴³ âyetinde geçen “cennet” ifadesiyle hangi cennetin kastedildiği konusundan daha çok âyette verilen mesaja odaklanmamızı ve ondan ibret almamızı isteyen Mâtürîdî, bazı mübhem âyetlerin bilinmesinin bir faydasının olmayacağı ve orada verilmek istenen mesajın anlaşılması için çaba sarf edilmesi gerektiğini söyler.¹⁴⁴Yine İmam Mâtürîdî, bazı mübhem ifadelerin tek kişiye has kılınmasının doğru olmadığını söyler. Burada ifadenin umum olarak alınmasının daha isabetli olacağını da altını çizer.¹⁴⁵

Özetle İmam Mâtürîdî'nin genel olarak mübhem ifadeler konusundaki görüşü şu şekildedir: “Eğer ki mübhem ifadenin açıklanması zorunlu olsaydı Allah zaten âyeti mübhem bırakmaz ya da âyeti bizzat kendisi açıklardı.”¹⁴⁶

Sonuç itibarıyla, öznel bir nitelik arz eden belirsiz ifadeler, tevil (yorumlama) sürecinde mezheplerin değerlendirmelerine tabi olur. Bu bağlamda, mezhepler, mübhem ifadeleri hem kendi görüşlerini pekiştirmek hem de karşıt görüşleri çürütmek amacıyla stratejik bir şekilde kullanmakta, her iki yönde de delil oluşturma gayreti içine girer.

1.6. Mübhemât Hakkında Telif Edilmiş Eserler

Kur'ân ilimlerinden biri olan Mübhemâtü'l-Kur'ân diğer ilimlere kıyasen daha geç araştırma konusu olmuştur. Her ne kadar mübhem ifadelerin açıklanması ortaya konulan gayretlerin kökeni sahâbe ve tâbiûn dönemine kadar uzansa da bu ilim dalı hakkında ilk kitabı hicrî VI. yüzyılda yaşayan Süheylî (ö.581/1185) kaleme almıştır.¹⁴⁷

Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu alanda yapılan çalışmalar şunlardır:

¹⁴³ el-A'râf 7/19.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sunne*, 1/468.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sunne*, 5/89.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sunne*, 5/72.

¹⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1394/1974, 1/34.

Abdurrahman b. Abdullah Darîr es-Suheyli el-Endelûsî (ö. 581), *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm bimâ ubhime fî'l-Kur'ân mine'l-esmâi ve'l-a'lâm*.¹⁴⁸

Gassânî, Ebû Abdillâh İbn Asker Muhammed b. Alî b. Hıdır el-Gassânî. *et-Tekmîl ve'l-itmâm li-kitâbi't-ta'rîf ve'l-i'lâm*¹⁴⁹

Muhammed b. Süleymân Ahmed b. İbrâhîm ez-Zuhrî (Ebû Abdullah el-İşbîlî), (ö. 617), *el-Beyân fîmâ ubhime mine'l-emâi fî'l-Kur'ân*.

İbn Cemâa, (ö. 733/1333) Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa. *Gurerü't tibyân fî men lem yüsemme fî'l-Kur'ân*¹⁵⁰

Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911), *Mufhimâtu'l-akrân fî mubhemâti'l Kur'ân*.¹⁵¹

¹⁴⁸ Süyûtî, *el-İtqân*, 1394/1974, 1/34.

¹⁴⁹ Süyûtî, *el-İtqân*, 1394/1974, 1/34.

¹⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 4/630.

¹⁵¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 4/649.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-CÂMÎ 'U'L-BEYÂN'DA KUR'ÂN'DAKİ MÜBHEM İFADELERİN ANALİZİ

2.1. Tefsir Literatüründe Mübhem İfadelerin Âyetlere göre Dağılımı

Bu araştırmada karşılaşılan en önemli problemlerden biri mübhem sayılan ifadelerin et-Taberî tefsirinde belirlenmesidir. Eldeki verilere göre et-Taberî'nin Kur'ân'da geçen mübhem ifadelerle ilgili herhangi bir eser telif etmediği anlaşılmaktadır. Aşağıda daha detaylı değinileceği üzere mübhem ifadeler müfessirden müfessire farklılık gösterir. Dolayısıyla herhangi bir müfessirin mübhem olarak nitelendirmediği bir ifadeyi mübhem kategorisinde değerlendirebilmesi için destekleyici verilere ihtiyaç duyulduğu su götürmez bir gerçektir. Bu bağlamda et-Taberî tefsirinde geçen mübhem ifadelerin tespit edilebilmesi için bu alanda telif edilen kaynaklardan faydalanılacaktır.

Tefsir literatürüne bakıldığında farklı dönemlerde mübhemâtla ilgili çeşitli eserlerin telif edildiği söylenebilir. Bu eserler içerisinde es-Suyûtî, el-Gassânî ve es-Süheylî'nin kaleme aldıkları eserlerin ön plana çıktığı söylenebilir.¹⁵²Bu bağlamda söz konusu eserlerde yer alan mübhem ifadeler sûre ve âyet bağlamında tespit edilerek araştırma konusu yapıldı. Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki tabloya aktarıldı:

¹⁵² Celaleddin es-Suyûtî, *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâtü'l-Kur'ân*, thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ', Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986/1406; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ali İbn Asker el-Gassani, *et-Tekmil ve'l-itmam li-kitâbi't-ta'rif ve'l-i'lâm* (636/1239); thk. Hasan Merve. Beyrut : Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1997/1418; Ebû'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *et-Ta'rif ve'l-i'lâm fîma übhime mine'l-esma' ve'l-a'lam fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Abdülemîr Mühennâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987/1407.

Tablo 1: Suyûtî, Gassânî ve Süheyli'ye Göre Mübhem İfadelerin Bulunduğu Ayetler

Sarı Kısım: es-Suyûtî ile el-Gassânî arasında ortak olan mübhem âyetleri ifade eder.

Yeşil Kısım: es-Suyûtî ile es-Süheyli arasında ortak olan mübhem âyetleri ifade eder.

Mavi Kısım: es-Süheyli ile es-Gassânî arasında ortak olan mübhem âyetleri ifade eder.

Mor Kısım: Her üç âlimin de mübhem saydığı âyetleri ifade eder.

Alimler Sûreler	es-Suyûtî	el-Gassânî	es-Süheyli
el-Fâtiha	3:4,7(2)	2:7(2)	2:7(2) ¹⁵³
el-Bakara	51: 30,35(2),36,50,51(2) 58(2),62,72,73,76,78 ,80, 87,100,102,109,113(3),114,118,129,132, 136,142,159,170,187 ,189,197,199,203,20 4,207,215,217,219(2 ,220,243,246,249(2) ,253,258,259,260,27 3,274.	45: 6,8,13,24,30,31,35,46,5 0,51,58,60,62,78,102,1 13,114,118,129,130,13 5,142,154,170,187,189, 197,208,213,215,216,2 19,222,223,229,245,24 6,249,253,258,260,261, 272,273,278.	17: 34,35,49,54,58 ,100,108,109,1 29,204,207,22 2,232,243,246, 258,259.
Âl-i İmrân	30: 12,23(2),33,35,39(2, 40,44,49,52,72,86,11 3,122,149,154(3)155 ,156,167,168,169,17 2,173,181,188,193,1 99.	22: 7,12,28(2),33,42,37,61, 77,80,85,86,110,135,15 5,167,168,172,181,186, 199.	14: 23,33,37,72,86 ,100,113,120,1 23,154,159,17 3,181,199.
en-Nisâ	33: 1,27,37,44,47,49,51, 54,60(2),66,65,72,75 ,77,81,90,91,94,97,98 ,100,112,105,113,13 7,142,143,153,157,1 62,172,176.	32: 7,11,19,22,32,34,37,43, 47,49,54(3),59,64,65,77 ,91,93,95,97,102,133,1 36,153,169,176.51,66,9 0,100,108,	11: 49,51,60,66,90 ,92,94,98,100, 107,128.
el-Mâide	22: 2(3),3,4,8,11,12,18,1 9,20,21,22,23,27(2), 33,41(2),54,64,82.	21:2(2),3,18,19,41,43,5 1,54,57,59,64,68,87,91, 93,104,11,21,23,27,	12:2,4,11,12,2 1,23, 27,44,52,55,82 ,106.

¹⁵³ Parantez içindeki sayı o âyette geçen mübhem ifadelerin sayısını belirtir.

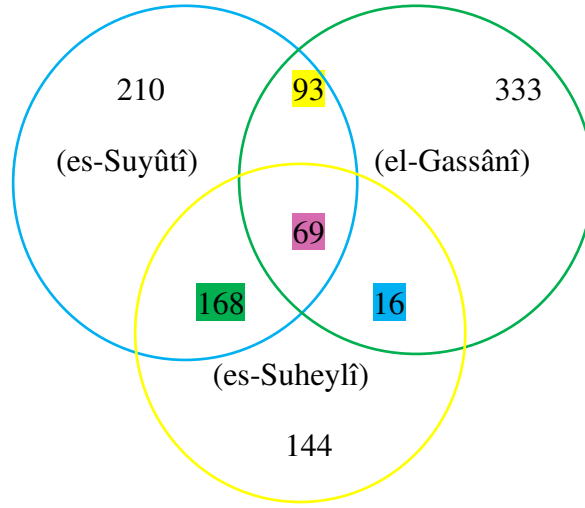
el-En‘âm	16: 8,52,74,76,89(2),91, 93(3),122(2),127,15 6,158,159.	6/16: 8,19,25,26,33,54,71,90, 91,93,141. 52,74,93,122,	11: 25,52,74,76,89 (2),93(2),122(2 ,136.
el-A‘râf	10: 44,46,138,142,14 5,163,175,181,187,1 89.	11: 26,28,46,65,75,85,1 42,145,187,198,159,	7: 120,138,158, 159, 163,175,189.
el-Enfâl	17: 1,5,7,19,22,30,31 ,32,36,41,42,48(2),4 9,58,60,64.	14: 1,7,18,19,22,25,27, 30,31,36,41,49,70,32,	9: 32,36,41,48, 49,58, 60(2),64.
et-Tevbe	11: 100,101,102,106, 107(2),108(2),118,1 19,123.	19: 3,7,12,19,30,36,37,4 5,48,74,90,91,99,100, 102,112,40,79,92.	21: 4,14,40,49, 61,65,75,79,84 ,92,100,101,10 2,106,107(2), 108,118(2),119 ,123.
Yûnus	6: 2,16,83,87,93,98.	6: 2(2),16,38,83,87.	6: 2,71,83,93,9 4,98.
Hûd	8: 17,19,40(2),42,65, 71,78.	4: 7,41,65,17,	8: 17(2),19,40, 42,65,71,78.
Yûsuf	24: 4,8,10(2),18,19,2 0,21,26,36,42(3),54, 59,77,80,82,94,96,98 ,99,100(2).	6: 10(2),22,80,82,83.	19: 4,10(2),18, 19,21,26,36,50 ,59,77,80,82,9 4,96,98,99,100 (2).
er-Ra‘d	2: 13,43.	8: 2,13,19,25,30,33,36,4 3.	5: 7,13(2),29,4 3.
İbrâhîm	6: 24,26,28,37(5),41.	4: 15,28,46,26.	7: 24(2),28,35, 37,40,41.
el-Hicr	6: 44(2),67,87,90,96.	8: 22,26, 27,38,44,47,87,91.	6: 16,44,67,87, 90,95.
en-Nahl	8: 7,26,76,92,103,10 6,110,112.	12: 4,16,26,41,45,75,83, 106,110,112,76,103.	7: 2,8,26,76,92, 103,106.
el-İsrâ	11: 5,7,56,60,73,76,8 0(2),85,90,101.	16: 11(2),15,28,48,56, 76,80,84,85,88,101, 102,104,107,11.	8: 1(2),3,7,20,7 3,90,101.
el-Kehf	22: 9,18,19(2),22(3), 28(2),32,50,60(2),65 ,74,77,79,80,81,82,9 0,96.	7: 9,12,18,19,28,50,102.	17: 9,18,19(2), 28,30(2),32,50, 60(2),77,80, 83,86,90,96.
Meryem	5: 17,24,57,66,77.	4: 17,18,22,96.	7: 2,5,17,28,57, 77.
Tâhâ	4: 40,59,85,96.	4: 1,18,39,130.	6: 40,59,65,96, 108.
el-Enbiyâ	6: 29,47,68,71,101,1 05.	7: 3,7,26,29,37,68,71.	8: 11,87,90,91(2),101,104,105 .
el-Hac	5: 8,19,25,28,55.	8: 3,11,15,23,39,40,46,4 7,	3: 19,25,45.

el-Mü'minûn	2:20,50.	6:12,18,20,52,64,113,	3:50,31,32.
en-Nûr	1:11.	10:3,11,24,26(2),33,39, 48,55,62.	4:6,11,22,33.
el-Furkân	5:4,27,40,53,55.	7:5,7,17,38,40,55,70.	5:4,5,8,27,28.
eş-Şuarâ	4:38,45,54,197.	4:38,54,197,214.	7:38,58,111,118, 193,197,224.
en-Neml	11:18(2),19,20,23,32, 36,39,40,48,91.	5:5,35,61,87,91.	11:18(2),19,22, 23,32,39,40,48, 82,91.
el-Kasas	14:8,9,10,11,15(3),20, 23,24,27,61,76,85.	13:5,14,24,40,48,51,52, 56,59,61,76,78,85.	11:8,9,10,11,20, 23,24,27,30,40, 44.
el-Ankebût	3:2,12,34.	7:2,8,10,12,26,40,47.	-
er-Rûm	2:3,4.	3:17,22,41.	1:2.
Lokmân	2:6,13.	2:14,16.	3:6,10,13.
es-Secde	3:11,18,27.	2:23,27.	1:18.
el-Ahzâb	21:9(3),10(2),12,13(2), 22,23,26,27,28,33,36, 37(2),50,51,59,72.	15:1,9(2),10,12,13,26, 27,33(2),36,42,50,52,53.	13:4,5,10,13(2), 23,28,27,33,37(2), 50,51,69.
Sebe'	6:12(2),14,15,19,23.	7:6,7,14,16,18,19,51.	4:12,14,15,16,
Fâtır	3:14,37(2),	3:37,42(2).	-
Yâsîn	5:13,14,20,38,77.	5:1,6,8,12,41.	7:9,13(2),19,20, 77,78.
es-Sâffât	7:1,51,101,130,142, 145,147.	6:82,88,107,125,158, 168.	9:1,51(2),77,97, 101,102,130,146.
Sâd	8:6,7,16,21,31,34,41, 62.	5:6(2),7,11,43.	6:21(2),23,24,41, 44.
ez-Zümer	4:33(2),36,68.	6:9,17,22,26,52,74.	2:33,36,62,68.
el-Mü'min	2:28,51.	5:29,34,68,69,78.	1:28.
Fussilet	3:26,29,33.	3:26,40,50.	3:26,29,33.
eş-Şûrâ	4:49(2),50(2).	5:1-2,14,16,27,38.	-
ez-Zuhruf	4:31(2),51,57.	4:45,58,61,80.	2:31,57,
ed-Duhân	2:3,44.	4:3,13,17,44.	2:37,44.
el-Câsiye	-	1:13	2:7,14.
el-Ahkâf	6:10,11,17,24,29,35.	5:11,18,21,24,35,	8:10,11,15(2),17, 24,29,35.
Muhammed	1:38.	3:1,4,15.	2:16,38.
el-Fetih	6:11,16,18(2),21,24.	4:16(2),20,21.	3:11,18,26.
el-Hucurât	3:4,6,14.	9:1,2,9,11,12,13(2), 14,17,	3:4,6,14.
Kâf	2:41(2).	4:1,2,17,22.	2:13,41.
ez-Zâriyât	3:24,28,35.	2:10,17.	-
et-Tûr	-	2:34,47.	1:4

en-Necm	3: 1, 5, 33.	5: 5, 6-7, 49, 50, 56.	5: 1, 5, 10, 19, 33.
el-Kamer	3: 6, 19, 29.	3: 24, 29, 58.	2: 6, 29.
er-Rahmân	1: 46.	2: 19, 76.	2: 3, 46.
el-Vâkıa	2: 10, 61.	1: 29.	2: 10, 61.
el-Hadîd	3: 13, 14, 27.	3: 9, 10, 13.	-
el-Mücâdele	8: 1, 8, 14, 22(5).	5: 8, 12, 14(2), 22.	6: 1, 14, 22(4),
el-Haşr	4: 2(2), 7, 16.	5: 2, 9(2), 11, 15.	2: 2, 7.
el-Mümtehine	5: 1, 8, 10, 11, 13.	4: 10(2), 11, 17.	3: 1, 8, 10.
es-Saf	-	1: 2.	2: 6, 14.
el-Cuma	1: 3.	2: 2, 3.	2: 3, 11.
el-Münâfikûn	2: 7, 8.	-	2: 1, 7.
et-Tegâbün	-	1: 14.	-
et-Talâk	-	2: 1, 2.	-
et-Tahrîm	8: 1, 3(3), 4(2), 10(2).	2: 1, 5.	3: 1, 3, 4.
el-Mülk	-	1: 22.	-
el-Kalem	3: 10, 17, 22.	1: 1.	2: 11, 17.
el-Hâkka	2: 7, 17.	3: 9, 17, 40.	2: 12, 17.
el-Meâric	1: 1.	1: 4.	1: 1.
Nûh	1: 28.	-	2: 23, 28.
el-Cin	1: 4.	1: 28.	3: 4, 19(2).
el-Müzzemmil	-	2: 11, 15.	2: 1(2).
el-Müddessir	2: 11, 13.	1: 52.	2: 11.
el-Kıyâmet	1: 31.	2: 34, 36.	1: 31.
el-İnsân	1: 1.	2: 1, 24.	-
el-Mürselât	4: 1, 3, 4, 5.	4: 16, 17, 18, 48,	-
en-Nebe	1: 40.	2: 38, 40.	-
en-Nâziât	7: 1, 2, 3, 4, 5, 14, 25.	4: 14, 25, 37, 40.	-
Abese	2: 2, 5.	3: 5, 8, 12.	2: 1, 5.
et-Tekvîr	3: 15, 16, 19.	-	5: 15, 19, 20, 21, 22.
el-İnfîtâr	-	1: 6.	2: 6, 29.
el-Mutaffifîn	-	2: 1, 13.	-
el-İnşikâk	-	-	-
el-Burûc	4: 2, 3(2), 4.	1: 3.	2: 2, 4.
et-Târik	1: 3.	1: 17.	-
el-A'âlâ	-	2: 10, 11.	-
el-Gâşiye	-	-	-
el-Fecr	2: 2, 15.	1: 2.	5: 1, 2, 7, 15, 27.
el-Beled	1: 1.	-	3: 1, 3, 7.
eş-Şems	1: 12.	-	2: 12, 13.

el-Leyl	2: 15,17.	-	1: 17.
ed-Duhâ	-	-	-
el-İnşirâh	-	-	-
et-Tîn	3: 1(2),3.	1: 7.	
el-Alak	1: 6.	1: 9.	1: 6.
el-Kadr	-	1: 4.	-
el-Beyyine	-	-	-
ez-Zilzâl	-	-	-
el-Âdiyât	-	-	-
el-Kâria	--	-	-
et-Tekâsür	-	-	-
el-Asr	-	-	-
el-Hümeze	1: 1.	-	1: 1.
el-Fil	2: 1,3.	-	-
Kureyş	2: 2(2).	-	-
el-Maûn	-	-	1: 1.
el-Kevser	2: 1,3.	-	1: 3.
el-Kâfirûn	-	-	1: 1.
en-Nasr	-	1: 1.	-
Tebbet	2: 1,4.	-	-
el-İhlâs	-	-	-
el-Felak	2: 3,4.	-	2: 3,4.
en-Nâs	1: 4.	1: 4.	-
TOPLAM	540	511	398

es-Suyûtî ile el-Gassânî'nin mübhem kabul ettikleri ifade sayısı birbirine yakındır. Her ne kadar rakamlar birbirine yakın olsa da ortak mübhem ifade oranı %50'nin altında olduğu tespit edildi. Ancak el-Gassânî'nin mübhem kabul ettiği ifade sayısı kayda değer bir şekilde diğer iki âlimden daha azdır. Bu durum ortak mübhem ifade sayısında da görülmektedir. Tablodan elde edilen verilere göre Suyûtî ile Gassânî arasında 162, Suyûtî ile Süheylî arasında 238 ve Süheylî ile Gassânî arasında sayısı 85 ortak mübhem ifade tespit edilmiştir. Her üç âlimin ortak aldığı mübhem ifade sayısı ise 69'dur. İfade edilen bu verilerin küme gösterimi ise aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: es-Suyûtî, el- Gassânî ve es-Süheyli'nin eserlerinde geçen mübhem ifade sayıları

Elde edilen verilere göre mübhem ifade sayısı müfessirden müfessire değişkenlik gösterir. Mübhem ifadeler her ne kadar âlimden âlime değişkenlik gösterse de bazı mübhem ifadelerin genel olarak ortak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Birbirlerinden farklı zamanda yaşayan bu üç âlimin ortak olarak kabul ettiği mübhem ifade sayısı yukarıda ifade edildiği gibi 69 tanedir. Bu 69 ifadenin 64 tanesi et-Taberî nazarında da mübhemdir.¹⁵⁴ İnceleme konusu yapılan üç kaynak içerisinde es-Suyûtî'nin eserinin belirleyici pozisyonda olduğu ve sonraki dönemi etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda et-Taberî'de geçen mübhem ifadeler es-Suyûtî'nin eseriyle karşılaştırmalı olarak tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.2. et-Taberî Tefsirinde Mübhemâtla İlgili Veriler

Yukarıda ifade edildiği gibi bu çalışmada esas alınan eser Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından telif edilen *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân* adlı eserdir. Bu eserde toplam 540 mübhem ifade yer alır. Bu sayı Kur'ân'da bulunan toplam mübhem ifade sayısını göstermez. Çünkü bir ifadenin mübhem olup olmaması muhatabı tarafından belirlenen bir husustur. Kur'ân'da bulunan herhangi bir ifade bir müfessir nezdinde mübhem iken aynı ifade başka bir müfessir tarafından mübhem olarak algılanmayabilir. Bu durum Kur'ân'da bulunan mübhem ifadelerin okuyucu nezdinde değişkenlik göstermesine yol açar. Nitekim yukarıda tespit edildiği üzere mübhem

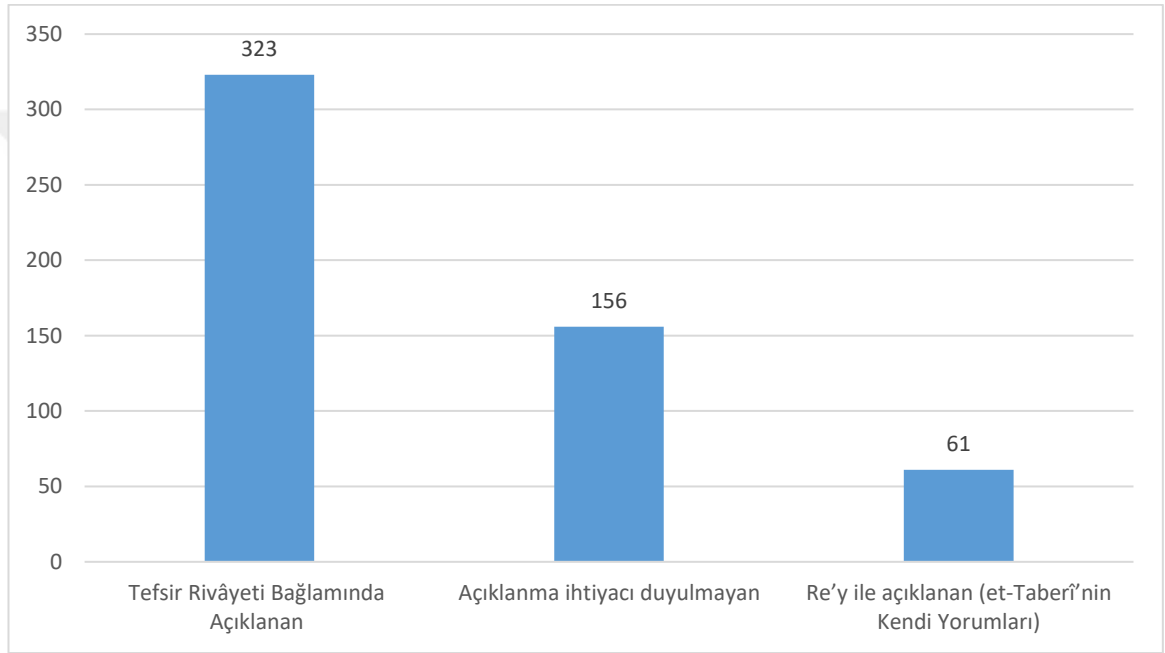
¹⁵⁴ et-Taberî'nin mübhem kabul etmediği beş ifade şu âyetlerde geçmektedir: Âl-i İmrân 3/33, Hûd 11/65, er-Ra'd 13/13, Abese 80/5, el-Ahkâf 46/24, el-Ahzâb 33/50.

ifadelerin belirlenmesi konusunda çalışma yapmış bazı âlimlerin ulaştığı sayıların farklılıkları bu düşüncemizi kanıtlar niteliktedir.

Bu kısımda es-Suyûtî'nin eserinde yer alan mübhem ifadeler, et-Taberî'nin *Câmi 'u'l-beyân* tefsiriyle karşılaştırmalı olarak incelendi. Elde edilen bulgulara göre et-Taberî'nin mübhem ifadelere yaklaşımı veri halinde sunulacaktır.

2.2.1. et-Taberî'nin Mübhem İfadeyi Açıklama Yöntemi

Bu bölümde et-Taberî'nin mübhem ifadeleri açıklarken kullandığı metot üzerinde durulacaktır.

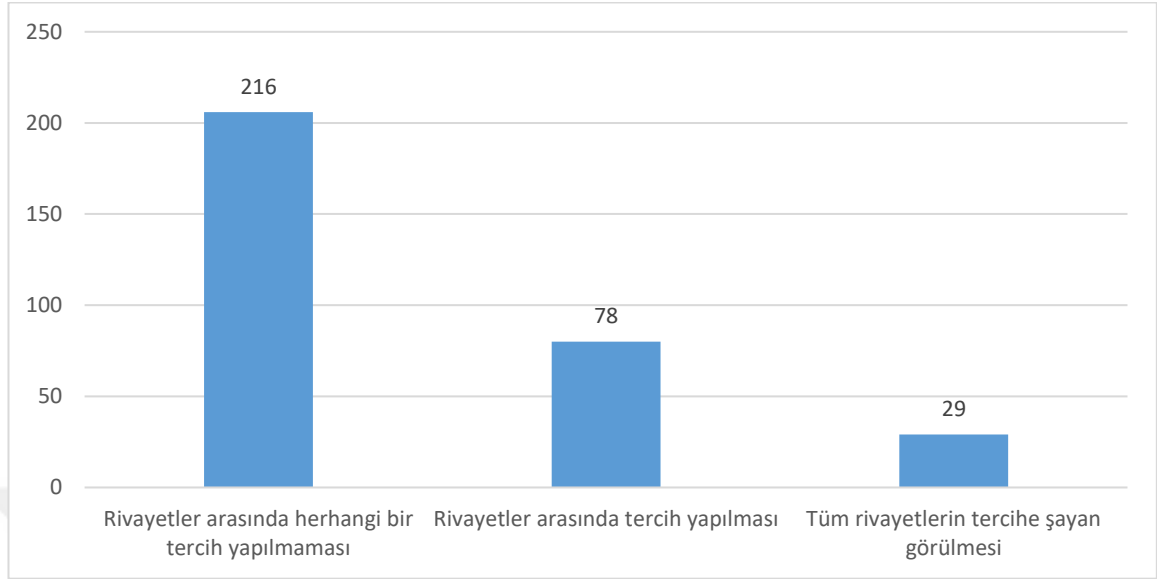
Grafik 1: es-Suyûtî'nin eserinde geçen mübhem ifadelerin et-Taberî'de açıklanma durumu

Grafik 1'de görüldüğü üzere et-Taberî, mübhem ifadeyi açıklarken daha çok rivâyetleri esas alır. O, es-Suyûtî'nin eserinde geçen 540 mübhem ifadenin 323 tanesini rivâyetler bağlamıyla açıklar. Diğer taraftan et-Taberî, 61 kapalı ibareyi rivâyet dayanağı olmadan re'y ile açıklığa kavuştururken 156 mübhem ifadeyi ise açıklama gereği duymaz. Dolayısıyla es-Suyûtî'nin eserinde geçen 156 ifade et-Taberî'ye göre mübhem değildir.

2.2.2. et-Taberî'nin Rivâyetler Bağlamında Mübhemâta Yaklaşımı

et-Taberî'nin mübhem ifadeleri açıklarken kullandığı metot yukarıda 3 kısma ayrılmıştı. Burada söz konusu ettiğimiz 3 kısmın birincisi olan “mübhem ifadelerin

rivâyet bağlamında açıklanması” bölümünün kendi içindeki dağılımı üzerinde durulacaktır.

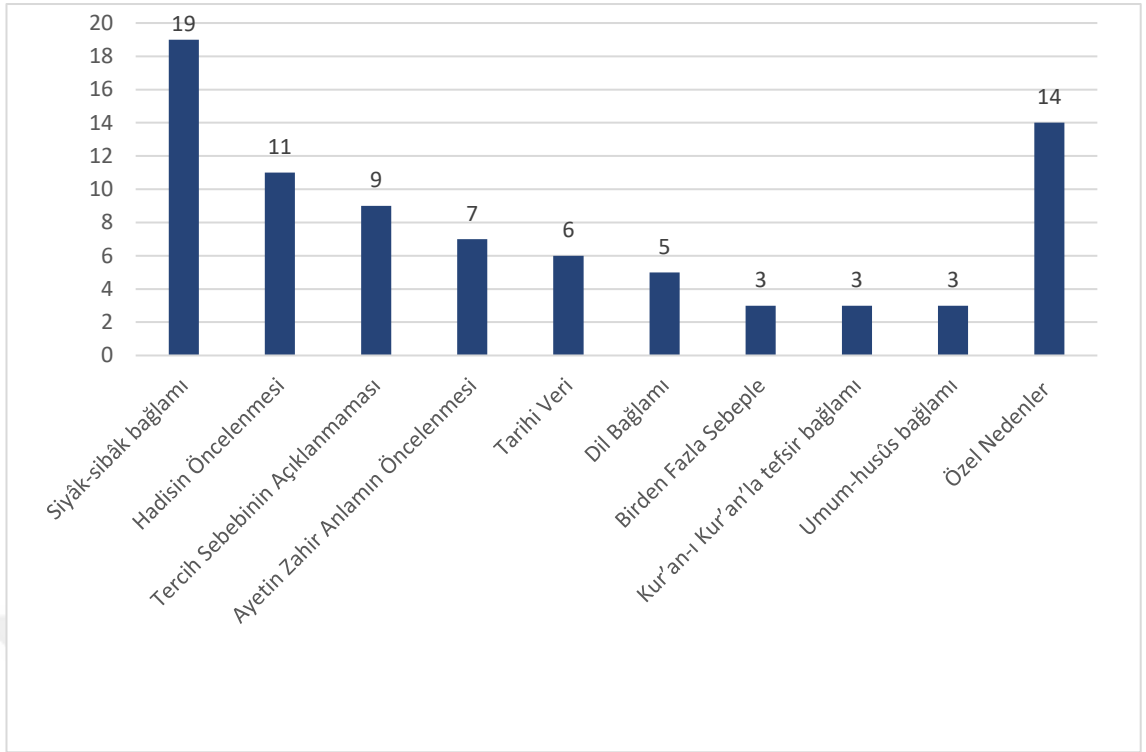

Grafik 2: et-Taberî'nin rivâyetle açıkladığı mübhemlerin dağılımı

Grafik 1'de görüldüğü gibi et-Taberî 315 mübhem ifadeyi rivâyet ekseninde açıklığa kavuşturur. Grafik 2'de verildiği gibi et-Taberî, rivâyetle açıkladığı mübhemâtın çoğunluğunda (208) herhangi bir tercih yapmaz. Rivâyetleri aktarmakla yetinir. 78 mübhem ifadeyi rivâyetler arasında tercih yaparak takdire şayan olan görüşü gerekçesiyle birlikte açıklar. Geriye kalan 29 mübhem ifadede ise zikrettiği tüm rivâyetleri tercihe şayan görür. O, her ne kadar bu 29 mübhem ifade ile ilgili aktardığı rivâyetleri isabetli bulsa da 8 mübhem ifade ile ilgili rivâyetlerde yer alan husûs anlamı kabul etmekle birlikte umûm anlamın tercih edilmesini önceler. Böylelikle mübhemât bilgilerinden hareketle âyetlerin anlamını daraltan yorumlardan yer yer kaçındığı söylenebilir. Bu husus ileride daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2.3. et-Taberî'nin Mübhemâtı Açıklayan Rivâyetleri Tercih Etme Metodu

et-Taberî, bazen mübhemâtı açıklama kabilinde zikrettiği rivâyetlerin tercih nedeni açıklar. O, bazen de tercih ettiği rivâyetin nedenine dair herhangi bir açıklamada bulunmaz. Rivâyetler arasında tercihte bulunduğu 78 mübhem ifadenin tercih nedeni aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

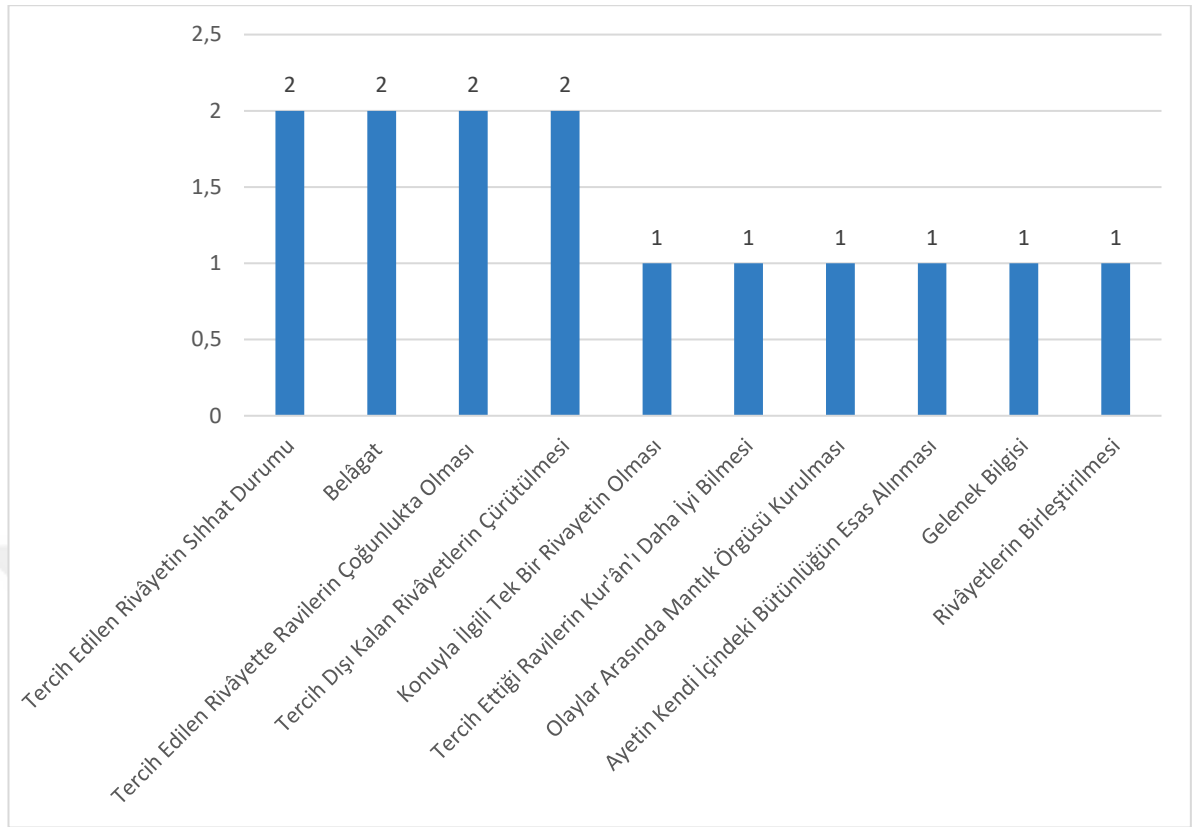
Grafik 3: et-Taberî'nin rivâyetler arasında tercih yapma yöntemi

Grafik 3'te görüldüğü gibi et-Taberî, 19 mübhem ifadeyi siyâk-sibâk bağlamında açıklarken 11 mübhem ifadede ise hadisi önceler. Bunun yanında et-Taberî, 7 yerde de âyetin zahir anlamını ön planda tutar. Dilciliği ile de ön plana çıkan et-Taberî, bu uzmanlığını mübhem ifadeyi açıklarken 6 yerde kullanır. Tarihçiliğini kaleme aldığı *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk* adlı eserle gösteren et-Taberî, rivâyet tercihinde 5 yerde tarihi verilerden faydalanır. et-Taberî 3 yerde ise tercih ettiği rivâyetin sebebini birden fazla nedenle açıklar. O, aynı şekilde 3 yerde de Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini kullanarak tercihinin belirtir. et-Taberî, umûm-Husûs bağlamından hareketle 3 mübhem ifade ile ilgili rivâyet tercihinin yapar.

et-Taberî, bazen de tercih ettiği rivâyetinin sebebini belirtmez. O, rivâyetler arasında tercih ettiği 80 rivâyetin 9 tanesinde tercih sebebi hakkında herhangi bir görüşte bulunmaz.

et-Taberî, yeri geldiği zaman mübhem ifadeyi açıklarken istisnası çok az olan nedenler de kullanır. O, bunu 14 yerde yapar. Özel nedenlerden kast edilen temel amaç ise mübhem ifadeyi açıklama konusunda kullandığı yöntemi ya bir kere ya da iki kere kullanmasıdır.

Grafik 3'te yer verilen özel nedenler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Grafik 4: Özel sebeplerin konu dağılımı

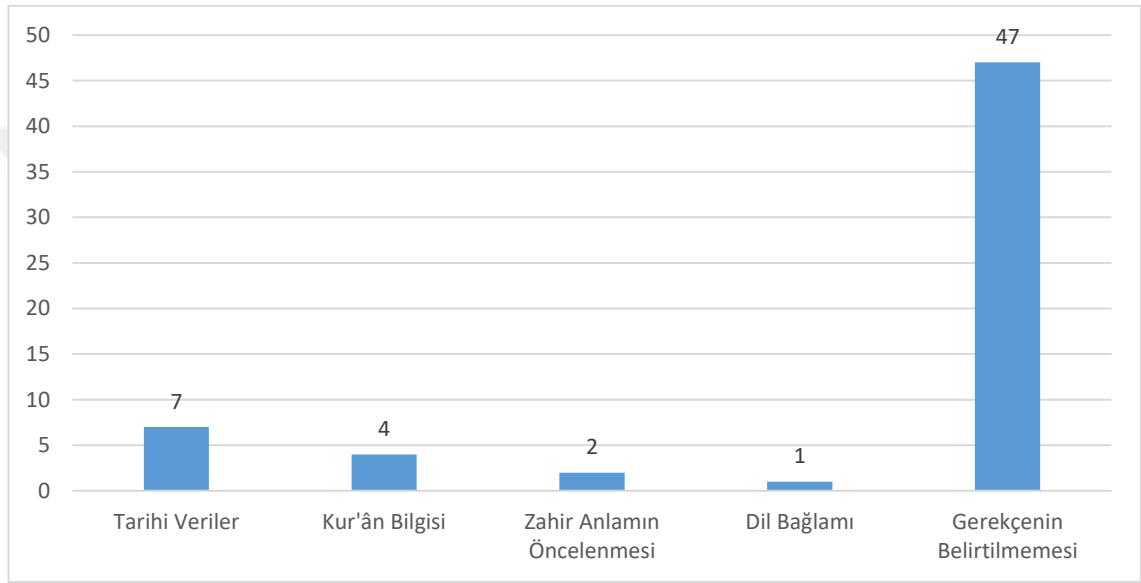
Grafik 3'te et-Taberî'nin 14 yerde mübhem ifadeyi açıklarken özel sebeplerden faydalandığını dile getirilmiştir. Yukarıdaki grafikte ise bu özel sebeplerin neler olduğu belirtilmiştir.

et-Taberî, tercih ettiği rivâyetin sebebi kabilinde rivâyetin sıhhat durumunu, belâgatı, ravilerin sayısını ve diğer rivâyetleri çürütülmesini ikişer defa kullanır. Bunun yanında et-Taberî, bir mübhem ifadede de tercih ettiği ravilerin Kur'ân'ı daha iyi bilmesinden dolayı tercihini bu yönde kullanır. Ebû Cafer, bir yerde tercihini olaylar arasında mantık örgüsü kurarak kullanır. O, bir yerde tüm rivâyetleri birleştirerek mübhem çerçevesini daha geniş olarak ele alırken başka bir yerde ise konu ile ilgili tek bir rivâyetin olmasından dolayı mübhem ifadeyi bu rivâyet bağlamında açıklar. Yine o, başka bir mübhem ifadede âyeti kendi içinde değerlendirip tercihini söz konusu rivâyetten yana yapar. Son olarak et-Taberî bir yerde gelenekte var olan bilgiyi kullanarak rivâyetler arasında tercihte bulunur.

2.2.4. Rivâyete Dayanmayan Yorumlar

Bu çalışmanın giriş kısmında belirtildiği gibi et-Taberî, sadece müfessir kimliğiyle bilinmez. İslami ilimlerin pek çok alanda söz sahibi olduğu bilinen bir husustur. Bu bağlamda o, birçok mübhem ifadeyi rivâyete dayandırmadan kendi re'yiyle açıklar.

Yukarıda grafik 1'de gösterildiği gibi et-Taberî, 61 mübhem ifadeyi herhangi bir rivâyet olmadan açıklığa kavuşturur. Bu minvaldeki ifadelerin kendi içerisinde konu dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

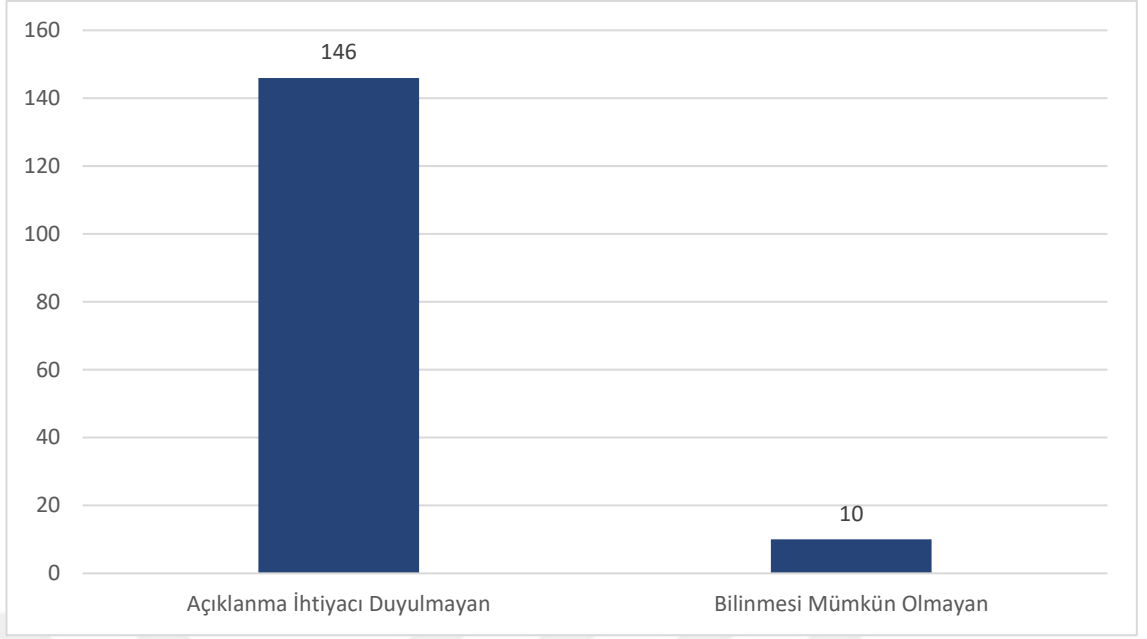

Grafik 5: Re'y ile açıklamanın konu dağılımı

Grafik 5'te görüldüğü gibi et-Taberî, rivâyete dayandırmadan kendi çıkarımlarıyla izah ettiği 61 mübhem ifadenin 14 tanesini gerekçesiyle birlikte aktarır. Bu gerekçeler tarihi veriler, Kur'ân bilgisi, âyetin zahir anlamının öncelenmesi ve dil bağlamı olarak sıralanır. et-Taberî Geriye kalan diğer 47 mübhem ifadeyi herhangi bir gerekçe belirtmeden açıklar.

2.2.5. Mübhem İfadenin Açıklanmaması

Önceki bölümde mübhem ifadelerin tevili konusunda bazı müfessirlerin ılımlı yaklaştığını bazılarının ise Allah'ın açıklama gereği duymadığı bu bilgileri açıklamaktan uzak durduğunun altı çizilmişti. et-Taberî'de bazı mübhem ifadeleri açıklamaktan geri durduğu söylenebilir. Grafik 1'de gösterildiği gibi et-Taberî, es-Suyûtî'nin mübhem olarak kabul ettiği 156 ifadeyi açıklamadığı tespit edilmişti. Bu kategorideki ifadelerin dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 6: Mübhem ifadenin açıklanmama sebebi

Grafik 6’te görüldüğü gibi et-Taberî, bazı mübhem ifadeleri açıklama ihtiyacı duymaz. Bunun sebebinin söz konusu ifadelerin et-Taberî nezdinde mübhem olarak kabul edilmemesi olduğu söylenebilir. İmam Suyûtî’nin mübhem olarak ele aldığı 146 ifade et-Taberî’ye göre kapalılık arz etmemektedir. Diğer önemli bir veri ise et-Taberî’nin bazı mübhem ifadelerin bilinmesinin mümkün olmadığını savunmasıdır. Yapılan tespite göre bu kapsamdaki ifadelerin sayısı ise 10 tanedir. Sonraki bölümde bu ifadeler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ET-TABERÎ'NİN MÜBHEMÂTIN MEDLÜLÜNÜ BELİRLEME TERCİHLERİ

Allah'ın insanlara mesajı olan Kur'ân, içerisinde birçok konu barındırır. Kur'ân'ın “*Yaş ve kuru her şey Kitab-ı Mübin’de vardır*”¹⁵⁵ ifadesi evrensel söyleminin içerdiği manayı açıklar niteliktedir. Bu ilahi bildiride açık ve kesin emirlerin yanında benzer manalara ve çeşitli yorumlara müsait olan ifadeler de mevcuttur.

et-Taberî'nin Kur'ân'ı tefsir metodu pek çok unsurdan oluşur. Bunlar, onun tarafından tutarlı, birbiriyle uyumlu hale getirilir. Genel olarak dirâyet-rivâyet ortaklığı şeklinde tanımlanabilecek yöntemi, Kur'an'daki bütün söylem ve ıstıhlara uygulanır. Elbette mübhem ifadelerin açıklanması da bu metot marifetiyle gerçekleşir.

er-t-Taberî, Kur'an'ı kendi bütünlüğü içerisinde anlamaya çalışmaktır. Bu bütünlüğü oluşturan iki temel unsurdan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi âyeti âyetle tefsir etmek, diğeri ise siyâk-sibâk bağlamıdır.

3.1. Metin İçi Bağlamın Etkinliği

Bu kısımda et-Taberî'nin tevilini yaparken metinden yani Kur'ân'dan nasıl faydalandığı incelenecektir. et-Taberî'nin başvurduğu yöntem Kur'ân'ı kendi bütünlüğü içerisinde anlamaya çalışmaktır. Bu bütünlüğü oluşturan iki temel unsurdan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi âyeti âyetle tefsir etmek, diğeri ise siyâk-sibâk bağlamıdır.

3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsirinden İstifade Etmesi

Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışan müfessirlerin ilk temel başvuru kaynağı, şüphesiz ki Kur'ân'ın kendisidir. Zira, Kur'ân'ın bir âyetinde mücmel olarak geçen bir ifade başka bir âyette mübeyyen olarak yer alabilmektedir. Bu durum, Kur'ân'ın kendi içinde barındırdığı içsel tutarlılığın ve derinliğin bir göstergesidir. Kur'ân'ın tek parça olarak değil de tencîm (parça parça) şeklinde nâzil olması, bazı âyetlerin diğeri âyetlerle açıklanmasına zemin hazırlar. Bu, Kur'ân metninde yer alan bazı kavramların, zamanla birbirini tamamlayan ve destekleyen âyetlerle daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar.

Kur'ân'ın hem kendi içinde birbirini açıklayan âyetleri hem de tarihsel bağlamda nüzul sırasıyla ortaya çıkan anlam derinliği, müfessirlerin tefsir çalışmalarında referans

¹⁵⁵el-En'âm 6/59.

noktası olarak önemli bir yer tutar. Bu yöntem, hem âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar hem de Kur’ân’ın bütünsel anlamını kavrayabilmek adına önemli bir olanak sunar.

et-Taberî’nin tefsir metodolojisinde kullandığı unsurlardan biri Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsir edilmesidir. Bu yöntem, et-Taberî’nin, Kur’ân’daki bazı belirsiz ifadelerin anlamını açıklamak için, yine Kur’ân’ın diğer âyetlerinden faydalanması esasına dayanır. O, özellikle belirli kelimelerin veya ifadelerin anlamını daha iyi kavrayabilmek adına, Kur’ân’ın içsel tutarlılığını ve birbirini açıklayan âyetler arasındaki ilişkiyi vurgular. Bu yaklaşımla, bir âyetteki belirsizlik veya anlaşılmayan ifadeler, başka bir âyet tarafından aydınlatılır, böylece metnin anlamı daha derinlemesine anlaşılabilir. et-Taberî, bu yöntemi kullanarak, Kur’ân’daki çeşitli mübhem ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında, diğer âyetleri birer referans noktası olarak alır.

Âl-i İmrân 3/193. âyetinde “رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ” ifadesinde “Allah’a imân edin” diye imâna çağıran bir davetçiden söz edilir. et-Taberî’ye göre buradaki “مُنَادِيًا” ibaresi mübhem olup bu konuda âlimlerin farklı görüşleri bulunur. Muhammed b. Kâ’b b. Süleym el-Kurazî’ye (ö. 108/726 [?]) göre “davet eden”den kasıt Kur’ân-ı Kerim’dir. Çünkü bütün müminler Hz. Muhammed’i işitmiş degillerdir. İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve İbn Zeyd’e (ö. 386/996) göre ise âyette kast edilen kişi Hz. Muhammed’dir. et-Taberî, birinci görüşün daha doğru olduğunu savunur. Çünkü âyette bahsedilen ve sıfatları zikredilen insanlar çoğunlukla peygamberi görmemiş ve Onun davetini işitmemişlerdir. et-Taberî’ye göre bu durum, “davet eden”in sadece peygamber olamayacağını gösterir. Ayrıca, birinci görüşü destekleyen başka bir delil de yine Kur’ân’ın kendisidir. “Gerçekten biz, benzerini hiç duymadığımız, hidâyete ileten, eşsiz bir Kur’ân işittik ve ona iman ettik”¹⁵⁶ âyetinde Kur’ân’ın davetçi yönü ön plandadır. Bu yüzden doğru olan görüş davetin “Kur’ân” olduğu görüşüdür.¹⁵⁷

en-Nisâ 4/49. âyetinde “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنْفُسَهُمْ” ibaresinde bazı insanların kendilerini temize çıkarmalarından bahsedilir.¹⁵⁸ Âyette geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlüyle kimlerin kastedildiği et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, âlimlerin burada kimlerin kast edildiği ve bunların kendilerini nasıl temize çıkardıkları konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. Katâde

¹⁵⁶ el-Cin 72/1-2.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 7/380-381.

¹⁵⁸ en-Nisâ 4/49.

(ö. 117/735) ve Süddî'nin (ö. 127/745) rivâyetlerine göre âyetle bahsedilen kişiler Yahudilerdir. Onlar, “bizler Allah’ın oğulları ve dostlarıyız” ve “biz günahsız kişileriz” şeklinde bir ifadeyle, kendilerini diğer topluluklardan üstün ve özel bir konumda görmeye çalışıp bu şekilde kendilerini temize çıkarmaya çabalarlar. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve İbn-i Zeyd’e göre ise âyetle bahsedilen kişiler yalnızca Yahudiler değil, aynı zamanda Hristiyanlardır. Bu iki grup, “Cennet’e sadece Yahudiler ve Hristiyanlar girecek” şeklindeki iddialarla, kendilerini manevi temizlik ve üstünlük adına aklamaya çalışırlar. Mücâhid, Ebû Mâlik ve İkrime gibi bazı müfessirler, âyetin özellikle Yahudiler hakkında indiğini belirtirler. Onlara göre Yahudiler, namaz esnasında çocukları imam olarak seçerek, bu çocukları günahsız kabul ederek, kendilerini temize çıkarma çabası içine girerler. Abdullah b. Abbâs da âyetin Yahudileri kast ettiğini söyler. İbn Abbâs, onların “çocuklarımız bize şefaathçi olacak ve onları temize çıkaracağız” şeklindeki bir inançla kendilerini aklamaya çalıştıklarını zikreder. Bir başka görüşü savunan Abdullah b. Mes’ûd’a göre bu kişiler bazen kendi aralarında birbirlerini temize çıkararak, toplumsal düzeyde bir tür manevi temizlik gerçekleştirmeyi hedeflerler. Yani, bir grup, diğerini aklayarak, kendilerini daha üstün konumda görmek isterler. et-Taberî, burada en makul görülen yaklaşımın, insanların kendilerini “günahsız” ve “hatasız” kabul ederek, temize çıkarmaya çalıştıkları görüşü olduğunu belirtir. et-Taberî, bu görüşü desteklerken, Allah’ın onların bu şekilde kendilerini temize çıkardıklarını ve “Allah’ın oğulları ve dostlarıyız” şeklindeki ifadeyle bunu dile getirdiklerini belirten âyetlere¹⁵⁹ dayandırır. Ona göre âyetle geçen “tezkiye” (temize çıkarma) ifadesinin en açık anlamı, insanların kendilerini hiçbir hataya veya günaha sahip olmayan kişiler olarak görmeleridir.¹⁶⁰ et-Taberî, tercihini hem âyetle geçen ifadenin anlamından hem de diğer Kur’ân âyetleri bağlamında yapar.

el-En’âm 6/8. âyetinde “وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا مَلَكٌ” ifadesiyle belirtildiği üzere bir kısım insanların peygamberlerine bir melek indirilme talepleri konu edinilir.¹⁶¹ Âyetle geçen “قَالُوا” ifadesiyle belirtilen kişilerin kimler olduğu et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, bahse konu olan kişilerin kim oldukları konusunda özel olarak bir isim zikretmezken bunların müşrikler olduğunu el-Furkân sûresi 25/7. âyetinden delil getirerek belirlemeye çalışır. Nitekim âyetle geçen “وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ” ifadesinden açıkça anlaşıldığı gibi bu talep

¹⁵⁹ el-Mâide 5/18; el-Cuma, 62/6.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 8/452-459.

¹⁶¹ el-En’âm, 6/8.

müşriklerden gelir. Âyetin devamında müşriklerin, peygamberin yemek yiyip çarşıda dolaştığına şaşırıp onun için “ona bir melek indirilseydi”¹⁶² ifadesinin yer alması, ilgili âyetle olan bağlantısını verir.¹⁶³

Enbiyâ 21/101. âyetinde yer alan “إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ” ifadesi belirli bir grubun cehennemden uzak tutulacağını bildirmektedir.¹⁶⁴ Âyette geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlüyle kimlerin kastedildiği et-Taberî’ye göre mübhemdir. Ebû Cafer, söz konusu ifadenin kimlere atıfta bulunduğu hususunda müfessirler arasında çeşitli yorumlar aktarır. Muhammed b. Hattâb’a göre bunlar Allah’ın kendilerine mutluluk takdir ettiği herkestir ki Hz. Osman da (ö. 35/656) bunlardan biridir. Mücâhid (ö. 103/721), Hasan el-Basrî, Ebû Sâlih (ö. 470/1078), İbn İshâk (ö. 151/768), Dahhâk (ö. 105/723) ve Abdullâh b. Abbâs’a (ö. 32/652-53) göre bu kişiler, istemedikleri hâlde kendilerine tapılan Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Üzeyir ve meleklerdir. et-Taberî, ikinci görüşün daha uygun olduğunu başka âyetten¹⁶⁵ getirdiği delil ile savunur.¹⁶⁶ Müşrikler, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) onlara “Siz ve Allah’tan başka taptığınız her şey, cehennemin odunusudur” (Enbiya, 21/98) dediğinde, kendilerini savunarak “Biz putlara tapmıyoruz, biz İsa’ya, meleklerle ya da Uzeyr’e tapıyoruz” der. Bunun üzerine Allah, onların bu savunmalarına Enbiyâ 21/101. âyetiyle cevap verir. Burada Allah, müşriklerin yaptıkları ibadetlerin geçersiz olduğunu ve onlara tapılan varlıkların aslında Allah’a tam anlamıyla teslim olan ve ona ibadet eden varlıklar olduklarını açıklar.

es-Sâffât 37/101. âyetinde yer alan “فَبَشِّرْهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ” ibaresi Hz. İbrahim’e “uysal bir oğul” müjdesinin verildiğini bildirmektedir.¹⁶⁷ et-Taberî, âyette geçen “بِغُلَامٍ حَلِيمٍ” terimi ile ilgili iki farklı görüşü aktarmaktadır. Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87), İkrime (ö. 105/723), Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Mes’ûd (ö. 32/652-53), Kâ’b el-Ahbâr (ö. 32/652-53), Mesrûk (ö. 63/683 [?]), Ubeyd b. Umeyr, Abdullâh b. Umeyr, Ebû Hüzeyl (ö. 235/849-50 [?]), İbn-i Sâbîd, Ebû Meysere ve İbn-i Ebil Hüzeyl gibi erken dönem İslam âlimlerine göre bu ifade, Hz. İshak’a işaret etmektedir. Buna karşın, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Şa’bî (ö. 104/722), Sa’îd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Yusuf b. Mihrân, Atâ b. Ebî Rebâh (ö.

¹⁶² el-Furkân 25/7.

¹⁶³ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/267.

¹⁶⁴ el-Enbiyâ 21/101.

¹⁶⁵ el-Enbiyâ 21/98;

¹⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/538-540.

¹⁶⁷ es-Sâffât 37/101.

114/732), Ebû Tufeyl (ö. 100/718-19), Abdullah b. Abbâs, Âmir (ö. 118/736), Mücâhid, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Kâ'b el-Kurezî (ö. 108/726 [?]), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) ve Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) ise bu ifadenin Hz. İsmail'i kastettiğini ileri sürmektedir. et-Taberî, bu iki görüş arasında tercih yaparken, Hz. İshak'a yönelik müjdeyi açıkça ifade eden diğer âyetlere¹⁶⁸ dayanarak “uysal oğul” ifadesinin Hz. İshak'ı işaret ettiğini savunur.¹⁶⁹

ed-Duhân 44/3. âyetinde geçen “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ” ifadesi Kur’ân-ı Kerim’in nâzil olduğu geceye atıfta bulunmaktadır.¹⁷⁰ et-Taberî, âyette geçen “فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ” ifadesinin mübhem olduğunu belirtmekle birlikte, bu gecenin mahiyetiyle ilgili müfessirler arasında ihtilaf olduğu kaydeder. Katâde ve İbn Zeyd gibi bazı âlimler, bu gecenin Kadir Gecesi olduğuna işaret eder; diğer bazıları ise bunun Şaban ayının on beşinci gecesi olduğunu öne sürer. et-Taberî, âyette geçen mübarek gecenin Kadir Gecesi olduğuna dair kanaatini dile getirmekte ve bu görüşü desteklemek için Kur’ân’ın Kadir Gecesi’nde indirildiğini ifade eden âyetlere¹⁷¹ atıfta bulunmaktadır.¹⁷²

Müphem ifadelerin tevilinde et-Taberî’nin metodolojik bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Kimi durumlarda müphem ifadeleri açıklarken doğrudan rivâyetlere yer vermeksizin Kur’ân âyetleri arasında bağlantı kurarak bir tefsir yöntemi izlemekte, kimi durumlarda ise rivâyetleri aktardıktan sonra kendi tercihinde bulunurken yine Kur’ân âyetlerini referans alır. Bu yaklaşımı, et-Taberî’nin Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içerisinde anlayamaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

3.1.2. Siyâk–Sibâk İlişisini Göz Önünde Bulundurması

Sözlükte “s-v-k” (س-ي-ك) fiil kökünden türeyen “siyâk” kavramı, “bir şeyi sürmek, takip etmek ve sevk etmek” anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen kelimeler, genellikle bir şeyin ardı sıra gitmek, bir olayın veya durumun izini sürmek gibi anlamlar taşır. Siyâk terimi, Arap dilinde ve özellikle tefsir literatüründe, metinlerin anlamını açıklarken bağlamın, önceki ve sonraki ifadelerin birbirine nasıl bağlantılı olduğunu belirlemek için kullanılır.¹⁷³ Bu kavramın anlamını daha iyi kavrayabilmek için, Arapların bir kadının peş peşe üç erkek çocuk doğurmasını tanımlarken kullandıkları

¹⁶⁸ el- Hûd 11/71; el-Enbiyâ 21/72; el-Meryem 19/49.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmi ‘u l-beyân*, 21/79-86.

¹⁷⁰ ed-Duhân 44/3.

¹⁷¹ el-Kadr 97/1.

¹⁷² Taberî, *Câmi ‘u l-beyân*, 22/7-8.

¹⁷³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi l-luğa*, 3/167.

“veledet fūlanetūn selâsete benîne ‘alâ sâkin vâhidin” (وَلَدَتْ فَلَانَةُ ثَلَاثَةَ بَنِينَ عَلَى سَاقٍ وَاحِدٍ) ifadesine bakılabilir. Burada, “sâkin” kelimesi, bir şeyin sıralı ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde gelişimini anlatma anlamında kullanılır. Bu örnekte, bir kadının üç erkek çocuğu peş peşe doğduğunu ifade etmek için siyâk terimi kullanılır.¹⁷⁴

İmam Şafiî, siyâk terimini, Arap dilinin anlam yapısının bir parçası olarak değerlendirir ve dilin geniş yapısal özelliklerinden faydalanarak lafızların anlamının, bağlama göre şekillendiğini ifade eder. Bu anlayış, sadece kelam ve fikhî metinlerin doğru anlaşılması açısından değil, aynı zamanda Kur’ân ve hadislerin yorumlanmasında da büyük bir öneme sahiptir.¹⁷⁵

Sibâk kelimesi, Arapçadaki “fiâl” vezninde türetilmiş olan mübalağalı bir isim olup, özellikle yarış, savaş, ilim, ve genel anlamda liderlik veya öncülük gibi farklı alanlarda “ilk, birinci, önde olma” anlamlarında kullanılır. Bu kelime, dilbilimsel olarak, belirli bir alanda aşırı üstünlük ve önde olma durumunu ifade eder.¹⁷⁶ Hz. Muhammed’in “Ben, İslama giren Arapların ilkiyim. Süheyl Rumların. Bilal Habeşlilerin. Selman da İranlıların ilkidir” sözü sibak kelimesinin anlam alanına delalet eder.¹⁷⁷

Terim olarak sibâk kavramı bir şeyin geçmişi, öncesi, üst tarafı, başlangıcı, dil açısından bir ifadenin öncesi, yukarısı gibi anlamlara gelir.¹⁷⁸

et-Taberî mübhem ifadeleri açıklamak için bazen rivâyetleri kullanır ve bu rivâyetler arasında tercihte bulunur. et-Taberî, rivâyetler arasında tercih yaparken, genellikle metnin anlamını en iyi şekilde açığa çıkaracak olan rivâyeti seçmeye özen gösterir. Bu tercihini yaparken, sadece rivâyetlerin metne uygunluğunu değil, aynı zamanda siyâk-sibâk ilişkisini de göz önünde bulundurur. Siyâk-sibâk, bir âyetin öncesi ve sonrasındaki anlam ilişkilerini inceleyerek, hangi rivâyetin daha doğru veya uygun olduğuna karar verilmesinde başvurulmuş bir yöntemdir. Bu bağlamda bazen bir âyetteki mübhem bir ifadeyi açıklamak için et-Taberî, âyetin genel bağlamı, önceki ve sonraki âyetlerle olan münasebetini dikkate alır.

¹⁷⁴ el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 4/1499.

¹⁷⁵ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. ‘Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Aḥmed Şâkir (Mısır: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1358/1940), 50.

¹⁷⁶ Ebû ‘Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhidî Halil bin Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 5/85.

¹⁷⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *el-Câmi'us-sağîr min ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, ts., 1/232.

¹⁷⁸ Mustafa Ünver, *Kur’ân’ı Anlamada Siyâkın Rolü: Bütünlük Üzerine* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 76.

et-Taberî, tercih ettiği rivâyetlerin bir kısmını metnin siyâk-sibâk ilişkisi çerçevesinde değerlendirir ve bazen bu tercihlerinin sebeplerini de açıklar. Bu yöntem, okuyucuya sadece bir rivâyetin doğru olduğunu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda o rivâyetin tercih nedeninin anlaşılmasına yardımcı olur. Siyâk-sibâka dayalı tercihler, et-Taberî'nin Kur'ân'ı daha anlamlı ve doğru bir şekilde açıklama çabasının bir parçası olarak okunabilir. Bu yaklaşım, müfessirlerin metnin anlamını daha derinlemesine çözümleme imkânı tanır.

el-Bakara 2/118. âyetindeki “وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ” ifadesi bazı kimselerin, Allah'ın kendileriyle doğrudan konuşması gerektiğini ileri sürdükleri bir durumu tasvir eder.¹⁷⁹ Âyette geçen “الَّذِينَ” ifadesi et-Taberî'ye göre mübhemdir. O, bu kişilerin kimliğine dair çeşitli görüşlerin mevcut olduğunu belirtir. Mücâhid'e göre burada kast edilenler Hristiyanlardır. Abdullâh b. Abbâs ise âyetin nüzûl sebebini¹⁸⁰ delil getirerek âyette kastedilen kişilerin Hz. Muhammed zamanında yaşamış olan Yahudiler olduğunu söyler. Katâde, Rebi b. Enes ve Süddî'ye göre ise âyetteki “bilmeyenlerden” maksat, Arap müşrikleridir. et-Taberî, birinci görüşün daha isabetli olduğunu savunur. O, mübhem ifadeyi açıklayan rivâyetler arasındaki tercihinin, söz konusu âyetin, Allah'a çocuk isnat eden ve Allah'ın onlarla konuşmasını isteyen Hristiyanları konu alan âyetlerden sonra geldiği bağlamına vurgu yaparak belirler. et-Taberî, diğer görüşlerin ise sağlam bir delile dayanmadığını savunur.¹⁸¹

Âl-i İmrân 3/113. âyetinde “أُمَّةً قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ” ibaresiyle geceleyin ayakta durarak secdeye kapanan ve Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluktan söz edilmektedir.¹⁸² Bu ifadede geçen “يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ” lafzı et-Taberî indinde mübhemdir. et-Taberî, bu topluluğun kim olduğu konusunda iki farklı görüşü aktarır. Abdullah b. Abbâs, Katâde ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi âlimlere dayandırılan birinci görüşe göre burada bahsedilen topluluk Ehl-i Kitaptan iman eden kişilerdir. Abdullah b. Abbâs'a dayanan rivâyetlere göre bu kişiler, ehl-i kitaptan olan ve İslam'a yönelen Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Sa'lebe b. Saye, Üseyd b. Saye ve Esed b. Übeyd gibi şahsiyetlerdir. İkinci

¹⁷⁹ el-Bakara 2/118.

¹⁸⁰ Rivâyete göre Yahudilerden Rafi' b. Huveylid, bir gün Resulullah'a gelip “Şâyet sen söylediğin gibi Allah katından gönderilen bir Peygamber isen, Allah'a söyle de bizimle konuşsun. Biz de onun sözünü işitmiş olalım” der. Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 1/551.

¹⁸¹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 1/550-552.

¹⁸² Âl-i İmrân 3/113.

görüş ise Abdullâh b. Mes'ûd ve Süddî'ye (ö. 127/745) aittir. Bu görüş, âyetin İslam'ı kabul etmeyen Ehl-i Kitapla birlikte, Hz. Muhammed'in ümmetine hitap ettiğini savunur. et-Taberî, önceki âyetlerle olan bağlantısını göz önünde bulundurarak birinci görüşü daha güçlü bulmaktadır. Zira, 110. âyetle ehl-i kitabın mümin ve fâsık olmak üzere iki farklı kategoriye ayrıldığı belirtilmiş ve bu âyetle tüm ehl-i kitabın eşit olmadığı vurgulanmıştır.¹⁸³

Âl-i İmrân 3/173. âyetinde yer alan “إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ” ifadesi, bazı kişilerin “İnsanlar, size karşı ordu toplamış, onlardan korkun” şeklindeki sözlerine atıfta bulunur.¹⁸⁴ et-Taberî'ye burada bulunan mübhem ifade bu sözün nerede söylendiğidir. O, bu mübhem ifadenin nerede söylendiği konusunda müfessirler arasında ihtilaf olduğunu belirtir. İbn-i İshak, Süddî, Abdullâh b. Abbâs ve Katâde gibi bazı âlimler, bu sözün Uhud Savaşı'ndan sonra Hamrâülesed bölgesinde, Abd-i Kavs kabilesine ait bir kervanın ortaya çıkmasıyla ilgili olarak söylendiğini ifade ederken, Mücâhid ve İkrime ise bu ifadenin Uhud Savaşı'ndan bir yıl sonra, “Küçük Bedir” olarak bilinen savaşta kullanıldığını savunurlar. et-Taberî, birinci görüşün daha isabetli olduğunu ileri sürer. Zira âyetle müminlerin yaralı olduğu belirtilmekte olup, bu durumun Uhud Savaşı sonrasına işaret ettiği açıktır. Müminlerin yaralı hâlde olmaları, Uhud Savaşı'ndan sonra meydana gelen bir durumu işaret eder. Buna karşın Küçük Bedir savaşının Uhud Savaşı'ndan bir yıl sonra gerçekleşmiş olması ve bu savaşta müminlerin yaralı olmadığı göz önüne alındığında, ikinci görüşün zayıf olduğu anlaşılır.¹⁸⁵ Sonuç olarak, et-Taberî, söz konusu âyetin bağlamı ve âyetteki yaralı durumunun Uhud Savaşı'ndan sonra vuku bulmuş olması nedeniyle, bu ifadelerin Hamrâülesed'te Abd-i Kavs kervanına dair gelişmelerle bağlantılı olarak söylenmiş olduğunu savunur. Bu görüş hem tarihsel olaylarla uyumlu hem de âyetin metniyle daha tutarlı bir açıklama sunar.

Âl-i İmrân 3/188. âyetinde yer alan “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ تُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا” ifadesi bir kısım insanlar “Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimseler” olarak tasvir edilir. Bu âyetle geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlî, et-Taberî'ye göre mübhem olup, kimin kastedildiği net bir şekilde belli değildir. Bu belirsizlik, müfessirler arasında farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olur. et-Taberî, âyetin muhatapları

¹⁸³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 7/120-122.

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/173.

¹⁸⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 7/406-413.

âyetin anlamını etkileyebileceğini vurgular. Hicaz ve Irak kıraat âlimleri, ilgili âyeti “min” (مِنْ) edatıyla okur. Bu okumaya göre seslenen kişinin Cebrail olduğu belirtilir. Bu yorumu destekleyen rivâyetler arasında İbn Abbâs, Alkame b. Kays (ö. 62/682), Dahhâk, Katâde ve Süddî’nin görüşleri yer almaktadır. Diğer taraftan, Kûfe ve Basra kıraat âlimleri âyeti “men” (مَنْ) edatıyla okuyarak farklı bir anlam önerir. Bu kıraata göre Hz. Meryem’e seslenen kişi, mucizevi doğumun hemen ardından konuşan Hz. İsa’dır. Bu görüş, Mücâhid, Hasan el-Basrî, Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Sa’îd b. Cübeyr ve Kâ’b tarafından dile getirilir. et-Taberî, âyetin siyâk ve sibâkında Hz. İsa’nın isminin geçmesini dikkate alarak ikinci görüşü benimser.¹⁹² Sonuç olarak, Hz. Meryem’e seslenen kişinin kimliği, kıraat farklılıklarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu durum, Kur’ân kıraatlarının âyetlerin anlamını nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir örnek teşkil eder.

Hac 22/19. âyetinde “هَٰذَا نِ حَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَحْمَةٍ” beyanıyla iki zümrenin rablerinin dini hakkında çekiştikleri belirtilir.¹⁹³ Âyette geçen ve “iki düşman” anlamına gelen “هَٰذَا نِ حَصْمَانِ” ibaresi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Burada zikredilen “iki hasım taraf”ın kimliği hakkında İslam âlimleri arasında çeşitli yorumlar ileri sürülür. Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Hilal b. Yisâf ve Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) bu ifadeyi, Bedir Savaşı öncesinde Mübâreze sırasında savaşan kişilerle ilişkilendirir. İbn Abbâs, bu iki tarafı müminler ve ehl-i kitap olarak yorumlayarak âyeti bu bağlamda değerlendirir. Diğer bir görüşe göre Hasan el-Basrî ve Mücâhid’in savunduğu diğer görüşe göre bu hasım taraflardan biri müminler, diğeri ise kâfirlerdir. İkrime, farklı bir perspektifle bu iki hasmı Cennet ve Cehennem olarak zikreder. et-Taberî ise âyetin öncesinde kâfirlerden bahsedilmesini dikkate alarak, Hasan el-Basrî ve Mücâhid’in görüşünü destekler.¹⁹⁴ Bu çeşitlilik, âyetin anlam zenginliği ve yorumlanma derinliğini gözler önüne sermektedir.

et-Taberî’nin mübhem âyetleri açıklarken kullandığı siyâk-sibâk ilişkisi, sadece verilen örneklerle sınırlı değildir. Örneğin, el-Mâide 5/20. âyetinde, bir kısım nimetlerin kime verildiği konusu mübhem bir şekilde ifade edilmiştir. et-Taberî, bu mübhem ifadeyi açıklarken, çeşitli rivâyetleri zikreder ve rivâyetler arasındaki tercihinin, âyetin sibâk bağlamını esas alarak yapar. Benzer bir yaklaşım, el-En’âm 6/90. âyetinde de görülür. et-Taberî, burada mübhem bir ifade bulunan âyeti açıklarken, âyetin devamındaki ifadeleri

¹⁹² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/172-175.

¹⁹³ el-Hac 22/19.

¹⁹⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/587-590.

(siyâk) göz önünde bulundurarak tercihini yapar. Bu şekilde, âyetin anlamı yalnızca tek bir rivâyete dayalı olarak değil, âyetin genel yapısı ve bağlamıyla tutarlı bir biçimde belirlenir. Bunların yanında et-Taberî, el-Enfâl 8/22 ve 8/36. âyetlerindeki mübhem ifadeleri siyâk ve sibâk metodolojisini dikkate alarak açıklığa kavuşturur. Bu âyetlerde, Allah'ın mesajına karşı verilen tepkiler üzerine geçen belirsiz ifadeler, âyetin önceki ve sonraki kısımlarıyla ilişkilendirilerek netleştirilir. Benzer bir açıklama el-Yunus 10/83, el-İsrâ 17/76 ve 17/80, ve el-Ahkaf 46/10. âyetlerinde de uygulanmıştır. et-Taberî, bu âyetlerde de mübhem ifadelerin açıklanmasında siyâk-sibâk ilişkisini kullanarak, âyetlerin anlamını daha doğru bir şekilde ortaya koymuştur.

et-Taberî'nin siyâk-sibâk ilişkisini tefsirinde kullanması, onun âyetlerin doğru ve tutarlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamış ve metinler arası ilişkileri derinlemesine inceleyerek daha sağlam bir tefsir zemini oluşturmuştur. Bu yöntem, et-Taberî'nin müfessir olarak sağladığı analitik derinliği ve metodolojik titizliği gözler önüne serer.

3.2. Metin Dışı Bağlam

Bu bölümde, et-Taberî'nin tevil yaklaşımını incelerken, metin dışı kaynaklardan, yani rivâyetlerde ve dirâyetten nasıl faydalandığı ele alınacaktır. et-Taberî'nin tefsirinde başvuru bilgi kaynaklarının başında rivâyetler yer almaktadır. O, bu rivâyetler aracılığıyla âyetler hakkında bir sonuca ulaşmayı hedefler. Bununla birlikte, et-Taberî, bazen tevil sürecinde rivâyetlere başvurmak yerine, kendi ilmî birikiminden faydalanarak bağımsız bir yaklaşım sergiler. Âyet tefsirlerinde dirâyet ilmini de aktif bir şekilde kullanan et-Taberî, bu alanda öne çıkan bir isimdir. Her ne kadar et-Taberî'nin tefsiri rivâyet tefsiri olarak biliniyorsa da onun tefsirinin aynı zamanda bir dirâyet tefsiri olduğunu söylemek iddialı bir çıkış olması gerekir. Tefsirlerinde aktardığı rivâyetlerin sonunda uyguladığı yöntem, günümüzde yapılan akademik çalışmalarla benzerlik arzeder. Zira et-Taberî, naklettiği rivâyetlerin ardından, bu rivâyetler arasında yaptığı tercihlerle tefsirinin dirâyet perspektifinden değerlendirilmesine olanak sağlar.

3.2.1. Mübhemâtın Açıklanmasında Rivâyetin Rolü

Ebû Cafer'in tefsirinde rivâyetler önemli bir yer tutmaktadır. O, diğer konularda olduğu gibi mübhem ifadelerin açıklanmasında da rivâyetleri kullanır. Nitekim et-Taberî tefsirii bu ilim otoriteleri tarafından rivâyet tefsiri olarak anılır. et-Taberî'nin tefsir metodolojisinde yer alan bir diğer önemli unsur, dile getirdiği rivâyetler arasında bir seçim yapmasıdır. O, bazen tercih ettiği görüşün gerekçesini açıkça ifade ederken, bazen

de yalnızca tercih yapmakla yetinir. Bu noktada, dikkate değer bir diğer husus ise et-Taberî'nin bazı mübhem ifadeleri açıklarken yalnızca rivâyetleri aktarmakla yetinmesidir. O, mübhem ifadeyi bazen tek bir rivâyetle açıklarken, bazen de birden fazla rivâyet nakledip, ardından diğer âyete geçer. Bu bağlamda, mübhem ifadenin açıklığa kavuşturulmasında kullanılan tek bir rivâyet, et-Taberî'nin mübhem ifadeye dair görüşünü yansıttırıyor olabilir. Ancak bu konuya daha detaylı bir şekilde ilerleyen bölümlerde değinileceğinden, bu aşamada mübhem ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında sadece rivâyeti zikretmekle yetinilmesinin önemi üzerinde durulmayacaktır. Zira et-Taberî, bu rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmaz, yalnızca aktarmakla yetinir. Bu bölümde ise et-Taberî'nin rivâyetler arasında tercih yaparken izlediği metodolojik yaklaşımlar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.1.1. Hadisin Öncelenmesi

et-Taberî tefsirinde merfû, mevkûf ve maktû hadisler önemli bir yer tutar. Nitekim et-Taberî kaynaklarının çoğu sahabe sözlerine dayanır. O, yeri geldiği zaman Hz. Peygamber'den hadisler nakleder. Rivâyetler arasında tercihte bulunurken, hadisin varlığını ön planda tutar. Zira onun nazarında, Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivâyet, diğer rivâyetlerden her zaman daha üstün ve önceliklidir. Bu yaklaşım, onun rivâyetlere ve hadislerin otoritesine verdiği önemin bir yansımasıdır.

el-Mâide 5/54. âyetinde “فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ” ibaresinde Allah ile sevgilerinin karşılıklı olduğu bir topluluktan söz edilmektedir. et-Taberî'ye göre âyette geçen “بِقَوْمٍ” (bir toplulukla) ifadesi mübhem olup, açık bir şekilde belirli bir grup veya kişiler hakkında bilgi vermemektedir. Bu belirsizliğin açıklığa kavuşturulması için et-Taberî, rivâyetleri ve diğer kaynakları kullanarak bu ifadenin anlamını açıklamaya çalışır. Müfessirler, âyette bahsedilen, dinden çıkan ve yerine yeni bir topluluğun getirileceği ifade edilen durumu farklı şekillerde yorumlar. Hasan el-Basrî, Dahhâk ve Katâde gibi isimlerden gelen rivâyetlere göre dinden çıkacak kişilerden kasıt, Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde mürted olanlardır. Bu mürtedlerin yerine gelecek olan hayırlı kişiler ise Hz. Ebubekir ve arkadaşlarıdır. İyâd el-Eş'ârî'ye göre bu âyet nâzil olduğunda Resûlullah, Ebû Mûsa el-Eş'ârî'ye işaret ederek, “Mürted olanların yerine gelecek olanlar, bunun kavmidir”¹⁹⁵ demiştir. İyâd el-Eş'ârî, bu rivâyete dayanarak âyetteki mürtedlerin yerine

¹⁹⁵ Faysal b. Abdulaziz b. Faysal Âl-i-Mübarek, *Tetrizün riyâzü's-şâlihîn*, thk. Abdullah b. İbrahim Ezzir Âl-i Hamd (Riyad: Daru'l-Asimetü-l linNeşri, 1376), 386.

gelecek topluluğun, Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin (ö. 42/662-63) kavminden olan Eş'ârîler olduğunu söyler. Mücâhid, Şehr b. Havşeb ve Muhammed b. Kâ'b (ö. 108/726 [?]) gibi müfessirlere göre ise mürtedlerin yerine geçecek kavim, Yemen halkıdır. Süddî'ye göre dinden çıkanların yerine getirileceği belirtilen kararlı müminler, Hz. Peygamber'e yardım eden Ensar'dır. et-Taberî'ye göre ise en doğru görüş, "Ebû Musa el-Eş'ârî'nin kavminden gelecek olan Eş'ârîlerdir" diyen görüştür. et-Taberî, bu görüşü, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadise dayandırır. Eğer bu hususta Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet edilmeseydi, et-Taberî, birinci görüşü yani "Hz. Ebubekir ve Ashabı" görüşünü tercih edebilirdi. Çünkü mürtedlerle mücadele edenler, Hz. Ebubekir ve arkadaşlarıdır.¹⁹⁶ Ancak et-Taberî, Hz. Peygamber'den gelen rivâyeti önceleyerek, tercihini Eş'ârîler lehine kullanır.

el-A'râf 7/46. âyetinde "وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ" ifadesiyle birtakım insanların A'râf üzerinde oldukları belirtilir.¹⁹⁷ Burada geçen "رِجَالٌ" kavramından kimin kastedildiği et-Taberî'ye göre mübhemdir. O, müfessirlerin bu konuda ihtilafa düştüklerini zikredip onlardan gelen rivâyetleri sıralar. Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Abdullâh b. Mes'ûd, Abdullâh b. Abbâs, Dahhâk, Sâid b. Cübeyr ve Alkame'ye göre A'râfta bulunanlar, sevapları ve günahları eşit olan, henüz cehenneme atılmamış fakat cennete de girmemiş kişilerdir. Bu kişiler, Allah'ın hükmünü bekleyip en sonunda cennete girecek olanlardır. Şürahbîl b. es-Sa'd ve Muhammed b. Abdurrahman'a göre ise A'râfta bulunanlar, dünyadayken babalarından izin almadan cihada katılıp şehit olan kimselerdir. Mücâhid'e göre A'râf ehli, salihlerden olan fakih âlimleridir. Ebu Miclez (ö. 106, 109) ise A'râf'ın üzerinde bulunanların insanlar değil, melekler olduğunu savunur. et-Taberî, bu görüşlerden sonuncusunu eleştirdikten sonra ilk görüşü tercih eder. Çünkü ilk görüşü destekleyen, senedinde zayıflık bulunan hadisler¹⁹⁸ vardır. et-Taberî, senedindeki zayıflığa rağmen, hadislerin Hz. Peygamber'den gelme ihtimalini göz önünde bulundurarak, bu görüşü önceler.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 10/411-419.

¹⁹⁷ el- A'râf 7/46.

¹⁹⁸ Bu hususta, Arar b. Cerîr, Resûlullah'tan senedinde zayıflık bulunan şu hadisi rivâyet etmiştir: Amr b. Cerîr'in bildirdiğine göre "Resûlullah'a A'râf'ta bulunan kişiler hakkında soruldu. O da şöyle buyurdu: 'Onlar, kulların içinde, haklarında en son hüküm verilecek kimselerdir.' Âlemlerin Rabbi olan Allah, kullar arasında hükmünü verdikten sonra onlara şöyle buyuracak: "Sizler, iyi amelleri kendilerini cehennemden uzaklaştıran fakat cennete de girdiremeyen kimselersiniz. Sizler de benim azatlılarımsınız. Cennette, dilediğiniz yerde yaşayın" Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 12/460.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 12/452-461.

Yûsuf 12/26. âyetinde “وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا” ibaresinde Hz. Yûsuf’un suçsuz olduğuna dair şahitlik eden bir şahitten bahsedilir.²⁰⁰ Burada geçen “شَاهِدٌ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. İlim ehli şahitlik eden kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Abdullâh b. Abbâs, Ebû Hureyre, Sâ’id b. Cübeyr, Dahhâk, Übeyd b. Süleyman ve Hilal b. Yisâf gibi isimlere göre şahitlik yapan kişi beşikteki bir çocuktur. Diğer taraftan, İbn-i Abbâs, İkrime, Mücâhid, Sa’id b. Cübeyr, Katâde ve Hasan el-Basri’nin görüşlerine göre bu şahit yaşlı bir adamdır. Mücâhid’den nakledilen başka bir rivâyete göre ise şahitlik yapan kişi insan değil, gömleğin kendisidir.²⁰¹ et-Taberî, bu farklı görüşler arasında, şahitlik yapan kişinin beşikteki bir çocuk olduğu yönündeki görüşü tercih eder. et-Taberî’nin bu tercihi, bu hususta Peygamberden rivâyet edilen bir hadisin²⁰² varlığına dayandırır. Bu rivâyet, beşikteki bir çocuğun şahitlik yapmasının mümkün olduğunu göstermesi açısından et-Taberî’nin görüşünü destekler.²⁰³

er-Ra’d 13/43. âyetinde “وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” ibaresinde Hz. Peygamber’e şahit olarak Allah ve kitap bilgisine sahip olanların yettiği zikredilir. Âyette geçen ve elinde kitap bilgisi olanların kimler olduğu et-Taberî nezdinde mübhemdir. et-Taberî, kıraat farklılıkları çerçevesinde mübhem âyeti açıklama konusunda derinlemesine bir yaklaşım sergiler. Özellikle, âyetin “men” şeklinde okunması durumunda, âyetteki “hû” zamirinin özel bir isme veya gruba işaret ettiğini belirtir. Bu konuda rivâyet edilen görüşler arasında şunlar öne çıkar: İbn-i Abbâs’a göre “hû” zamiri yanında kitap bulunanlar olarak Yahudiler ve Hristiyanlara işaret etmektedir. Mücâhid’e göre ise bu zamir, âyette bahsedilen kişi olarak Abdullâh b. Selam’ı işaret etmektedir. Ebû Sâlih, spesifik bir isim vermeksizin, âyette bahsedilen kişinin insanlardan bir adam olacağını ifade ederken, Katâde’ye göre kitap bilgisi bulunan kişiler arasında Abdullâh b. Selam, Selman Farisî (ö. 36/656 [?]) ve Temîm ed-Dârî (ö. 40/661) yer alır. Diğer bir kıraat farklılığı ise âyetin “min” şeklinde okunması durumudur. Bu durumda, “hû” zamiri doğrudan Allah’a yönelir ve âyet şu şekilde yorumlanır: “Kitap bilgisi Allah’ın yanındadır.” Bu görüş, Abdullâh b.

²⁰⁰ Yûsuf 12/26.

²⁰¹ et-Taberî, bu görüşün yanlış olduğunu şu sözlerle dile getirir: Mücâhid’in “şahit edenin, yırtık gömlek” olduğuna dair söyledikleri anlamlı değildir; çünkü Allah Teâlâ, buna şahitlik eden şahidin kadının ailesinden olduğunu belirtmiştir. Âyette “Ve şahit, kadın ailesinden birisinden şahitlik etti” denilmektedir. Ancak gömlek ne erkekten ne de kadından sayılabilir. Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 16/59.

²⁰² Rivâyete göre Hz. Muhammed beşikte konuşanlardan bahsederken Hz. Yusuf’a şahitlik eden çocuğu da zikreder. Taberî, *Câmi’u l-beyân fî te’vîli ‘âyi l-Kur’ân*, 16/59. et-Taberî, bu bilgiyi tarih kitabında da kullanır. et-Taberî’nin aktardığı rivâyete göre beşikte konuşan kişiler: “Firavun’un saç tarayıcısının kızı, Yusuf’un şahidi, Cüreyc’in hizmetkârı ve İsa b. Meryem.” Taberî, *Târîhu r-rusul ve l-mulûk*, 1/339.

²⁰³ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 16/53-59.

Abbâs, Mücâhid, Hasan el-Basri ve Said b. Cübeyr gibi alimlerin rivâyetlerinde yer alır. et-Taberî, bu kıraat farklılıkları üzerine yapılan tartışmalarda, Hz. Peygamber'in "min" şeklinde okuduğu yönünde sahih bir rivâyet olduğuna dayanarak, ikinci görüşü tercih etmektedir.²⁰⁴ Bu tercih, Hz. Peygamber'in kıraati ve sahih hadislerle desteklenen bir yaklaşım olarak, et-Taberî'nin metin üzerindeki otoritesini ve tercihlerini pekiştirmektedir.

İbrâhîm 14/26. âyetinde "وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ" ibaresinde kötü bir söz kötü bir ağaca benzetilir.²⁰⁵ Âyette geçen "كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ" ifadesi et-Taberî'ye göre mübhemdir. Müfessirler arasında, bahsedilen ağaç hakkında çeşitli görüşler bulunur. Muaviye b. Kurre'nin (ö. 122/740 [?]) Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) naklettiğine göre bu ağaç hanzale ağacıdır. Diğer taraftan, İbn Abbâs'a göre ise bu ağaç yeryüzünde yaratılmayan bir ağaçtır. et-Taberî, bu konuda Muaviye b. Kurre'nin rivâyetini tercih eder. Bunun nedeni, bu hususta Hz. Peygamber'den gelen bir hadis²⁰⁶ rivâyetinin bulunmasıdır.²⁰⁷

el-Hicr 15/87. âyetinde "وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ" ifadesiyle Hz. Peygamber'e yedi âyetin ve Kur'ân-ı Kerim'in verildiği belirtilir. Âyette geçen "سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي" ifadesi et-Taberî'ye göre mübhem olup, burada kast edilenin ne olduğu konusunda müfessirler arasında ihtilaf bulunur. İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Mücâhid, Sa'îd b. Cübeyr ve Dahhâk gibi isimlere göre "tekrar edilen yedi âyet" ifadesi, yedi uzun sureyi ifade etmektedir. Bazı alimlere göre ise bu lafızla tüm Kur'ân kastedilir. Diğer bir görüşte ise "yedi"den kasıt "Fatiha" sûresi olup, "tekrar edilen" ifadesi Kur'ân'ın tamamını kapsar. Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullâh b. Mes'ûd ve Abdullâh b. Abbâs'a göre ise "tekrar edilen yedi" âyet doğrudan Fatiha sûresine işaret eder. et-Taberî, bu görüşlerden sonuncusunu savunur. Çünkü, bu konuda Hz. Peygamber'den iki farklı hadis rivâyet

²⁰⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 16/500-506.

²⁰⁵ İbrâhîm 14/26.

²⁰⁶ Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)'den gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kötü bir söz, kökünden yerinden sökülmiş ve toprağa tutunamayan kötü bir ağaca benzer" ifadeleriyle bahsedilen ağaç hanzale ağacıdır. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 16/585-586; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), 5/195.

²⁰⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 16/585-586.

edilmiştir.²⁰⁸ Bu hadislerin ışığında et-Taberî, “tekrar edilen yedi” ifadesinin Fatiha sûresine işaret ettiğini kabul eder.²⁰⁹

Meryem 19/57. âyetinde “وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا” ifadesiyle Hz. İdris’in yüce bir makama yükseltildiğinden bahsedilir.²¹⁰ et-Taberî’ye göre âyette geçen “مَكَانًا عَلِيًّا” ibaresi mübhem olup kastedilen yüksek makamın neresi olduğuna dair açıklık bulunmamaktadır. Müfessirler arasında bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn-i Abbâs ve Dahhâk’a göre yüce makamdan kasıt, cennet katlarından altıncı kattır. Diğer taraftan, Mücâhid ve Ebû Saîd el-Hudrî’ye göre ise dördüncü kattır. et-Taberî, Hz. Peygamber’den gelen rivâyeti esas alarak,²¹¹ ikinci görüşü destekler. Bu rivâyete dayanan et-Taberî, Hz. İdris’in yükseltildiği yeri dördüncü kat olduğunu kabul eder.²¹²

el-Fecr 89/2. âyetinde “وَلَيْالٍ عَشْرٌ” ibaresinde üzerine yemin edilen 10 gecedен bahsedilir. et-Taberî’ye göre üzerine yemin edilen on gecenin hangi ayın on gecesі olduğu konusu mübhemdir. O, âlimlerin bu konuda farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir. Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Zübeyr, Mesrûk, İkrime, Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve İbn Zeyd gibi âlimlere göre bu on gece Zilhicce ayının ilk on gecesidir. Diğer bazı âlimler ise bu gecelerin Muharrem ayının ilk on gecesі olduğunu öne sürerler. Ancak et-Taberî, Cabir b. Abdullâh’tan rivâyet edilen hadis²¹³ nedeniyle ilk görüşü, yani Zilhicce ayının ilk on gecesini tercih etmektedir.²¹⁴

el-Kevser 108/1. âyetinde “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ” lafzı ile Hz. Peygamber’e Kevser’in verildiği zikredilir. Âyette geçen “الْكَوْثَرَ” ibaresi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf vardır. Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Abbâs, Âişe, Enes b. Mâlik, Mücâhid ve Ebû Âliye gibi âlimler, Kevser’in Allah’ın Resûlü’ne cennette verdiği bir ırmak olduğunu ifade ederler. Bunun dışında, Atâ’dan gelen bir rivâyete göre Kevser

²⁰⁸ Bu rivâyetlerden biri de Ebû Hureyre (r.a)’dan gelir. Ona göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Ümmü'l-Kur'an (Fâtiha Suresi), bana verilen yedi âyetli, tekrar edilen âyetlerdir.” Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 17/137; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *A'lâmü'l-lâmü'l-hadîs fî şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Muhammed bin Said bin Abdürrahman Âli Said (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1409), 3/1796.

²⁰⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/129-140.

²¹⁰ Meryem 19/57.

²¹¹ Enes bin Mâlik (r.a)'ten gelen rivâyete göre Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur. “Ben, Miraç gece yolculuğumda, dördüncü gökte İdris (a.s) ile karşılaştım.” (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/213.)

²¹² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/213.

²¹³ Cabir b. Abdullâh, peygamberin “on geceye yemin ederim” âyeti hakkında: “Bu, Kurban Bayramı'nın (Zilhicce ayının) on gecesidir” dediğini nakledilmiştir. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/397.)

²¹⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/396-397.

cennette bir havuzdur. et-Taberî ise Enes b. Mâlik,²¹⁵ Abdullâh b. Ömer ve Üsame'den gelen hadislere dayanarak, Kevser'in bir ırmak olduğunu savunur.²¹⁶

Yukarıda verilen mübhem ifadelerin belirlenmesi konusunda et-Taberî'nin tercihlerinde hadisi öncelemesi, onun Hz. Peygamber'e duyduğu derin bağlılığı ve sünnete olan saygısını da ortaya koyar. et-Taberî, rivâyetlerin ışığında yapılan açıklamalarda, özellikle Hz. Peygamber'den gelen hadisleri tercih ederek, tefsirinde İslami öğretilerin temel kaynağı olan hadislerin gücünü ve önemini vurgular. Bu tutum, onun tefsir metodolojisinde sünneti merkeze alan bir yol takip ettiğini gösterir.

et-Taberî, bazen de mübhem ifadeyi herhangi bir rivâyete dayandırmadan açıklar. Bu açıklamayı hadise dayandıran et-Taberî, hadis ilmini tefsirde kullanır.

Âl-i İmrân 3/122. âyetinde “إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا” ifadesinde iki grubun paniğe kapılarak çözülmeye yüz tuttuğu zikredilir. Burada geçen “طَائِفَتَانِ” ifadesinin mübhem olduğunu söyler. et-Taberî'ye göre bu iki grup, Hariseoğulları ve Selemeoğullarıdır. O, bu yorumu Buhari'deki ilgili bir hadise²¹⁷ dayandırarak açıklar.²¹⁸

Sebe' 34/15. âyetinde “لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِهُمْ” ifadesiyle Sebe' halkı için kendi yurtlarında bir ibret olduğu zikredilir. et-Taberî'ye göre bu halkın nerede yaşadığı mübhemdir. O, bu konuda peygamberden hadis²¹⁹ olduğunu dile getirerek buranın Yemen olduğunu söyler.²²⁰

Yâsîn 36/38. âyetinde “وَالشَّمْسُ تَحْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَآ” ifadesiyle güneşin de kendi yörüngesinde akıp gittiği zikredilir. et-Taberî'ye göre “لِمُسْتَقَرٍّ” ifadesi mübhemdir. O, bu mübhemliği hadis ile giderir. Hadiste, Ebu Zer şöyle anlatır: “Güneş batarken, Resulullah ile beraber mescitteydim. Bana: ‘Ey Eba Zer! Güneşin nereye gittiğini biliyor musun?’ diye sordu. Ben de: ‘Allah ve Resulü daha iyi bilir’ cevabını verdim. Nebi: ‘Güneş,

²¹⁵ Enes B. Mâlik'ten gelen rivâyete göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ben cennette yürürken, önümde bir nehir belirdi. Nehrin kenarları içi boş inciden yapılmış kubbelerle süslenmişti. Yanımda bulunan melek, ‘Biliyor musun, bu nedir?’ diye sordu. ‘Bu, Allah’ın sana verdiği Kevser’dir,’ dedi ve eliyle yerini işaret etti, ardından o yerden misk gibi bir koku yayıldı.” (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/649.)

²¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/645-650.

²¹⁷ Buhari, Cabir b. Abdullah'ın şu şekilde söylediğini rivâyet etmektedir: “Bu âyet-i kerime, iki topluluk oluşturan biz Harise oğullarıyla Seleme oğulları hakkında nazil olmuştur. Bu âyetin bizler hakkında nazil olmayışı beni sevindirmezdi. Çünkü âyetin devamında ‘Halbuki Allah her ikisinin de yardımcısıdır’ buyurulmaktadır.”

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/165.

²¹⁹ Peygamber Sebe' için “Yemen'in babası” lakabını kullanır. (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/375.)

²²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/375.

Rabbinin huzuruna gidip secdeye kapanır ve geri dönmek için izin ister. Ona izin verilir ve sanki: “Geldiğin yerden geri dön” denir ve güneş battığı yerden doğar. İşte onun karar kıldığı yer budur’ buyurdu.”²²¹

Burûc 85/2. âyetinde “وَالْيَوْمَ الْمَوْعُودِ” ifadesiyle vaad edilmiş bir günden bahsedilir. et-Taberî’ye göre bu günden kasıt kıyamet günüdür. O, bu görüşünü Ebu Hüreyre ve Ebu Malik el-Eş’arî’den gelen hadislerle²²² dayandırır.²²³

Sonuç olarak, et-Taberî’nin tefsirinde hadisin önceliği iki farklı şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak et-Taberî, rivâyetler arasında hadisleri tercih eder. Bununla birlikte bazen her ne kadar başka rivayetleri tercihe şayan bulsa da hadis rivâyetlerini önceler. İkinci olarak ise et-Taberî, sadece hadis bilgisini kullanarak mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturur. Bu durumda herhangi bir rivâyete başvurmaz, yalnızca hadis bilgisinden faydalanarak mübhem ifadeyi açıklar.

3.2.1.2. Dil Bağlamı ve Kıraatleri Dikkate Alması

Tefsir ilminde, klasik dönemde özellikle Arapçanın dilbilgisel yapıları ve sözcüklerin anlam dünyası üzerinde yoğunlaşırken, çağdaş dönemde sosyal, kültürel ve tarihi bağlamlar da göz önünde bulundurularak metnin doğru bir şekilde anlaşılması hedeflenir. Bu bağlamda, tefsir yalnızca bir dil bilimi çalışması değil, aynı zamanda metin ve bağlam arasında kurulan derin bir ilişkiyi de inceleyen bir disiplindir. Dil bağlamı, bir kelimenin, ifadenin veya cümlelerin anlamını belirlemek için dilin kullanıldığı çevreyi, durumu ve bağlamı dikkate almayı ifade eder. Dilin anlamı, yalnızca sözlük anlamlarıyla sınırlı değildir; anlam, metnin içerdiği kültürel, sosyal, tarihsel ve psikolojik koşullarla da şekillenir. Bu çerçevede, bir kelimenin veya cümlelerin anlamını doğru bir biçimde çözümlemek, söz konusu dilin ve metnin bağlamını anlamayı gerektirir. Bu bağlamda, dilin anlamı, yalnızca dilsel yapı ile değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerle de etkileşim halindedir. Dolayısıyla, bir metnin doğru şekilde yorumlanabilmesi için dil bağlamının, metnin oluştuğu dönemin sosyo-politik yapıları ve iletişimsel durumlarıyla birlikte ele alınması önemlidir.

Tefsir ve dil bağlamı arasındaki ilişki, özellikle Kur’ân’ın yorumu söz konusu olduğunda belirginleşir. Zira Kur’ân, Arapça dilinin derinlikli kullanıldığı bir metin

²²¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/517.

²²² Hz. Muhammed, âyeti açıklarken vaad edilmiş günün kıyamet günü olduğunu söyler.

²²³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/332-333.

olmakla birlikte, birçok kavram ve kelime bağlama dayalı anlam farklılıkları taşır. Dil bağlamının tefsir sürecindeki önemi, yalnızca kelimelerin anlamını açığa çıkarmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini ve metnin bütünlüğünü anlamada da kritik bir rol oynar.

et-Taberî’nin mübhem ifadelerin tespitinde başvurduğu diğer bir kaynak ise dilsel bağlamdır. et-Taberî, kelimenin dil bağlamını, gerçek anlamını, Arapların günlük kullanımlarını, belâgat unsurlarını ve Kur’ân’ın i’câzını esas alarak mübhemin anlamı belirlemeye çalışır.

Âl-i İmrân 3/39. âyetinde “فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ” ifadesiyle Hz. Zekeriya’nın mabette namazda iken meleklerin ona seslendiği zikredilir.²²⁴ Âyette geçen “فَنَادَتْهُ” lafzı et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, âyetteki müphem ifadeyi kıraat farklılıkları bağlamında açıklar. O, âyette geçen ve “seslendiler” şeklinde tercüme edilen fiilin, Medine kurrasının tamamı ile bazı Basra ve Kûfe kurrası tarafından müennes (dişil) fiil olarak okunduğunu belirtir. Ancak Kûfe âlimlerinden bazılarının bu fiili müzekker (eril) şekilde okudukları da ifade eder. et-Taberî, kıraat farklılıklarının müphem ifadeyi etkilediğini vurgularken, fiilin müzekker şekilde okunması durumunda anlamın “Cebrail Zekeriya’ya seslendi” şeklinde olması gerektiğini savunur. Ayrıca et-Taberî, Abdullâh b. Mes’ûd ve Süddî’nin de âyetteki bu ifadeye, ikinci kıraate dayalı olarak anlam verdiklerini nakleder. et-Taberî, her iki kıraatin de sahih olduğunu belirttikten sonra mübhem ifadeyi Arapların günlük konuşmalarında kullandıkları en açık ifade şekilleri doğrultusunda açıklar. Ona göre Zekeriya’ya seslenen kişi Cebrail değil, melekler topluluğudur. Çünkü Kur’ân’ın te’viline gerek duyulmadığı sürece, Arap dilindeki en açık ve doğal ifade biçimlerini dikkate almak daha doğru olacaktır. Bu nedenle, âyette geçen “melekler” ifadesi, yalnızca Cebrail’i değil, melekler topluluğunu işaret eder.²²⁵ et-Taberî, burada Arapların günlük dil kullanımından yola çıkarak tercihini açıklar. Ona göre Arap dilinde, belirli bir kişiyle ilgili kesin bir ifade kullanılmadığı durumlarda, çoğul veya topluluk anlamına gelen ifadeler daha yaygın şekilde kullanılır.

ez-Zümer 39/36. âyetinde “أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ” ifadesinde Allah’ın kuluna yeteceğini zikreder. Bu âyette geçen “عَبْدَهُ” ibaresi et-Taberî’ye göre mübhemlik taşır. Taberî burada

²²⁴ Âl-i İmrân 3/39.

²²⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/363-370.

kıraat farklılıkları olduğunu söyler. Kûfe ehlinin geneli ve bazı Medine kurrası “عَبْدُهُ” kelimesini “عِبَادِهِ” (kullarına) şeklinde çoğul okur. Böylece âyet, “Allah kullarına, yani Hz. Muhammed ve diğer Peygamberlere yetmez mi?” anlamına gelir. Medine ve Basra ehlinin geneli, ayrıca bazı Kûfe kurrası ise âyeti tekil olarak “عَبْدُهُ” (kuluna) şeklinde okur. Bu durumda âyet, “Allah kuluna, yani Hz. Muhammed’e yetmez mi?” anlamına gelir. et-Taberî, her iki kıraatin de sahih olduğunu savunur ve daha sonra ikinci görüşü destekleyen rivâyetleri zikreder. Bu rivâyetler, âyetin hem genel anlamda tüm Peygamberleri kapsadığı hem de özel olarak Hz. Muhammed’i hedef aldığı yorumlarını aynı anda kabul etmeye olanak tanır.²²⁶

en-Nisâ 4/37. âyetinde “الَّذِينَ يَبِخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ” ifadesiyle bir kısım insanların cimrilik yaptıkları ve başkalarına da buna teşvik ettiklerinden söz edilir.²²⁷ Âyette geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlî et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, bu konuda zikredilen farklı görüşleri eserine yansıtır. Hadramî, Mücâhid, Katâde ve Süddî, âyetin Yahudiler hakkında indiğini ve burada geçen cimrilikten kasıt olarak, Hz. Peygamber’in isim ve sıfatlarını insanlardan gizlemeleri olduğunu belirtir. İbn Zeyd ve Abdullâh b. Abbâs ise âyetin Yahudiler hakkında indirildiğini kabul etmekle birlikte, cimrilikten kastın “mallarını harcamamak” olduğunu açıklar. et-Taberî ise birinci görüşün daha isabetli olduğunu savunur. Zira âyette, insanların yalnızca cimrilik etmekle kalmadıkları, aynı zamanda başkalarına da cimri olmayı emrettikleri vurgulanır. Eğer buradaki cimrilikten maksat yalnızca mali yönden olsaydı, bu durumda söz konusu davranışın, toplum tarafından hoş karşılanmayan ve herkesin yadırgadığı bir tutum olması gerekirdi. Ancak, o dönemin insanları böyle bir duruma düşmemiştir. Yani, insanlar cimri olsalar bile, başkalarına mali yönden cimri davranmayı emretmeleri pek olası bir durum değildir.²²⁸ et-Taberî, Arapların günlük yaşantılarından yapamayacakları şeylerden yola çıkarak tercihini kullanır.

el-Mâide 5/1. âyetinde “أُحِلَّتْ لَكُم بَيْمَتُ الْأَنْعَامِ” ifadesiyle Müslümanlara çeşitli hayvanların helal kılındığı zikredilir.²²⁹ Burada geçen “بَيْمَتُ الْأَنْعَامِ” ibaresi Türkçeye “çeşitli hayvanlar” diye tercüme edilir. et-Taberî’ye göre bu ifadede hangi cins hayvanların

²²⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 21/293-294.

²²⁷ en-Nisâ 4/37.

²²⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 8/351-355.

²²⁹ el-Mâide 5/1.

kastedildiği mübhemdir. O, konu hakkındaki müfessirlerin görüşlerini zikreder. Hasan el-Basri, Katâde, Süddî, Rebî' b. Enes ve Dahhâk'a göre "çeşitli hayvanlardan" kasıt, deve, sığır ve koyunun tüm çeşitleridir. Abdullâh b. Ömer ve Abdullâh b. Abbâs'tan gelen rivâyete göre ise bu ifade, deve, sığır ve koyunların kesildikten sonra karınlarından çıkan yavrularına işaret eder. Bu görüşü benimseyenlere göre bu yavruların etleri yenilir. et-Taberî ise birinci görüşü daha isabetli bulur. Çünkü Araplar, bahsedilen bu hayvanların ister büyük ister küçük olsun tüm çeşitlerine "behîme" derler.²³⁰ Âyette genel bir ifade bulunmasına rağmen bunu belli bir kesime tahsis etmek, bir delil olmadığı sürece doğru olmayacaktır. et-Taberî, genel ifadelerin özel bir sınıra çekilmeden anlaşılmasının daha doğru olduğunu savunur.

Hûd 11/40. âyetinde "حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ" ifadesiyle Allah'ın emrinin geldiği ve tandırın kaynadığı zikredilir.²³¹ Burada geçen "التَّنُّورُ" ibaresinden neyin kastedildiği et-Taberî'ye göre belli değildir. Bu hususta âlimler farklı izahlarda bulunur. Abdullâh b. Abbâs, Dahhâk ve İkrime'ye göre tandırdan kasıt yeryüzüdür. Hz. Ali ise tandırı tanyerinin ağarması, yani sabahın erken saatleri olarak açıklar. Katâde'den gelen rivâyete göre ise tandır, yeryüzünün en şerefli yerini ifade eder. Hasan el-Basri, Mücâhid, Abdullâh b. Abbâs, Şa'bî ve Dahhâk'a göre ise tandır, ekmek pişirilen yerdir. et-Taberî de bu görüşü destekler. Çünkü Arap keliminde "tennur" kelimesi, içinde ekmek yapılan yer anlamına gelmektedir. Bu nedenle, âyetteki "tennur" ifadesinin ekmek pişirilen yer olarak anlaşılması, Arap dilinin kullanımına uygun ve doğru bir tefsirdir.²³²

en-Nisâ 4/43. âyetinde "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ" ifadesinde sarhoşluk hali belirtilir.²³³ Burada geçen "وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ" ibaresin neyin kastedildiği et-Taberî'ye göre mübhemdir. Müfessirler, âyette zikredilen sarhoşluğun neyden meydana geldiği konusunda farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Ebû Rezîn (ö. 253/867 [?]), Mücâhid, Katâde ve İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714)'ye göre âyetteki sarhoşluktan maksat, içki içmekten kaynaklanan sarhoşluktur. Yani, Müslümanlara içki içtiklerinde sarhoş bir haldeyken namaza yaklaşmamaları emredilmektedir. Dahhâk ise âyetteki sarhoşluğun, uykudan kaynaklanan sarhoşluk olduğunu öne sürer. Bu görüşe göre Allah, Müslümanlara uykudan dolayı sarhoş bir haldeyken, tamamen kendilerine

²³⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 9/455-457.

²³¹ Hûd 11/40

²³² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 15/318-322.

²³³ en-Nisâ 4/43.

gelip ne söylediklerini bilene kadar namaza yaklaşmamalarını emretmiştir. et-Taberî, burada kelimenin akla gelebilecek ilk anlamını esas alarak, âyetteki sarhoşluğun içki içmekten kaynaklanan sarhoşluk olduğunu savunur. Bu yüzden et-Taberî, içki içmekten gelen sarhoşlukla ilgili olan birinci görüşün tercih edilmesinin daha isabetli olduğunu belirtir. Bu tercih, kelimenin dildeki en yaygın ve anlaşılır anlamına dayanır.²³⁴

Yunus 10/2. âyetinde yer alan “وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ” ifadesi, iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu belirtir.²³⁵ Âyette geçen “قَدَمَ صِدْقٍ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Müfessirler bu kavramı farklı şekillerde izah eder. Dahhâk, Mücâhid, Abdullah b. Abbâs, Rebî’ b. Enes ve İbn-i Zeyd’e göre “doğruluk makamı” ifadesi, “güzel mükâfat” anlamına gelir. Yani, âyet; iman edenlerin yapmış oldukları sâlih ameller karşılığında Allah katında güzel bir mükâfatları olacağını ifade eder. Ali b. Ebû Talha’nın Abdullah b. Abbâs’tan rivâyet ettiği bir diğer yoruma göre ise “doğruluk makamı” ifadesi, “onların cennetlik oldukları, Levh-i Mahfûz’da saklıdır” anlamına gelir. Katâde, Hasan el-Basri ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ise bu cümleyi şu şekilde açıklar: “Onlara, Hz. Muhammed şefaatçi olacaktır.” et-Taberî, dil bağlamından hareketle birinci görüşü tercih eder. Çünkü Arap dilindeki anlamı göz önünde bulundurularak, “doğruluk makamı” ifadesinin, “güzel mükâfat” veya “değerli bir yer” anlamında kullanılması, âyetin en uygun yorumu olarak kabul eder.²³⁶ et-Taberî, burada kelimenin gerçek anlamda anlaşılması gerektiğini savunur. Onun bu yaklaşımı, kelimenin Arap dilindeki doğal ve doğrudan anlamını esas alarak, âyetin anlamını açık ve tutarlı bir biçimde ortaya koyar.

Yûsuf 12/80. âyetinde “فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ” ifadesiyle Hz. Yûsuf’un kardeşlerinden birinin söz alıp konuştuğu zikredilir. Burada geçen “كَبِيرُهُمْ” lafzı ile Hz. Yûsuf’un hangi kardeşinden bahsedildiği et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, bu hususta âlimlerin görüşlerini zikreder. Mücâhid’den gelen rivâyete göre âyetteki “büyüklük” yaşla değil, akılla ilgilidir ve burada bahsedilen kişi Şem’ûn’dur. Katâde ise büyüklüğün gerçek anlamda, yani yaşla ilgili olduğunu savunur. Ona göre bu kişi Rubil’dir, çünkü yaşça en büyük olanı odur. Süddî’ye göre ise büyüklük ilimle ilgilidir ve ilmi olarak en büyük olan yine Rubil’dir. et-Taberî, ifadenin gerçek anlamını esas alarak, Katâde’nin

²³⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 8/375-379.

²³⁵ Yunus 10/2.

²³⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/14-16.

görüşünü tercih eder.²³⁷ et-Taberî, dilin doğal kullanımına dayanarak, “büyüklük” teriminin burada yaşla ilgili olduğunu kabul eder ve böylece bu görüşün âyetin anlamıyla daha tutarlı olduğunu savunur.

el-Bakara 2/243. âyetinde “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ” ifadesinde binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenler insanlardan bahsedilir. Burada geçen “أُلُوفٌ” ifadesi mübhem olup et-Taberî tarafından ele alınır. et-Taberî, âlimlerin bu konuda farklı düşündüklerini zikreder. Abdullâh b. Abbâs, Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Süddî, Atâ el-Horasânî (ö.135/752) ve Muhammed b. İshak (ö. 151/768)’a göre “أُلُوفٌ” kelimesi aslında “binler” anlamına gelir ve burada kastedilen kişiler İsrailoğulları’dır. Bu kişiler ya Taun hastalığından ya da cihad etme korkusundan dolayı yurtlarını terk ettiler. İbn-i Zeyd, Hasan el-Basrî ve Amr b. Dinar ise “أُلُوفٌ” kelimesine “ülfet ve uyum içinde olanlar” anlamını verirler. Bu görüşe göre İsrailoğulları, memleketlerinden çıkarken kendi aralarında uyum içinde hareket ettiler. et-Taberî, bu iki görüşten kelimenin anlamının “binler” olduğunu ifade eden görüşü tercih eder. Çünkü “أُلُوفٌ” kelimesi, genellikle on ve daha büyük sayılarda kullanılan bir çoğul formudur. Âyette kelimenin bu formda kullanılması anlamın “binler” olmasını zorunlu kılar.²³⁸ et-Taberî, kelimenin gramer yapısından ve dildeki kullanımından yola çıkarak tercihinin birinci görüşten yana kullanır.

Belâgat, sözlükte “ulaşma, son bulma vb. anlamlara gelir.”²³⁹ Belâgat kavramı terim olarak ise “Düzgün ve yerinde söz söyleme sanatıdır.”²⁴⁰ Belâgat, kelime anlamlarından, cümle yapılarına ve dilin estetik yönlerine kadar pek çok unsuru kapsar. Belâgat, özellikle Arap edebiyatında ve İslam ilimlerinde önemli bir yer tutar. Kur’ân’ı anlama ve yorumlama sürecinde belâgat, tefsirle çok güçlü bir bağa sahiptir.²⁴¹

Belâgat, tefsirin temel bileşenlerinden biri olarak, Kur’ân metninin derin anlamlarını ortaya koymada büyük bir rol oynar. Belâgat, âyetlerin dilsel zenginliğini arttırırken bunu mecâz, kinâye, istiâre (benzetme) ve tezat gibi dilsel şekillerle yapar.

²³⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/206-207.

²³⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 5/266-276.

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arap*, 8/419.

²⁴⁰ Ya’kûb Emîl Bedî, *el-Mu’cemu’l-mufaşşal fi’l-luğati ve’l-edeb*, (Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1987), 1/329.

²⁴¹ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380.

Bunun yanı sıra Belâgat, Kur'ân'ın hitap gücünü artıran bir araçtır. Kur'ân, insanları etkilemek ve doğru yola yönlendirmek için belâgatın tekniklerini ustalıkla kullanır.

et-Taberî, mübhem ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında belâgat ilmini metodolojik bir araç olarak kullanır. el-Bakara 2/87. âyetindeki “وَأَيُّدُنَاهُ بَرُوحُ الْقُدُسِ” ifadesi, Hz. İsa'nın “Rûhu'l-kudüs” ile desteklendiğine dair bir vurgu yapar.²⁴² et-Taberî, bu ifadede geçen “بَرُوحُ الْقُدُسِ” lafzının kime işaret ettiği konusunda mübhem olduğunu ifade eder. O, bu hususta dönemin âlimlerinin farklı görüşlerini nakleder. Katâde, Süddî, Dahhâk ve Rebi' b. Enes gibi müfessirler, burada kastedilenin Cebrâil olduğunu savunurlar. Buna karşın, İbn Zeyd ise “Rûhu'l-kudüs”ün İncil olduğu kanaatindedir. Ayrıca, Dahhâk'ın Abdullâh b. Abbâs'tan aktardığına göre “Rûhu'l-kudüs” terimi, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmek amacıyla gerçekleştirdiği mucizeleri ifade eden bir isim olarak da ifade edilir. Ebû Cafer, bu görüşler arasında en doğru olanının ilk görüş olduğunu belirtir. Çünkü âyette, Allah'ın hem Hz. İsa'yı Rûhulkudüs ile desteklediği hem de ona kitap ve hikmet öğrettiği açıkça vurgulanır. Bu bağlamda, Rûhu'l-kudüs'ün burada İncil'den farklı bir şey olduğuna kanaat getirilir. Eğer maksat İncil olsaydı, bu durumda âyette iki defa bahsedilmesi gerekirdi. Ancak bu, ilahi kelamın derin manalarını en öz şekilde ifade etme i'câzına, yani kelimelerin azlığıyla anlamın büyüklüğüne bir gölge düşürürdü.²⁴³ et-Taberî'nin tercihini etkileyen etken, kelimenin gereksiz yere tekrara düşmeden, anlamın zarif bir şekilde vurgulanması gerektiği anlayışıdır.

el-Hac 22/55. âyetinde yer alan “حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ” ifadesiyle, inkâr edenlerin, kıyametin ve kısır bir günün azabının kendilerine ansızın gelip çattığı zamana kadar şüphe içinde oldukları vurgulanır.²⁴⁴ et-Taberî, âyette geçen “يَوْمَ عَقِيمٍ” ibaresinin müphem olduğunu ve bu konuda âlimlerin farklı görüşler ortaya koyduğunu belirtir. İkrime ve Dahhâk'tan nakledilen bir görüşe göre burada kastedilen “kısır gün” kıyamet günüdür. Zira kıyamet günü, gece ve gündüzün farklı bir şekilde olacağı, zamanın büsbütün değişeceği bir gündür ve bu yüzden “kısır” yani verimsiz bir gün olarak ifade edilir. Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Katâde ve Ubey b. Kâ'b'tan nakledilen başka bir görüş ise burada “kısır gün”den maksat, Bedir Savaşı'nın yapıldığı gündür. et-Taberî, ikinci görüşü daha isabetli bulmuş ve birinci görüşün benimsenmesi durumunda âyette

²⁴² el-Bakara 2/87.

²⁴³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 1/320-322.

²⁴⁴ el-Hac 22/55.

uygun olmayan bir tekrarın ortaya çıkacağına dikkat çeker. Zira kıyamet gününün farklı bir şekilde tanımlanması, âyetin dilinde anlamın gereksiz yere tekrarlanmasına yol açabilir. Bu da ilahi kelamın zarif ve özlü ifadesine zarar verir.²⁴⁵

en-Nisâ 4/49. âyetinde “وَلَا يَظْلُمُونَ فَبِئَلَاءَ” ifadesiyle Allah’ın birtakım insanlara kıl kadar zulmetmediği zikredilir. Âyette geçen “فَبِئَلَاءَ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, bu kapalılığı kelimenin ne anlama geldiği konusunda görüşlerde bulunan âlimlerden yola çıkarak giderir. Abdullâh b. Abbâs, Ebu Malik ve Süddî’ye göre “fetîlâ” kelimesi, “parmakların arasından veya avuçların içinden çıkan kir” anlamına gelir. Abdullâh b. Abbâs’tan gelen bir diğer rivâyete ve ayrıca Atâ b. Ebû Rebâh, Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve Atiyye’den gelen rivâyetlere göre ise “fetîlâ” kelimesi “hurma yarığındaki iplikçik” anlamına gelir. et-Taberî’ye göre ise kelimenin asıl manası “bükülmüş olan şey”dir. Bu, Allah’ın kullarına hiçbir şekilde değeri olmayan bir şey kadar bile zulmetmeyeceğini belirten bir ifadedir. et-Taberî, “fetîlâ” kelimesinin her iki anlamının da geçerli olduğunu, çünkü her iki anlamın da âyetin genel manasına uygun olduğunu ifade eder.²⁴⁶

en-Nisâ 4/51. Âyetinde “يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَالطَّاعُوتِ” ifadesiyle bazılarının “cibt” ve “tâgût” imân ettikleri zikredilir. et-Taberî’ye göre bu iki ifadeden kast edilenin ne olduğu belli olmayıp bu konuda alimler arasında ihtilaf vardır. İkrime, “cibt” ve “tâgût”u müşriklerin taptıkları iki put olarak açıklar. Abdullâh b. Abbâs’a göre ‘cibt’ put anlamına gelirken ‘tâgût’ putların tercümanlığını yapan kişilerdir. Hz. Ömer, Mücâhid ve eş-Şa‘bî (ö. 104/722)’den gelen rivâyetlere göre ‘cibt’ sihir, ‘tâgût’ şeytandır. İbn-i Zeyd’e göre ‘cibt’ sihri yapan kişi, ‘tâgût’ ise şeytandır. Said b. Cübeyr, Ebû’l-Aliye ve Rebî’ ise ‘cibt’i sihri yapan kişi, ‘tâgût’u ise kâhin diye açıklar. Katâde ve Süddî’den gelen nakillere göre ‘cibt’ şeytan, ‘tâgût’ kâhindir. Said b. Cübeyr’den gelen bir diğer görüşe göre ise ‘cibt’ kâhin, ‘tâgût’ sihri yapan kişidir. Abdullâh b. Abbâs ve Dahhâk’tan gelen diğer görüşe göre ise ‘cibt’ Huyey b. Ahtab adında bir kişiyken ‘tâgût’ Kâ’b b. el-Eşref’tir. Mücâhid’ten gelen bir başka rivâyette ise ‘cibt’ Kâ’b b. el-Eşref’ken ‘tâgût’ şeytandır. et-Taberî, ‘cibt’ ve ‘tağut’ kelimelerinden maksadı şu şekilde açıklar: Allah’ın dışında, kendilerine tapınılan

²⁴⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/670-671.

²⁴⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 8/452-459.

ve ilah edinilen iki varlıktır. Bunlar putlar, insanlar ve şeytanlar olabilir. Bundan dolayı bu iki kelime zikredilen tüm rivâyetleri kapsar.²⁴⁷

el-Kasas 28/85. âyetinde geçen “إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ” ifadesiyle Allah, Peygamberi bir yere geri döndüreceğinden bahseder. Burada geçen “مَعَادٍ” ibaresi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Müfessirler, bu kelimenin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürer. İbn Abbâs, Ebû S’ad el-Hudrî, Ebû Mâlik, Ebû Sâlih, İkrime ve Mücâhid’den gelen rivâyete göre Peygamberin döneceği yer cennettir. Hasan el-Basrî, Zührî, Atâ, İkrime, Mücâhid ve Ebû Kazâ ise buranın Kıyamet günü ve ahiret olduğunu söyler. Abdullâh b. Abbâs ve Said b. Cübeyr’e göre Peygamberin döndürüleceği vaad edilen şey ölümdür. Yine Abdullâh b. Abbâs ve Mücâhid’den gelen rivâyete göre Peygambere dönmesi için vaad edilen yer Mekke’dir. et-Taberî, bu farklı görüşler arasında “ölüm” görüşünün daha doğru olduğunu savunur. Ancak, “me‘ad” kelimesinden önceki “radde” fiiline “mesir” yani dönüş anlamı verildiğinde, bu ifadenin Mekke’ye dönüş olarak anlaşılabileceğini ifade eder. Ayrıca, Taberî, “cennet” görüşünün de mümkün olabileceğini kabul eder, fakat cennetle ilgili olarak Peygamberin henüz cennete girmemişken, oraya döndürüleceği düşüncesinin çelişki yaratabileceğini gündeme getirir. Çünkü “dönüş” kavramı, genellikle daha önce orada bulunmuş ve sonra çıkmış kişiler için kullanılan bir ifadedir. et-Taberî, bu çelişkiyi iki şekilde izah eder: Birinci olarak, Hz. Âdem’in cennetten çıkarılmasından ve onun evladı olan Peygamberin de bu duruma benzer bir şekilde ifade edilmesinden hareket eder. İkinci olarak ise Miraç gecesinde Hz. Peygamber’e cennet gösterildiği ve sonra yeryüzüne geri getirildiği hadisleri dikkate alır.²⁴⁸ Sonuç olarak, et-Taberî, “ölüm” ve “Mekke” görüşlerini dil bağlamı ve rivâyetlere dayanarak kabul ederken, “cennet” görüşünü İslam kaynaklarındaki bilgilere göre değerlendirir. Bu çeşitlilik, et-Taberî’nin âyetleri anlamlandırma yaklaşımındaki derinlik ve çok yönlülüğün bir göstergesidir.

Sonuç olarak et-Taberî’nin tercihini etkileyen dil bağlamı üç farklı şekilde öne çıkar. İlk olarak istişhâd, yani Arapların günlük dil kullanımına dayanan bağlam, et-Taberî’nin önceliğini belirleyen faktörlerden biridir. İkinci olarak kıraat farklılıklarını dikkate alarak, ayetin bağlamına uygun olanı tercihi eder. Son olarak et-Taberî, ayetin belâgat yönünü dikkate alarak mübhem ifadeyi açıklar.

²⁴⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 8/461-465.

²⁴⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 19/639-642.

3.2.1.3. Zahir Anlam

Zâhir kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla “açık, berrak, âşikâr olmuş” bir durumu ifade eder.²⁴⁹ Tefsir ilminde ise bir âyetin ya da hadis metninin zahirî anlamı, metnin doğrudan ve açıkça anlaşılabilen anlamını tanımlar.²⁵⁰ Bu anlam, genellikle mecaz veya derinlikli yorumlar içermeyen, yüzeydeki ilk izlenimi yansıtan bir anlamdır.

et-Taberî, tefsirinde mübhem ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında yeri geldiği zaman metnin zahirî anlamını esas alır. Bu açıklığı sağlamak için bazen aktardığı bilgiler arasında zahir anlamını önceleyen rivâyeti tercih ederken, bazen de herhangi bir rivâyete dayanmadan yalnızca âyetin zahirî anlamı üzerinden hareket eder.

el-En‘âm 6/74. âyetinde “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَّرَ” ifadesiyle Hz. İbrâhim’in babasına seslendiği zikredilir. et-Taberî, âyette geçen “أَرَزَّرَ” ibaresinin mübhem olduğunu söyler. Müfessirler arasında bu kelimenin anlamı hakkında çeşitli izahlar bulunur. Süddî, Muhammed b. İshak ve Sâid b. Abdülazîz’den (ö. 167/783) nakledilen rivâyetlere göre “Azer” Hz. İbrâhim’in babasının adıdır. Diğer taraftan, Mücâhid ve Süddî’den gelen bir başka görüşe göre ise “Azer”, Hz. İbrâhim’in babasının adı değil, bir putun adıdır; Hz. İbrâhim’in babasının adı ise “Tarih”tir. Bunun dışında bir kısım âlimler, “Azer” kelimesinin ayıplama ve sövme anlamına geldiğini belirtir. Bu anlamda “Azer” kelimesi, “sakat ve topal” anlamına gelir ve bu yoruma göre Hz. İbrâhim’in babası, çarpık ve bozuk bir inançla tanımlanmış olur. et-Taberî, “Azer, Hz. İbrâhim’in babasının adıdır” görüşünü savunur. Çünkü, âyetin zahirî anlamı bu yorumu destekler. et-Taberî, bu görüşün âlimlerin arasında en çok kabul gören ve güvenilen görüş olduğunun altını da çizer.²⁵¹ et-Taberî, ensâb âlimlerinin Hz. İbrahim’inin babasını “Tarih” olarak isimlendiriyorsa, o zaman nasıl “Azer” onun adı olabilir? Çünkü bilinen adı “Tarih”tir gibi iddialarına “Hz. İbrahim’in babasının ‘Azer’ ve ‘Tarih’ olarak iki farklı adı olabileceğini kabul etmek mümkündür, tıpkı günümüzde birçok insanın birden fazla isme sahip olması gibi. Eski zamanlarda da pek çok kişinin birden fazla ismi bulunurdu” şeklinde cevap verir.²⁵²

el-Mü‘min 40/28. âyetinde “وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ” ibaresinde Firavun ailesinde imânını gizleyen birinin varlığından söz edilir. Âyette geçen “رَجُلٌ” lafzı

²⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arap*, 4/520.

²⁵⁰ es-Süyûtî, *el-İtqân*, 2/1220.

²⁵¹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 11/466-468.

²⁵² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 11/469.

bağlamında Firavun'un ailesine mensup kişinin kimliği hakkında müfessirler arasında farklı yorumlar bulunur. Süddî'ye göre imânını gizleyen bu kişi, Firavun'un amcasıdır. Bazı müfessirlere göre ise bu kişi, İsrail oğullarından birisidir. et-Taberî, bu konuda Süddî'nin görüşünü tercih eder. Çünkü et-Taberî'ye göre âyetin zahirî anlamı, bu kişinin Firavun'un kavminden biri olduğunu gösterir.²⁵³

en-Necm 53/1. âyetinde “وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ” ifadesinde Allah, battığı zaman yıldıza yemin eder. Âyette geçen “وَالنَّجْمِ” kavramıyla hangi yıldızın ifade edilmek istendiği belli değildir.. Mücâhid, Süfyân es-Sevrî ve Abdullâh b. Abbâs'tan nakledilen bir rivâyete göre burada kastedilen yıldız “Süreyya” yıldızıdır. Diğer bir görüş ise A'meş'in Mücâhid'den naklettiği, “necm” kelimesinin “Kur'ân”ı ifade ettiğine dair görüştür. Bu görüşe göre “hevâ” kelimesi de Kur'ân'ın inmesiyle ilişkilendirilir ve âyet, “İndiği zaman Kur'ân'a yemin olsun ki” şeklinde anlaşılır. et-Taberî, ilk görüşü tercih eder. Ona göre “necm” kelimesi, metnin zahirî anlamında ilk olarak “yıldız”ı çağrıştırır. Bu nedenle, burada kastedilenin Süreyya yıldızı olduğunu savunur.²⁵⁴

el-Cuma 62/3. âyetinde “وَأَخْرَجَ مِنْهُمْ لِمَا يَلْحَقُوا” ifadesiyle Allah'ın Hz. Peygamberi henüz kendilerine katılmayan başkalarına da gönderdiğini belirtir. Âbdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Mücâhid'e göre burada bahsedilen kişiler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam'ı kabul eden Acemlerdir. İbn-i Zeyd ve Mücâhid'den nakledilen başka bir görüşe göre bu âyette söz konusu edilen insanlar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, kıyamet gününe kadar İslam'a girecek olan tüm insanlardır. et-Taberî, âyetin zahirî anlamına bakarak, son görüşü tercih eder. Çünkü metnin doğrudan anlamı, burada kastedilenlerin yalnızca Acemlerle sınırlı olmadığı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam'a girecek tüm insanları kapsadığı izlenimini verir.²⁵⁵

et-Tîn 95/1. âyetinde “وَالْبَيْنِ وَالرَّيْثُونِ” ibaresinde “tîn” ve “zeytûn” üzerine yemin edilir. Hasan el-Basrî, İkrime, Mücâhid, İbrahim en-Nehaî ve Kelbî'ye göre “tîn” ve “zeytûn” kelimeleri burada gerçek anlamlarında, yani insanların yediği incir ve zeytinleri ifade eder. Buna karşın, Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]), Katâde, İbn Zeyd ve İkrime'den nakledilen bir başka görüşe göre “tîn” kelimesiyle “Şam Mescidi”, “zeytin” kelimesiyle ise “Beytü'l-Makdis” kastedilir. Abdullâh b. Abbâs'tan nakledilen bir diğer

²⁵³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/375-376.

²⁵⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/495-497.

²⁵⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/374-375.

görüş ise “tîn” kelimesi, Hz. Nuh’un Cûdî Dağı’nda inşa ettiği mescidi, “zeytûn” kelimesi ise “Beytü’l-Makdis”i ifade eder. et-Taberî, âyetin zahirî anlamını göz önünde bulundurarak, ilk görüşü tercih eder.²⁵⁶

el-Hümeze 104/1. âyetinde “وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ” ifadesiyle insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden kişilerin halinden söz edilir. et-Taberî’ye göre âyetin muhatabının kim olduğu açık değildir. Bir grup müfessire göre bu âyette bahsedilen kişi, Cahiliye döneminde “Cemil b. Âmir el-Cumahî” isimli bir şahıstır. Diğer bir görüş ise bu kişinin “Ahnes b. Şerîk” olduğunu ileri sürer. Ancak Mücâhid, bu âyette belirtilen sıfatların yalnızca bir kişiye ait olmadığını, aksine bu sıfatları taşıyan herkesin âyetin kapsamına girdiğini ifade eder. et-Taberî, âyetin zahirî anlamını göz önünde bulundurarak, Mücâhid’in görüşünü tercih eder. Çünkü zahirî anlamda, âyetin hitap ettiği kişi belirli bir şahısla sınırlı tutulmaz, daha genel bir ifade ile insanları alaycı bir şekilde eleştiren her bireye yönelik bir uyarı yapılır.²⁵⁷

et-Taberî’nin tefsirinde yer yer rivâyetlere başvurmadan mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturduğunu yukarıda zikredildi. Burada verilecek örneklerde ise et-Taberî, re’y yolu ile mübhem ifadeyi açıklar. Bunu yaparken de âyetin zahir anlamını göz önünde bulundurur.

el-Enbiyâ 21/29. âyetinde “وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ” ifadesiyle elçilik görevinde bulunanların tanrılık iddiasında bulunmaları durumu zikredilir. Âyette kimin kastedildiği mübhemdir. et-Taberî, âyetin zahirî anlamından yola çıkarak bu ifadenin melekleri işaret ettiğini savunur. Ona göre bu âyetin anlamı şu şekildedir: “Meleklerden hangisi, ‘Ben Allah’tan başka bir ilahım’ derse, onu mutlaka cehenneme atarız.”²⁵⁸

el-Mümteherine 60/7. âyetinde “عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوْدَّةً” ifadesiyle Allah’ın daha önce Müslümanlarla düşman olan kişilerin onlar arasına sevgi koyduğu zikredilir. et-Taberî’ye göre âyette geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlû mübhemdir. et-Taberî, âyetin zahirî anlamından yola çıkarak, burada kastedilenlerin Kureyş müşrikleri olduğunu belirtir. Ona göre söz konusu düşmanların zamanla Müslüman olduklarını ve önceden

²⁵⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/501-503.

²⁵⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/597-598.

²⁵⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/429.

Müslümanlara karşı düşmanlık besleyen bu kişilerin Mekke'deki müşriklerden olduğunu ifade eder.²⁵⁹

Sonuç olarak et-Taberî, tefsirinde âyetlerin zahirî anlamına önem verir ve bu anlamı, yeri geldiğinde rivâyetler arasında öncelikli tutar. et-Taberî, mübhem ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında, âyetin gerçek anlamını tercih eder.

3.2.1.4. Umûm-Husûs

Sözlükte “umûm” kelimesi “ana”, “temel” veya “genel” anlamına gelirken, “husûs” kelimesi “özel” veya “kişiye ait” anlamına gelir.²⁶⁰ Terimsel açıdan ise “umûm” herhangi bir sınırlama ve kısıtlama olmaksızın, ilgili olduğu her şeyi kapsayan evrensel bir anlam taşıırken, “husûs” belirli bir çerçeveye, duruma ya da gruba işaret eden, özel bir anlam taşır.²⁶¹

et-Taberî, tıpkı diğer âlimler gibi, âyetlerin anlamını çözme sürecinde umûm-husûs etkileşimini analiz eder. Zaman zaman, bir âyetin husûsî bir duruma işaret ettiğini kabul etse de ifadenin daha geniş bir umûmî anlayışla değerlendirilmesi gerektiğini savunur. et-Taberî, rivâyetler üzerinden yaptığı açıklamalarda husûsî ifadelere yer verse de genelde âyetin umûmî bir perspektifle anlaşılması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, et-Taberî'nin metinleri ve tefsir anlayışı, özel durumların (husûs) ötesinde, daha genel bir anlamın öne çıkmasını amaçlayan bir yorumu ifade eder. Bu tutum, tefsir literatüründe geniş kapsamlı ilkeler ile özel durumların nasıl dengeye oturtulması gerektiği konusunda önemli veriler sunar.

Aşağıda zikredilen örneklerde, et-Taberî genellikle zikrettiği rivâyetler arasında umûma delalet eden görüşleri tercih eder. Ancak o, âyetin muhatabını belirleyen husûsi görüşleri de bir anlamda doğru kabul eder. Bu yaklaşım, onun rivâyetleri ve yorumları geniş bir perspektiften değerlendirerek hem genel anlamı hem de özel anlamları göz önünde bulundurmasından kaynaklanır. Böylece, et-Taberî'nin metinlere dair yorumları, hem tüm görüşlerin geçerliliğini kabul eden hem de her birinin kendi bağlamında doğru olabileceğini savunan çok yönlü yaklaşımını yansıtır. Bazen de husûsa delalet eden rivâyeti kabul etmek istese de âyetin umûm olarak anlaşılması gerektiğini dile getirir.

²⁵⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/320.

²⁶⁰ Takiyyudin en-Nebhani, *İslâm Şahsiyeti* (Beyrut: Dâru'l Ümmet, 2007).

²⁶¹ Süyûtî, *el-İtân*, 1394/1974, 3/51.

el-Bakara 2/114. âyetinde “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ” ifadesinde Allah’ın mescitlerinde O’nun adının anılmasını engelleyen ve bu mescitlerin tahrip edilmesi için çaba gösteren kişilerden bahsedilir. Bu âyette geçen “وَمَنْ أَظْلَمُ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. İslam âlimleri arasında bu âyetin muhatapları ve ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler bulunur. Abdullâh b. Abbâs ve Mücâhid’e göre burada kastedilen mescit Mescid-i Aksa olup âyette geçen “en zalim” kişiler de Hristiyanlar olarak tanımlanır. Katâde ve Süddî’ye göre ise burada bahsedilen mescit ve zalim kişiler, Babil’de yaşayan Mecusîlerdir. Bu görüş, özellikle Buhtunnasr’ın yönetimi altındaki döneme ait bir bakış açısını yansıtır. Bu anlayışa göre Buhtunnasr ve ona yardımcı olan Hristiyanlar, mescitlerin tahribine ve Allah’ın adının anılmasını engellemeye çalışır. Bu durumun altında ise Hristiyanların, Yahudilerin Hz. Zekeriyâ’yı öldürmeleri nedeniyle onlara kızmaları ve Buhtunnasr’a Kudüs’ün tahrip edilmesi konusunda yardımcı olmaları yatar.²⁶² İbn Zeyd’e göre ise âyetin muhatapları Hudeybiye Antlaşması sırasında Hz. Peygamber’in Mekke’ye girmesine izin vermeyen Kureyşli müşriklerdir. Ebû Cafer ise ilk rivâyeti daha uygun bulduktan sonra âyetin genel bir anlam ifade ettiğini ve burada muhatap alınanların yalnızca mescitlerden insanları uzaklaştıranlar değil, genel olarak bu tür zulme yol açan her kişi kapsadığını savunur.²⁶³ et-Taberî husûsa delalet eden rivâyeti kabul etmekle birlikte âyetin umûm olarak anlaşılması gerektiğini söyler.

el-Bakara 2/207. âyetinde “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ” ifadesi, Allah’ın rızasını kazanma adına kendi canını feda edenlerin durumuna işaret eder. Âyette geçen “مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ” lafzı, et-Taberî’ye göre mübhemdir. Tefsir âlimleri, bu âyetin hangi şahıs ya da topluluk hakkında nazil olduğuna dair farklı görüşler ortaya koyar. Katâde, âyette bahsedilen kişilerin, Allah yolunda cihad eden Muhacir ve Ensar topluluklarından olduğunu belirtir. İkrime ve Rebî b. Enes ise bu âyette geçen kişilerin sadece Muhacirlerden belirli kimseler olduğunu, bunların Süheyb b. Sinan ve Ebû Zer el-Gifârî olduğunu ifade eder. Diğer taraftan, Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, Abdullah b. Abbâs, Ebû Hüreyre ve Hasan el-Basrî gibi büyük şahsiyetlere dayandırılan rivâyetlere göre burada yalnızca belirli bir grubun değil, genel olarak Allah yolunda canını feda eden, cihad eden

²⁶² Katâde ve Süddî’den gelen bu yorumda bir anakronizm bulunur, çünkü Buhtunnasr’ın döneminde (h. 605/604-562 MÖ) Hristiyanlık henüz ortaya çıkmamıştı. Hristiyanlık, Buhtunnasr’ın yaşadığı zamandan altı veya yedi asır sonra, M.S. 1. yüzyılda ortaya çıkar. Bu nedenle, Hristiyanların Buhtunnasr’a yardım etmeleri ve Kudüs’ün tahribinde rol oynamaları, tarihi açıdan mümkün değildir.

²⁶³ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 1/520-522.

ve insanları kötülükten men edip iyiliği emreden herkesin kastedildiği ifade edilir. Ebû Cafer ise bu son görüşü daha uygun görür ve geniş anlamı benimser.²⁶⁴

Âl-i İmrân 3/199. âyetinde “وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَشِيعِينَ لِلَّهِ”

ifadesinde Allah’a en güzel şekilde inanan bir topluluğa işaret edilir. Burada geçen “ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ” ibaresi et-Taberî indinde mübhemdir. et-Taberî, bu konuda âlimler arasında farklı görüşlerin olduğunu belirtir. Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697), Katâde ve İbn Cüreyc’e göre âyette kastedilen kişi Necâşi’dir. İbn Zeyd ve İbn Cüreyc’den gelen başka bir rivâyete göre ise âyetin muhatabı Abdullâh b. Selam’dır. Mücâhid b. Cebr ise bu âyetin sadece Necâşi veya Abdullâh b. Selam’a değil, Yahudi ve Hristiyanlardan Müslüman olan tüm insanlar hakkında nâzil olduğunu savunur. et-Taberî, Mücâhid b. Cebr’in görüşünü tercih eder çünkü âyetin anlamının, belirli bir kişiye indirgenemeyecek kadar genel bir içeriğe sahip olduğunu savunur. Her ne kadar âyet özel bir duruma (Necâşi ya da Abdullâh b. Selam) işaret etmiş olsa da içerdiği anlamın daha geniş bir kapsamı vardır. Bu bağlamda et-Taberî, âyetin hem özel bir durumu işaret ettiğini hem de genel bir ilkeyi ifade ettiğini kabul eder. et-Taberî, Necâşi hakkındaki rivâyetlerin de Mücâhid’in genel anlamına ters düşmediğini belirtir. Yani, özel bir şahsa yönelik bir açıklama olsa bile, âyetin genel anlamı, başka bir anlam taşıyan rivâyetlerle çelişmez.²⁶⁵ et-Taberî’in bu yaklaşımı, husûsî ifadelerin de umûmî anlamlarla çelişmediğini, ancak genel anlamın öncelenmesi gerektiğini ifade eder. Bu yaklaşım, âyetin sadece belirli bir kişiye ya da olaya indirgenemeyeceğini, ancak yine de bazı özel durumların bu genel anlamla uyumlu olabileceğini gösterir.

Tahrîm 66/4. âyetinde “وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ” ifadesinde Hz.

Peygamber’in eşlerinin ona karşı çıkmalarına dair bir uyarı yapılmakta ve bu bağlamda, Allah, Cebrail ve sâlih müminlerin Hz. Peygamber’in dostu olduğu vurgulanır. et-Taberî’ye göre burada geçen “ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ ” ibaresi mübhem olup, kimlerin kastedildiği konusunda farklı görüşler bulunur. Mücâhid ve Dahhâk, bu ifadenin, Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Ömer’e işaret ettiğini belirtirken, Katâde ve Süfyân es-Sevrî ise bu ifadeyle kastedilenlerin, diğer peygamberler olduğunu ileri sürer. et-Taberî, her ne kadar âyetin lafzı tek bir anlamı ifade etse de, anlam açısından daha geniş bir yoruma sahip olduğunu

²⁶⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 4/247-250.

²⁶⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/496-499.

savunur. Ona göre bu ifade yalnızca belirli şahıslara değil, tüm sâlih müminlere işaret eder.²⁶⁶

et-Taberî, mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturma amacıyla, gerektiğinde zikrettiği tüm rivâyetleri tercih sebebi olarak görür. Rivâyetler arasında herhangi bir ayırım yapmadan, her birini titizlikle sunan et-Taberî bu rivâyetlerin birbirleriyle olan ilişkisini ve etkileşimini sonuç cümlesinde ifade eder ve nihâyetinde bir sonuca ulaşır.

Aşağıda zikredilecek örneklerde et-Taberî, mübhem ifadeleri açıklamak için kullandığı rivâyetlerin hepsini doğru kabul eder. O, âyetin muhatabını husûsî veya umûmî bir şekilde ele alan rivâyetleri kendi nezdinde kabul eder ve mübhem ifadeyi belirli bir çerçeveye veya özel bir sınıra indirgemez.

en-Nisâ 4/27. âyetinde “وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ” ifadesin birtakım insanların şehvetlerinde uyduklarını zikredilir. Burada geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlu et-Taberî’nin perspektifinde müphemlik taşıyan bir kelime olarak öne çıkar. et-Taberî, âlimlerin “şehvetine uyanların” kimler olduğu konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir. Mücâhid, âyette geçen grubun zina edenlere işaret ettiğini ifade ederken, Süddî bu kişilerin Yahudi ve Hristiyanlardan oluştuğunu öne sürer. İsmi belirtilmeyen âlimlere göre ise söz konusu grup yalnızca Yahudilerden ibarettir. İbn-i Zeyd ise âyetin muhataplarının dinin hükümlerine karşı olarak şehvani arzularına uyan kimseler olduğunu belirtir. et-Taberî’ye göre âyetin genel ifadesi, bu farklı görüşlerin hepsini kapsar. Bu nedenle, âyetin yalnızca belirli bir gruba tahsis edilmesi doğru olmayacaktır.²⁶⁷ et-Taberî, âyetin genel anlamını geçerli kabul etmekle birlikte, özel bir gruba yönelik rivâyetlerin de geçerli olabileceğini savunur.

el-Mâide 5/82. âyetinde “وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةَ لِلِّدِينِ آمَنُوا اللَّهَ إِذَا نَصَارَى” ifadesinde kendilerine “Hristiyanlar” diyen bir kesimden söz edilir. Âyette geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlu et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, bu belirsizliği âyetin nüzûl sebebi hakkındaki farklı görüşleri aktararak gidermeye çalışır. Bir kısım âlimler, âyetin Habeşistan’dan peygambere gelen ve Müslüman olan Habeşliler hakkında nâzil olduğunu öne sürer. Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Abdullâh b. Abbâs, Süddî ve Atâ b. Ebî Rebâh, âyetin Necâşî ve onunla birlikte Müslüman olan kişiler hakkında indirildiğini ifade ederler. Katâde ise

²⁶⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 23/486-487.

²⁶⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 8/213-214.

âyetin, Hz. İsa'nın şeriatına uygun şekilde yaşayan ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman eden kimseler hakkında nâzil olduğuna dair görüş belirtir. et-Taberî, tüm bu farklı görüşleri kapsayacak şekilde âyetin anlamını geniş bir çerçevede ele alır. Ona göre âyette Hristiyan oldukları ifade edilen ve hem Allah'a hem de Resulüne sevgi gösteren kişiler, belirli bir grup olarak isimsiz bir şekilde zikredilmiştir. Bu nedenle bahsedilen kişiler, yukarıda belirtilen tüm görüşlerdeki kişiler olabilir.²⁶⁸

el-En`âm 6/93. âyetinde “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ “سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ” بAHSEDİLİR.²⁶⁹ Burada (من) (قال أوحى إلي) ve (من قال سأنزل) ibareleri et-Taberî'ye göre mübhemdir. Âlimler arasında “Allah'a karşı yalan uyduranlar, “bana vahyolundu” diyenler ve “Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim” diye iddia da bulunanların kim ya da kimler olduğu konusunda ihtilaf vardır. İkrime'ye göre âyetin “Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine bir şey vahyedilmemişken ‘Bana vahyolundu’ diyen” kısmı, Müseylimetü'l-Kezzâb hakkında nâzil olur. Süddî'ye göre ise bu âyetin tamamı, Abdullâh b. Said b. Ebu Serh hakkında iner. Katâde ise bu âyetin sadece Müseylimetü'l-Kezzâb hakkında nâzil olduğunu savunur. et-Taberî, âyetin daha geniş bir anlam taşıdığını ve yukarıda zikredilen tüm kişileri kapsadığı gibi onlardan sonra gelip de benzer iddialarda bulunan herkesi de içine alacağını savunur.²⁷⁰

el-A`râf 7/163. âyetinde “وَسَأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ” ibaresinde deniz kıyısında bulunan bir kentten bahsedilir. Burada geçen “الْقَرْيَةِ” ifadesi et-Taberî'ye göre mübhemdir. et-Taberî, bu şehir hakkında âlimler arasında farklı görüşlerin bulunduğunu belirtir. Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Kesîr, İkrime, Süddî ve Mücâhid'e göre bu şehir “eyle” mahallesidir. Katâde ise âyetteki yerin, Medyen şehrinin sahil bölgesi olduğunu ifade eder. İbn Zeyd ise söz konusu şehrin, Medyen ile Aynuni arasında bulunan “Mukanna” şehri olduğunu ileri sürer. Abdullâh b. Abbâs'tan gelen bir başka rivâyete göre ise bu şehir, yine Medyen şehridir. et-Taberî'ye göre âyette bu şehrin adı açıkça zikredilmemiştir ve ayrıca Hz. Peygamber'den de bu şehirle ilgili herhangi bir hadis rivâyet edilmemiştir. Dolayısıyla, bu şehir, yukarıda belirtilen tüm şehirler olabilir. et-

²⁶⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 10/499-501.

²⁶⁹ el-En`âm 6/93.

²⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 11/533-536.

Taberî, âyetin kapsamını geniş tutarak, farklı görüşlerin geçerliliğini kabul eder.²⁷¹ Esasında o, dolaylı olarak buradaki mübhemin sahih bir rivâyet olmadan kesin olarak bilinemeyeceğini ifade etmek istemektedir. et-Taberî, bu sûrede bulunan diğer mübhem ifadeyi de umûm-husûs bağlamında açıklar. el-A‘râf 7/183. âyetinde Peygambere gelip kıyametin ne zaman kopacağını soranlar “يَسْأَلُونَكَ” ibaresi ile ifade edilir. et-Taberî, bu kişiler hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu aktarır. Katâde, bu kişilerin Kureyşliler olduğunu ifade ederken, Abdullâh b. Abbâs ise soruyu soranların Yahudiler olduğunu belirtir. et-Taberî, her iki görüşün de geçerli olabileceğini savunarak, âyetin muhataplarının belirli bir grup olarak kesin bir şekilde tanımlanamayacağını, her iki görüşün de makul olduğunu vurgular.²⁷² Bu yaklaşım, et-Taberî'nin metinlerdeki belirsizliği geniş bir bakış açısıyla değerlendirme biçimini yansıtır.

el-Enfâl 7/1. âyetinde “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ” ibaresiyle Hz. Peygamber’e gelip ganimet hakkında soru soran bir kısım insanlarda söz edilir. et-Taberî, âyette geçen “يَسْأَلُونَكَ” ifadesinin müphemlik taşıdığını belirtir. Bu belirsizliği gidermek için, et-Taberî âyetin nüzûl sebeplerine dair farklı rivâyetleri aktarır. İbn-i Abbâs, İkrime ve Ubâde b. Samit’e (ö. 34/654) göre âyet Bedir Savaşı’ndan sonra ganimetler konusunda ihtilaf yaşayan kişiler hakkında iner. Sa‘d b. Ebû Vakkas ise âyetin bazı sahabenin ganimetten özel pay istemeleri üzerine indiğini söyler. A‘meş, Dahhâk, İbn-i Cüreyc ve İkrime’den gelen rivâyetlere göre ise âyet, Bedir Savaşı sonrasında Peygamber’e ganimetlerin paylaşılması konusunda soru soran kişiler hakkında nâzil olur. et-Taberî, bu rivâyetlerin hepsini dikkate alarak, âyetin genel anlamının tüm bu görüşleri kapsadığını savunur. Bu nedenle, et-Taberî’ye göre âyetteki müphemlik, farklı rivâyetlerin hepsini geçerli kılacak şekilde geniş bir çerçevede ele alınmalıdır.²⁷³

el-Ahzâb 33/27. Âyetinde geçen “أَرْضًا لَمْ تَطُؤُوهَا” ifadesinde ayak basılmayan topraklar konu edinir. et-Taberî’ye göre henüz ayak basılmayan toprağın nerede olduğu mübhemdir. Hasan el-Basrî, buranın Fars ve Rum toprakları olduğunu ileri sürerken, bazı müfessirler bu bölgenin Mekke olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan, Yezîd b. Roman

²⁷¹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 13/180-182.

²⁷² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 13/291-293.

²⁷³ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 13/367-379.

ve İbn İshâk, ayak basılmayan toprakların Hayber bölgesine işaret ettiğini ifade eder. et-Taberî ise Allah'ın vaad ettiği yerlerin, bunların hepsinin olabileceğini söyler.²⁷⁴

et-Tahrîm 66/1. âyetinde “لَمْ تُحَرِّمْ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ” ifadesiyle Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisine helal kıldığı şeyi kendisine haram kıldığı belirtilir. et-Taberî'ye göre Hz. Peygamber'in kendisine haram kıldığı şeyin ne olduğu konusunu belirsizdir. Zeyd b. Eslem, Mesrûk, Katâde, Şa'bî (ö. 104/722), İbn Zeyd ve Dahhâk'a göre Hz. Muhammed'in kendisine haram kıldığı şey, cariyesi Mâriye el-Kiptiye'dir. Diğer taraftan, Abdullâh b. Şeddâd ö. 82/701) ve Ebû Müleyke'ye (ö. 117/735) göre ise Peygamber'in kendisine haram kıldığı şey, “bal”dır. et-Taberî, her iki görüşün de geçerli olduğunu belirterek, âyetteki müphemlik çerçevesinde her iki izahın da uygun olabileceğini savunur.²⁷⁵

el-Mürselât 77/3. âyetinde “وَالنَّشْرُ نَشْرًا” ibaresinde bir takım şeyler “hakkıyla yayanlar” olarak tasvir edilir. Bu âyette cins isimle oluşmuş bir müphemlik bulunur. et-Taberî, âlimlerin “nâşirâti” kelimesinden neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler ortaya koyduklarını aktarır. Abdullâh b. Mes'ûd, Mücâhid, Ebû Salih ve Katâde'ye göre bu ifade “rüzgârlar” anlamında kullanılır. Ebû Sâlih'den aktarılan diğer bir görüşe göre ise bu kelimedden maksat “yağmurlar”dır. Ayrıca, Ebû Salih'ten gelen başka bir rivâyete göre âyetteki “yayanlar” ifadesi “kıyamette amel defterlerini yayan melekler”i işaret eder. et-Taberî, âyetin genel ifadesine bağlı kalarak, “yayanlar”dan maksadın, “buluttan yayan rüzgârlar, yeryüzüne sulayan yağmurlar ve amel defterlerini yayan melekler” gibi izahların hepsini kapsadığını belirtir.²⁷⁶

el-Mürselât 77/4. âyetinde “فَالْفُرْقَةُ” ifadesinde bir takım şeyler “hakkıyla ayıranlar” olarak tasvir edilir. et-Taberî, bu ifadenin mübhem olduğunu belirtir ve âlimler arasında bu konuda farklı görüşler bulunduğunu aktarır. Abdullâh b. Abbâs ve Ebû Salih'e göre burada kastedilen “hakkıyla ayıranlar” meleklerdir, çünkü melekler Allah'ın emriyle hak ile batıl arasında ayırım yaparlar. Katâde ise bu ifadeyi, hak ile batıl arasında ayırım yapan “Kur'ân” olarak yorumlar, çünkü Kur'ân, insanlara doğruyu ve yanlış öğretiler ve onları birbirinden ayıran bir rehberdir. et-Taberî ise bu ifadesiyi dar bir şekilde

²⁷⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/250.

²⁷⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/476-480.

²⁷⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/126-127.

melekler veya Kur’ân ile sınırlamaz, bunun yerine daha geniş bir anlamla “hak ve batılı ayıran herkes” olarak açıklar.²⁷⁷

en-Nâziât 79/2,3 ve 4. âyetlerinde sırasıyla “وَالَّتِي تُسَبِّحُ” ve “وَالَّتِي تُسَبِّحُ” ifadelerinde “yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere ve yarıştıkça yarışanlara” diye betimlenen birtakım şeylerden bahsedilir. et-Taberî, “yavaşça çekenler”den kimlerin kastedildiği konusunda alimlerin ihtilaflarda bulundukları söyler. Abdullâh b. Abbâs, bu ifadeden maksadın, mü’minlerin ruhlarını kolaylıkla alan melekler olduğunu belirtir. Mücâhid, Süddî ve İbn Abbâs’tan nakledilen diğer bir görüşe göre ise bu ifade, mü’minlerin canlarını çekip alan ölümü anlatır. Katâde’ye göre âyetteki ifade “Bir ufuktan başka bir ufka akıp giden” yıldızlar anlamına gelir. Ata’ya göre ise bu ifade, “kementler”i anlatır. et-Taberî, âyetin ifadesinin genel olduğunu savunarak, bir yerden boşanıp başka bir yere giden her şeyi kapsadığını ifade eder.²⁷⁸ et-Taberî, “yüzdükçe yüzenler” ifadesi hakkında âlimler arasında bir ihtilaf bulunduğunu belirtir. Bu ifade, Mücâhid’e göre insanoğullarının ruhlarının içerisinde yüzen ölüm ve göklerde yüzen melekler olarak anlaşılır. Katâde’ye göre ise bu ifade, “yörüngelerde yüzen yıldızlar” anlamına gelir. Atâ’ya göre ise ifade “denizde yüzen vapurlar” olarak yorumlanır. et-Taberî, âyetin anlamının genel olduğunu savunarak, tüm bu farklı yorumların ve benzeri şekilde yüzen her şeyin kapsandığını ifade eder.²⁷⁹ et-Taberî, âyetten geçen “yarıştıkça yarışanlar” ifadesinden kimlerin kastedildiği konusunda âlimlerin farklı görüşlerini dile getirir. Mücâhid’e göre bunlardan maksat, melekler veya ölümdür. Atâ’ya göre atlardır. Katâde’ye göre “Gökte birbirleriyle yarışan yıldızlar” demektir. et-Taberî âyetin genel manada olduğunu ve bütün yarışanları kapsadığını söyler.²⁸⁰

et-Tekvîr 81/15-16. âyetinde “فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ” ve “الْجَوَارِ الْكُنَّسِ” ifadesinde Allah, bir görünüp bir sinenlere ve akıp gidip kaybolanlar üzerine yemin eder. et-Taberî’ye göre burada kastedilen varlıklar mübhem olup âlimler arasında bu konuda farklı görüşler bulunur. Hz. Ali, Hasan el-Basrî, Katâde, Bekr b. Abdullâh (ö. 108/726) ve İbn Zeyd’e göre bu ifadeler yıldızları işaret eder. Abdullâh b. Mes’ûd, Ebû Meysere, Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12), Mücâhid ve İbrahim en-Nehâî ise bu âyetlerde zikredilen varlıkların “yaban sığırları” olduğunu belirtir. Abdullâh b. Abbâs, Sâid b. Cübeyr, Dahhâk ve

²⁷⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/127-128.

²⁷⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/187-188.

²⁷⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/189.

²⁸⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/190.

Mücâhid'ten nakledilen bir diğer rivâyete göre ise bu âyetlerde bahsedilen varlıklar “ceylanlar”dır. et-Taberî, âyetteki mübhemliliği dikkate alarak, bu varlıkların yıldızlar, yabani sığırlar veya ceylanlar gibi farklı varlıklar olabileceğini ifade eder. Bu bağlamda, et-Taberî, âyeti genel anlamda ele almanın daha isabetli olduğunu savunur.²⁸¹

el-Burûc 85/3. âyetinde “وَشَهِيدٌ وَمَشْهُودٌ” ifadesinde Allah, şahitlik eden ve şahitlik edilenin üzerine yemin eder. et-Taberî'ye göre burada geçen “وَشَهِيدٌ” ve “وَمَشْهُودٌ” ibareleri mübhemdir. Bu konuda âlimlerden gelen görüşler şu şekildedir: Ebû Hureyre, Abdullâh b. Abbâs, Ebû Malik el-Eş'arî, Katâde, Hasan el-Basrî, İbn Zeyd ve Ali b. Ebî Talha'dan gelen rivâyetlere göre “şâhid” kelimesi Cuma günü, “meşhûd” kelimesi ise Arafat günü anlamında kullanılır. Abdullâh b. Abbâs, Hasan b. Ali ve Sâid b. el-Müseyyeb'e göre “şâhid” kelimesi Hz. Peygamber'i, “meşhûd” kelimesi ise kıyamet gününü ifade eder. Mücâhid, İkrime ve Dahhâk'tan gelen rivâyetlere göre “şâhid”ten maksat insanlar, “meşhûd”ten maksat ise kıyamet günüdür. İkrime'ye göre “şâhid” kelimesi Hz. Peygamber'i, “meşhûd” kelimesi ise Cuma gününü işaret eder. Ali b. Ebî Talha ve Abdullâh b. Abbâs'a göre ise “şâhid” Allah'ı, “meşhûd” ise kıyamet gününü anlatır. Abdullâh b. Ömer ve Abdullâh b. Zübeyr'e göre “şâhid” kelimesi Kurban Bayramı gününü, “meşhûd” kelimesi ise cuma gününü ifade eder. Mücâhid ve Abdullâh b. Abbâs'tan gelen başka bir rivâyete göre ise “şâhid”ten maksat Arafat günü, “meşhûd”ten maksat ise kıyamet günüdür. et-Taberî, Allah'ın bu âyette hem “şâhid”e hem de “meşhûd”a yemin ettiğini, fakat neyin kastedildiği konusunda kesin bir açıklama yapılmadığını belirtir. Bu nedenle, âlimlerin bu kelimelerle ilgili sundukları farklı rivâyetlerin tümünün geçerli olabileceğini ve her birinin anlam açısından doğru olabileceğini ifade eder.²⁸²

Kevser 108/3. âyetinde “إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ” ifadesiyle Hz. Muhammed'e buğzeden birinin varlığından söz edilir. Abdullâh b. Abbâs, Said b. Cübeyr ve Katâde gibi bazı alimlere göre bu kişi Âs b. Vail es-Sehmî'dir. Şemr b. Atiyye'den nakledilen bir rivâyete göre ise bu kişi Ukbe b. Ebi Muayt'tır. Ayrıca, Abdullâh b. Abbâs ve İkrime, âyette bahsedilen kişinin Kureyş'ten bir topluluk olduğunu ifade etmişlerdir. et-Taberî, bu âyeti yalnızca belirli bir şahsa ya da topluluğa indirgemek yerine, daha genel bir anlamda

²⁸¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/251-254.

²⁸² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/333-337.

değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre Resûlullah’a buğzeden her kişinin, zelil, hakir ve sonu kötü olacak biri olduğu sonucuna varmak daha doğru bir yaklaşım olur.²⁸³

et-Taberî, âyetlerin tefsirinde yalnızca rivâyetlere dayalı açıklamalardan kaçınarak, daha geniş bir bakış açısı sunmayı tercih eder. Yeri geldiğinde, âyetin muhataplarını sadece zikredilen rivâyetlerle sınırlı tutmak yerine, bazı özel grupları da ekleyerek daha kapsayıcı bir anlayış geliştirir. Mesela, el-En`âm 6/159. âyetinde “إِنَّ الَّذِينَ” ifadesinde dinlerini parça parça edip gruplar halinde ayrılmış olanların halinden bahsedilir. et-Taberî’ye göre burada geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlû mübhemdir. et-Taberî, bu husûsta iki farklı görüş zikreder. Mücâhid, Katâde, Süddî, Abdullâh b. Abbâs ve Dahhâk gibi bazı müfessirler, burada kastedilenlerin Yahudiler ve Hristiyanlar olduğunu ileri sürerken, Ebu Hüreyre’ye göre bu ifade, dini parçalayarak ayrılığa düşen bid’atçılara ve Kur’ân’ın âyetlerini terk edip, müteşâbih âyetlere yönelen kimselere de işaret eder. et-Taberî, bu iki görüşü dikkate alarak, âyetin anlamının yalnızca belirli bir dini toplulukla sınırlı olmadığını savunur ve burada dini farklı parçalara ayıran, ayrılığa düşen herkesin kastedildiğini belirtir. Bu bağlamda, putperestler, Yahudiler, Hristiyanlar ve bid’atçılar gibi farklı topluluklar, âyetin genel ifadesine dahil olup, dinî anlamda ayrılığa düşen ve gruplara ayrılan her kesim bu kapsama girmektedir.²⁸⁴ et-Taberî, rivâyetlerde bahseden gruplara ek olarak putperestleri de ekler.

el-Mürselât 77/1. âyetinde “وَالْمُرْسَلَاتِ” ibaresinde bir takım şeyler “art arda gönderinler” olarak tasvir edilir. et-Taberî, bu ifadenin mübhem olduğunu belirtir ve âlimler arasında bu konuda farklı görüşler bulunduğunu aktarır. Abdullâh b. Mes’ûd, Abdullâh b. Abbâs, Ebû Salih, Mücâhid ve Katâde’ye göre burada kastedilen “art arda gönderilen” şey, rüzgârlardır. Diğer taraftan, Mesrûk, Abdullâh b. Mes’ûd ve Ebû Salih ise bu ifadenin melekleri işaret ettiğini savunur. et-Taberî, âyetin anlamını sınırlandırmanın uygun olmayacağını ifade eder ve bu tür bir daraltmanın doğru olmadığını belirtir. Ona göre âyetin genel anlamı, sadece rüzgarlar veya meleklerle sınırlı kalmamalı, bu ifadeye rüzgarlar, melekler, peygamberler ve benzeri “gönderilenler” gibi tüm varlıklar dahil edilmelidir. Bu şekilde, âyetin kapsamının daha geniş bir şekilde

²⁸³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/656-660.

²⁸⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 12/269671.

anlaşılması gerektiğini savunur.²⁸⁵ et-Taberî, zikrettiği rivâyetlere ek olarak peygamberleri de ekleyip daha geniş bir açıklama da yapar.

et-Taberî, bazen de mübhem ifadeleri, rivâyetlere dayanmadan açıklığa kavuşturma yöntemine başvurur. Bu yaklaşım, onun tefsir metodolojisinde özgün bir yer tutar. et-Taberî, âyetlerin muhataplarını yalnızca özel şahıslara ya da belirli gruplara indirgemek yerine, genellikle daha genel ve evrensel bir anlayış benimser. Bu şekilde, âyetin mesajını sadece dar bir bağlama değil, geniş bir kitleye hitap edecek şekilde yorumlar. Örneğin, bir âyet belirli bir şahıs ya da topluluk hakkında konuşuyor gibi görünse de et-Taberî genellikle bu tür ifadelerin daha geniş anlam taşıdığına işaret eder ve her dönemdeki insanlar için geçerli olabilecek bir yorum sunar. Bu yaklaşım, onun âyetlerin evrensel ve zamanlar üstü mesajlarını açığa çıkarma çabasını yansıtır.

el- Kasas 28/61. âyetinde “فَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا” ifadesinde Allah’ın güzel bir vaatte bulunduğu kişi ile dünya hayatının geçimliklerinden faydalananın durumundan bahsedilir. Bu âyette geçen “فَمَنْ” ve “كَمَنْ” ibareleri et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, herhangi bir rivâyete dayanmadan, bu ifadelere dair kendi yorumunu sunar. Ona göre Allah’ın güzel bir vaatte bulunduğu kişi, iman eden ve ahirette cennete girecek olan mü’minidir. Buna karşın, dünya hayatında nimetlerle geçinip zevkle yaşayan kişi, ahirette cehenneme girecek olan kâfirdir.²⁸⁶

el-Fussilet 41/26. âyetinde “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ” ifadesiyle inkar edenlerin Kur’ân’ı dinlememe konusunda diğer insanlara söylemlerde bulundukları zikredilir. et-Taberî’ye göre “الَّذِينَ” ism-i mevsûlî mübhemdir. O, âyetteki ifadeyi söyleyenleri özel bir gruba ya da şahsa indirmeyip “Kureyş müşrikleri” deyip genele yayar.²⁸⁷

Sonuç olarak, et-Taberî’nin mübhem ifadeleri açıklama konusunda başvurduğu araçlardan biri olan umûm-husûs ilişkisi, dört farklı şekilde ele alındığı söylenebilir. İlk olarak, et-Taberî, husûsa delalet eden rivâyetleri kabul etmekle birlikte, âyetin genel anlamda, yani umûm olarak anlaşılması gerektiğini savunur. İkinci olarak, et-Taberî, zikrettiği tüm rivâyetleri tercih edilebilir görmekle beraber, âyetin anlamını daha geniş bir şekilde, umûma yönelik olarak açıklar. Üçüncü olarak, et-Taberî, husûsiyet taşıyan rivâyetleri belirtip, bunlara eklemeler yaparak, nihâyetinde âyetin anlamının umûm

²⁸⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/122-125.

²⁸⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 19/605-606.

²⁸⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 21/459.

olarak alınması gerektiğini savunur. Dördüncü olarak, et-Taberî, bazen mübhem ifadeyi rivâyetsiz bir şekilde açıklayarak, âyetin muhataplarını husûstan umûma dönüştürür. et-Taberî'nin yaklaşımını teknik anlamda alacak olursak önce tefsir yapar ardından tevile yani yoruma gider.

3.2.1.5. Tarihî Veriler

et-Taberî hakkında yapılan değerlendirmelerde, onun tarihçilik yönü üzerinde durulur. İslam âlimleri, et-Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eseriyle tarihçi kimliğini pekiştirdiğini vurgular. Bu eser, et-Taberî'ye “ebü'l-müerrihîn” (tarihçilerin babası) ve “şeyhü'l-müerrihîn” (tarihçilerin şeyhi) gibi unvanları kazandırır.²⁸⁸ et-Taberî, tefsirinde tarihî verileri gerektiği yerlerde kullanarak hem tarihsel bağlamı aydınlatmakta hem de mübhem ifadelerin açıklanmasında bu verilerden faydalanır. et-Taberî'nin rivâyet tercihleri de tarihsel bilgilere dayalı olarak şekillenmiş olup, bu durum onun tefsirinde önemli bir yer tutar. Dolayısıyla, et-Taberî, tarihçiliğini sadece tarih eserlerinde değil, aynı zamanda tefsirlerinde de etkin bir şekilde kullanır.

et-Taberî, mübhem ifadelerde tarihi veriyi üç ana yaklaşımla benimser: birincisi, rivâyetler arasında tercih yaparken tarihsel veriyi bir ölçüt olarak kullanması; ikincisi, mübhem ifadeleri açıklarken tarihi verilerden faydalanarak kendi görüşünü rivâyetlerle desteklemesi; üçüncüsü ise bazen rivâyetlere dayanmadan yalnızca tarihî bilgiye dayanarak mübhem ifadeleri netleştirmesidir. Aşağıdaki örneklerde , tarihi veriyi tercih sebebi olarak kullandığı mübhem ifadeler yer alacaktır.

Nisâ 4/157. âyetinde “وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ” ibaresinde Yahudilerin Hz. İsa'yı ne öldürdükleri ne de asmadıkları, ancak öldürülen kişinin İsa'ya benzediği belirtilir. Burada geçen “شُبِّهَ لَهُمْ” ifadesi et-Taberî'ye göre mübhemdir. Müfessirler, bu benzerliğin nasıl gerçekleştiği konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Vehb b. Münebbih'e göre havarilerin tamamı Hz. İsa'ya benzetilir. Katâde, Süddî, Kasım, İbn-i İshak, İbn-i Cüreyc ve Mücâhid ise Hz. İsa'nın havarilerden birine kendisine benzetilerek öldürülmesini istemiş olduğunu ve bunun sonucunda bir havarinin bu teklifi kabul ettiğini belirtirler. Ancak, et-Taberî'ye göre tercih edilmesi gereken görüş birinci görüştür. Çünkü, Hz. İsa ile birlikte olan havariler, içlerinden birinin Hz. İsa'ya benzetildiğini ve Hz. İsa'nın göğe kaldırılmasının ardından onun kim olduğunu bileceklerdi. Oysa, havarilerin bu konuda

²⁸⁸ Mustafa Fayda, “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/92.

herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları aşikârdır.²⁸⁹ et-Taberî, tercih ettiği görüşü tarihi verilerle açıklar. Nitekim et-Taberî'nin “havarilerin bu bilgiye sahip değiller” sözü onun konuyla ilgili tarihi bir veriye sahip olduğunu gösterir. Zira et-Taberî, tarih kitabında Hz. İsa ve havarilerin son akşam yemeklerine dair konuyla ilgili bilgiler sunar.²⁹⁰

et-Tevbe 9/102. âyetinde “وَأَخْرُوجُوا الَّذِينَ كَفَرُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا” ifadesiyle diğer bir kısım insanların günahlarını tövbe ettikleri belirtilir. et-Taberî'ye göre âyette geçen “وَأَخْرُوجُوا” lafzı mübhemdir. et-Taberî, âyetin nâzil sebebi hakkında ileri sürülen rivâyetleri zikreder. Abdullâh b. Abbâs, âyetin Tebük seferinde Resûlullah'a katılmayıp geri kalan on kişi hakkında nazil olduğunu belirtir. Bu kişiler arasında Ebû Lübabe de bulunur. Bu kişiler, yaptıklarından pişman olup kendilerini mescidin direklerine bağlar. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir diğer görüşe göre ise bu kişiler altı kişidir ve bunlardan üçü kendilerini mescide bağlar. Zeyd b. Eslem bu sayının sekiz kişi olduğu belirtilir ve Kerem, Mirdâs ve Ebû Lübâbe kendilerini mescidin direklerine bağlayanlar arasında sayılır. Saîd b. Cübeyr de benzer şekilde, bunların arasında Hilal, Ebû Lübâbe, Kerem, Mirdas ve Ebû Kays'ın bulunduğunu söyler. Katâde'ye göre ise bu sayı yedi kişiye çıkar ve bunlardan dördü, Cedd b. Kays, Ebû Lübâbe, Haram ve Evs'tir. Mücâhid ise bu âyetin sadece Ebû Lübabe hakkında nâzil olduğunu ifade eder. Zührî'ye göre ise âyet yalnızca Ebû Lübabe için nazil olmuştur, ancak bu nazil olma sebebinin Kurayza oğlu Yahudilerinin hadisesiyle ilgili değil, Tebük seferine katılmamasıyla alakalı olduğunu belirtir. et-Taberî, âyetin nüzul sebebine dair en doğru görüşün, “Bu âyetin, Resûlullah'ın Tebük seferine katılmayan ve geride kalan bir topluluk hakkında nazil olduğu” olduğunu belirtir. Ona göre yalnızca Ebû Lübâbe hakkında bu âyetin nazil olduğunu söylemek doğru değildir, çünkü âyette “diğerleri de günahlarını itiraf etti” ifadesi yer almakta ve bu, günahlarını itiraf eden birçok kişinin bulunduğu işaret eder. et-Taberî, sîret âlimlerinin de bu âyetin Tebük seferinden geri kalan bir topluluk hakkında nâzil olduğunu rivâyet ettiklerini ifade eder.²⁹¹ et-Taberî, tarihî verileri kullanarak bu meseleyi açıklarken, aynı zamanda siyer âlimlerinin görüşlerine de başvurur. Bu şekilde, tarihî verilerle desteklenen rivâyetlerin doğru olduğunu savunur ve âyetin doğru nüzul sebebinin

²⁸⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 9/367-368.

²⁹⁰ et-Taberî, konuyla ilgili zikrettiği rivâyetlerden birinde, Hz. İsa'ya tek bir kişinin benzetildiğini ifade eder. Ancak, et-Taberî'nin tercih ettiği rivâyette ise havarilerin hepsinin Hz. İsa'ya benzetildiği belirtilir. Bu örnek, et-Taberî'nin tefsir ve tarih kitaplarında bazen çelişen lafızların yer aldığını gösterir. (et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 1/601.)

²⁹¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 14/453.

belirlemek için İslam tarihinin kaynağı olan sîret kitaplarını dikkate alır. Bu, onun hem rivâyetleri hem de tarihî verileri bir arada kullanma yöntemini gösterir.

el-Enbiyâ 21/71. âyetinde “وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ” ifadesiyle Hz. Lût’un ve yanındaki kişilerin, Allah tarafından alemler için bereketli kılınan topraklara kurtarıldığı belirtilir. et-Taberî’ye göre “الأرض” ibaresi mübhemdir. et-Taberî, bu yerin “Şam” olduğuna dair görüşünü belirttikten sonra, âlimlerin bu konu hakkındaki ihtilaflarını dile getirir. Übey b. Kâ’b, Hasan el-Basrî, Katâde, Süddî, İbn Cüreyc, Ebû Âliye ve İbn Zeyd gibi isimlere göre Allah, Hz. Lut ve yanındakileri Irak’tan alarak Şam’a ulaştırır. İbn Abbâs, bu bereketli toprakları Mekke olarak açıklar. et-Taberî, görüşünü açıklarken, bu tercihini şu şekilde gerekçelendirir: “Bizim bu konuda tercih ettiğimiz görüşün nedeni, tüm ilim ehli arasında bir ihtilaf bulunmaksızın, İbrahim’in hicretinin Irak’tan Şam’a olduğu ve hayatı boyunca orada ikamet ettiği hususunda genel bir görüş birliği olduğudur. Gerçi İbrahim, Mekke’ye gelmiş, burada Kâbe’yi inşa etmiş ve İsmail oğlunu ve annesi Hacer’i oraya yerleştirmiştir; ancak Mekke’de ikamet etmemiş, orayı ne kendisi ne de Lut için vatan edinmiştir. Allah ise İbrahim ve Lût hakkında, onları dünya halkları için bereketlendirdiği topraklara (yani Şam’a) kurtardığını bildirmiştir.”²⁹²

el-Fetih 38/21. âyetinde “وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا” ifadesiyle Allah’ın Müslümanlara henüz ele geçirmedikleri ancak ilerleyen zamanlarda fethederek kazanç sağlayacakları topraklardan bahseder. et-Taberî’ye göre “وَأُخْرَى” ifadesi mübhem olup âyetin indiği zamanda henüz Müslümanların güçlerinin yetmediği fakat bilahare fethederek ganimetlerini elde edecekleri ülkelerin hangileri olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Abdullâh b. Abbâs, İbn Ebî Leyla (ö. 83/702), Mücâhid, Katâde ve Hasan el-Basrî’ye göre bu âyette bahsedilen yerler, Fars ve Rum topraklarıdır. İbn Abbâs, Dahhâk, İbn Zeyd ve İbn İshak’tan aktarılan rivâyetlerde ise Allah’ın vaad ettiği toprakların Hayber’dir. Katâde’den gelen başka bir rivâyete göre ise bu yer Mekke’dir. et-Taberî, bu görüşlerden sonuncusunu tercih eder. Çünkü âyetin indiği dönemde Müslümanların fethetmeye gücü yetmeyen şehir Mekke’dir.²⁹³ et-Taberî, âyetin iniş tarihi ve bağlamını dikkate alarak, Mekke’nin henüz fethedilmediği dönemi esas alır ve bu nedenle tercihini Mekke’den yana kullanır.

²⁹² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/468-470.

²⁹³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 22/232-234.

ez-Zâriyât 51/28. âyetinde “قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشِّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ” ifadesiyle meleklerin Hz. İbrahim’e bilgin bir oğulun müjdelendiği zikredilir. et-Taberî’ye göre “بِغُلَامٍ عَلِيمٍ” ibaresi mübhemdir. Ebû Cafer, müjdelenen oğlun Hz. İshak olduğuna kanaat getirir. et-Taberî, Mücâhid’den gelen rivâyeti de zikreder; bu rivâyete göre müjdelenen kişi Hz. İsmail’dir. Ancak et-Taberî, bu görüşü yanlış olarak değerlendirmiş ve müjdelenen kişinin Hz. İshak olduğuna dair kendi delilini sunar. Delil olarak ise meleklerin müjdeyi verdikleri sırada Hz. Sâre’nin de yanlarında bulunduğuna dikkat çeker. Çünkü Hz. Sâre’den doğan çocuk yalnızca Hz. İshak’tır. Bu sebeple, et-Taberî, bu müjdeyi alan kişinin Hz. İshak olduğuna hükmeder.²⁹⁴ et-Taberî, bu bilgiyi tarih eserinde de kullanır.²⁹⁵

et-Taberî, mübhemle ilgili görüşünü zikreder ve bunu rivâyetlerle destekler. Mesela, Yûnus 10/16. âyetinde “فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” ifadesiyle Hz. Peygamberin Kur’ân inişinde önce bir ömür yaşadığı zikredilir. et-Taberî’ye göre bu sürenin kaç olduğu mübhemdir. et-Taberî, Hz. Peygamberin, Kur’ân inmeden önce müşriklerin içinde kırk yıl yaşadığını söyler. et-Taberî, bu hususta Katâde’den gelen rivâyeti zikreder.²⁹⁶

Yûnus 10/93. âyetinde “وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مَبُوءًا صِدْقٍ” ifadesiyle İsrailoğullarının güzel bir yurda yerleştirildiği belirtilir. et-Taberî’ye göre “مَبُوءًا صِدْقٍ” ibaresi mübhemdir. O, bu yerin Şam ve Mısır olduğunu söyledikten sonra kendi görüşüyle alakalı rivâyetleri zikreder.²⁹⁷

Yûsuf 12/18. âyetinde “وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ” ifadesiyle Hz. Yakup’a yalancı bir kanın getirildiği vurgulanır. Âyette geçen “بِدَمٍ كَذِبٍ” ibaresiyle hangi hayvanın kanı olduğu belirtilmediği için et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, bu kanın koyun kanı olduğunu ifade ettikten sonra bu konuya dair Mücâhid, Süddî ve Abdullah b. Abbâs’tan gelen rivâyetleri de aktarır.²⁹⁸

²⁹⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 22/425-426.

²⁹⁵ et-Taberî, tarih eserinde konuyla ilgili hadisler zikreder. Hadislerden birine göre Hz. Peygamber, bu hususta şöyle demiştir: Cebrail, Sâre’ye şöyle dedi: “Sana İshak adında bir oğul müjdeledim ve İshak’tan sonra Yakup doğacaktır.” Bunun üzerine Sâre, şaşkınlık içinde alnını elleriyle vurdu ve dedi ki: “Ben yaşlı bir kadını, kocam da ihtiyar, bu gerçekten garip bir şey!” Melekler de ona, “Allah’ın işine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize, ey ev halkı! Şüphesiz O, hamd edilmeye layık ve yücedir.” diye cevap verdiler. (Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/271.)

²⁹⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/41-42.

²⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/198-199.

²⁹⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/579-580.

Yûsuf 12/36. âyetinde “وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ” ibaresinde Hz. Yûsuf ile birlikte hapse giren iki kişinin varlığında söz edilir. et-Taberî, âyette geçen “فَتَيَانٍ” ifadesini mübhem olarak zikreder. Ona göre bu iki kişi, Mısır’ın en büyük kralının hizmetkârlarıdır; birisi kralın içkileriyle, diğeri ise yedikleriyle ilgilenir. Daha sonra, et-Taberî, İbn İshâk ve Katâde’den gelen rivâyetleri aktarır. İbn İshâk’ın rivâyetinde ise bu iki kişinin isimleri verilir. Rivâyete göre birinin adı “Müclis”, diğerrinin adı ise “Nebu”dur.²⁹⁹ et-Taberî, tarih kitabında bu ikisinin isimlerini “Mahleb” ve “Nebu” olarak açıklar.³⁰⁰ et-Taberî’nin 12 yıl sonra bilgi değışikliğıne gitmesi onun eline bu zaman aralığında yeni bilgiler geçtiğı anlamı çıkabilir.

Yûsuf 12/77. âyetinde “قَالُوا إِنَّ يَسْرُقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ” ifadesiyle Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin “Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşı de çalmıştı” sözleri zikredilir. Bu âyetteki “أَخٌ” kelimesi, et-Taberî tarafından müphemlik taşıyan bir terim olarak değerlendirilir. et-Taberî, bu kelimenin anlamını açıklarken, söz konusu “kardeş”in Hz. Yûsuf olduğunu ifade eder. Zira, bu görüş, İslam âlimi Mücâhid’den gelen rivâyetlerle de desteklenir.³⁰¹ Saîd bin Cübeyr, “Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşı de çalmıştı” ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “Yûsuf, annesinin babasının (dedesinin) putunu çalar, onu kırar ve yola atar. Bu yüzden kardeşleri, ona bu durumu sürekli hatırlatıp onu kınar.”³⁰² Bu rivâyet, söz konusu âyetteki “kardeş” kelimesinin Hz. Yûsuf’a işaret ettiğini gösteren bir başka açıklamadır.

Yûsuf 12/82. âyetinde “وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا” ifadesiyle Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin nerede oldukları zikredilir. et-Taberî’ye göre “الْقَرْيَةُ” kavramı mübhemdir. O, bu yeri Mısır olarak açıklar. et-Taberî, bu görüşü Katâde ve İbn Abbâs’tan gelen rivâyetlerle destekler.³⁰³

Yûsuf 12/100. Âyetinde “وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ” ifadesiyle Hz. Yakup’un çölden geldikleri belirtilir. et-Taberî’ye göre “الْبَدْوِ” lafzı mübhemdir. O, burayı “Filistin” olarak açıkladıktan sonra İbn İshâk ve Katâde’den gelen rivâyetleri zikreder.³⁰⁴

²⁹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/94-95.

³⁰⁰ Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/343.

³⁰¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/194.

³⁰² Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/354.

³⁰³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/212.

³⁰⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/271-276.

el-Furkân 25/40. âyetinde “وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوًّا” ifadesiyle bela yağmuruna tutularak yok edilen bir kavimden bahsedilir. et-Taberî’ye göre “الْقَرْيَةِ” lafzı mübhemdir. O, âyette bahsedilen kavim Hz. Lût’un kavmi olan “Sedum” kavmidir. Bu konuda İbn Cüreyc’ten gelen rivâyet vardır.³⁰⁵ et-Taberî, bela yağmurlarını taş yağmuru olarak tarih kitabında zikreder.³⁰⁶

en-Neml 27/91. âyetinde “إِنَّمَا أَمِزْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّتِي حَرَّمَهَا” ifadesiyle mukaddes kılınan bir beldeden bahsedilir. et-Taberî’ye göre “الْبَلَدَةِ” kavramı mübhemdir. et-Taberî, bu şehrin “Mekke” olduğunu söyledikten sonra Katâde’den gelen ve o şehrin Mekke olduğuna dair rivâyeti zikreder.³⁰⁷

el-Kasas 28/24. âyetinde “فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظِّلِّ” ifadesiyle Hz. Mûsâ’nın sığındığı bir gölgeden bahsedilir. et-Taberî, bu ifadede geçen “الظِّلِّ” kavramının müphemlik taşıdığını belirtir. O, Hz. Mûsâ’nın semüre ağacının gölgesine çekildiğini söyler. et-Taberî, daha sonra ise bu ağacın semüre ağacı olduğuna dair Süddî’den gelen rivâyeti zikreder.³⁰⁸

et-Taberî, Kur’ân tefsirinde, mübhem ifadelerin açıklanmasında tarihsel bağlamdan faydalandığı örnekler bunlarla sınırlı değildir. O, Sebe’ 34/14³⁰⁹, Müddessir 74/13³¹⁰ ve Beled 90/1.³¹¹ âyetlerindeki mübhem ifadeleri tarihsel verilerle açıklayıp rivâyetlerle destekler.

et-Taberî’nin mübhem ifadelerin açıklanmasında başvurduğu unsurlardan biri, rivâyete dayanmadan açıklamalar yapmaktır. Aşağıda verilecek örneklerde et-Taberî, herhangi bir rivâyet kullanmaksızın, mübhem ifadeleri kendi anlayışı ve metodolojik

³⁰⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 19/272.

³⁰⁶ Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/304.

³⁰⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 19/510.

³⁰⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 19/596.

³⁰⁹ “فَلَمَّا فَضَّيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دُهِمَّ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ” ifadesinde geçen “دَابَّةُ الْأَرْضِ” ibaresi mübhemdir. et-Taberî, Hz. Süleyman’ın derneğini yiyenin ağaç haşereleri olduğunu söyleyip İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde’den gelen rivâyetleri zikreder. (Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/369-370.)

³¹⁰ “وَنَبِّينَ شُهُودًا” ibaresi et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, bu oğulların sayısının on kişi olduğunu söyledikten sonra Mücâhid’den gelen rivâyeti zikreder. (Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/21.)

³¹¹ “لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Taberî bu şehrin “Mekke” olduğunu söyledikten sonra Abdullâh b. Abbâs, Mücâhid, Katâde ve İbn Zeyd’den gelen rivâyetleri zikreder.

çerçevesiyle açıklar. Bu yaklaşım, onun tefsirinde rivâyetler dışındaki bilgi kaynaklarına dayalı özgün bir yorum geliştirdiğini ve âyetleri daha derinlemesine bir bakış açısıyla ele aldığını gösterir. Mesela, el-Mâide 5/27. âyetinde “وَأَثَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ” ifadesiyle Hz. Âdem’in iki oğlundan bahsedilir. et-Taberî, âyette geçen “ابْنَيْ آدَمَ” ibaresinin mübhem kabul edip onu Habil ve Kabil olarak açıklar.³¹² et-Taberî, tarih kitabında bu konuya detaylı şekilde değinir.³¹³

Hûd 11/42. âyetinde “وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ” ifadesiyle Hz. Nuh’un oğluna sesleniş tasvir edilir. Âyette geçen “ابْنَهُ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. O, bu ifadeyi “Yâm” olarak açıklar.³¹⁴ et-Taberî, bu bilgiye tarih kitabında da değinir.³¹⁵

Hûd 11/71. âyetinde “وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَجَّكَتْ” ifadesiyle Hz. İbrahim’in eşinin durumu zikredilir. et-Taberî’ye göre “وَأَمْرَأَتُهُ” ifadesi mübhemdir. et-Taberî, Hz. İbrahim’in eşinin ismini tam olarak belirtip onu künyesiyle birlikte tanıtır. et-Taberî’ye göre Hz. İbrahim’in

³¹² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 10/201-202.

³¹³ Rivâyet, ilk insan olan Âdem’in her doğan çocuğuna bir kız kardeşin de doğduğunu ve bu çocukların birbirleriyle evlendirildiklerini belirtir. Kabil ve Hâbil de bu iki oğul olup, Kabil tarımla uğraşırken Hâbil hayvancılıkla meşguldü. Kabil, Hâbil’in kız kardeşinin daha güzel olduğunu ve onu almak istediğini ancak babası Âdem’in buna karşı çıktığını, çünkü Hâbil’in kız kardeşi de onunla birlikte doğmuş ve daha güzel olduğunu belirtir. Bunun üzerine, Âdem, Kabil’in ısrarına rağmen Hâbil’e kızı vermeyi uygun görür.

Her iki kardeş de Allah’a kurban sunmaya karar verir. Kabil, en iyi ürünlerini sunma konusunda Hâbil’i geçmeye çalışır, ancak Hâbil, kurban olarak sağlıklı ve kaliteli bir koyun sunar. Kabil ise toprağından elde ettiği az bir ürünle kurbanını sunar. Sonuç olarak, Hâbil’in kurbanı Allah katında kabul edilirken, Kabil’ininki reddedilir. Kabil buna öfkelenir ve Hâbil’i öldürmeyi kafasına koyar. Hâbil, Kabil’e karşı sabırlı bir şekilde, “Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder” diyerek, onu öldürmek için elini uzatmasına karşılık, kendisinin ona zarar vermeyeceğini belirtir. Ancak Kabil’in nefesine bu düşüncüyü kabullendirmesi uzun sürer ve sonunda Hâbil’i öldürmeye karar verir. Kabil, Hâbil’i dağda bir gün, uyurken öldürür. Olaydan sonra cesediyle ne yapacağını bilmeyen Kabil, Allah tarafından iki kuş gönderilerek, bir kuşun diğerini öldürüp toprağına gömmesi sağlanır. Kabil, bunu gördükten sonra, “Ben de bu kuş gibi kardeşimin cesedini nasıl gömebilirim?” der ve böylece, Allah’ın emir ve yasaklarına karşı sorumluluğunu yerine getiremediğini fark eder. Bu olay, Allah’ın “Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk, fakat onlar bu emaneti taşıyamadılar ve onu insan taşıdı. Şüphesiz insan, zulmeden ve cahil bir varlıktır” (Ahzâb 33/72.) âyetiyle birlikte anlam kazanır. (Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/137-138.)

³¹⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/331.

³¹⁵ Hz. Nuh, Allah’ın kendisine verdiği görevi yerine getirir. Allah, ona “Emrimiz geldiğinde ve fırın kaynadığında, her türden iki çift al, ailenle birlikte, ancak daha önce hakkında hüküm verilmiş olanlar ve iman edenler dışında kimseyi almayacaksın. Onlarla birlikte olanlar ise çok azdı” diye bildirir. Fırın kaynaması, Hz. Nuh ile Allah arasında bir işaret olarak belirlenmişti. Allah, ona “Emrimiz geldiğinde ve fırın kaynadığında, her türden iki çift al, her çiftin dişi ve erkeği, onları gemiye yerleştir” diye bildirmişti. Fırın kaynadığında, Hz. Nuh Allah’ın emirleri doğrultusunda gemiye biner. Hz. Nuh, gemiye her türden iki çift alır; bu hem hayvanlardan hem de bitkilerden bir dişi ve bir erkekten oluşuyordu. Bu çiftte, üç oğlu: Sam, Ham ve Yafes ile eşlerini de alır. Toplamda sadece on kişi vardı: Hz. Nuh, üç oğlu ve onların eşleri. Bunun dışında, Allah’ın emriyle diğer hayvanları da gemiye yerleştirdi. Ancak, iman etmeyen oğlu Yâm, gemiye binmedi ve o, kafir olarak kalır. (Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 1/183.)

eşi, Sâre binti Harun İbn Nahur İbn Saruç İbn Ra'u İbn Falig'tir. Ayrıca, Hz. Sâre'nin, Hz. İbrahim'in amcasının kızı olduğu da belirtilir.³¹⁶ et-Taberî, tarih kitabında Hz. Sâre hakkında farklı bilgiler de sunar.³¹⁷

el-Hicr 15/67. âyetinde “وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ” ifadesiyle şehir halkının sevinerek geldikleri zikredilir. et-Taberî'ye göre “أَهْلَ الْمَدِينَةِ” ibaresi mübhemdir. Ebû Cafer, şehre sevinerek gelenlerin “sodom” kavmi olduklarını söyler.³¹⁸ et-Taberî, âyetin Hz. Lut ve kavmini anlattığını ve bu halkın adının da “sodom” olduğuna dair bilgileri tarih kitabında daha detaylı bir şekilde yer verir.³¹⁹

el-Kehf 18/19. âyetinde “فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ” ifadesiyle Ashâb-ı Kehf'ten birinin kente gönderilmesi hususu zikredilir. Âyette geçen “أَحَدَكُمْ” ve “الْمَدِينَةِ” kavramları et-Taberî'ye göre mübhemdir. et-Taberî, âyette bahsedilen kişinin kimliğini belirtmez; ancak şehrin adının “Efsus” olduğunu ifade eder.³²⁰ Bununla birlikte, et-Taberî'nin tarih kitabında, şehre giden kişinin “Yemnih” olduğunu belirttiği görülmektedir; ancak O, şehir ismiyle ilgili tarih kitabında herhangi bir açıklama yapmaz.³²¹

el-Kehf 18/60. âyetinde “وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ” ibaresiyle Hz. Mûsâ'nın yanında bulunan bir gencin varlığından söz edilir. et-Taberî'ye göre “لِفَتَاهُ” lafzı mübhemdir. O, Hz. Mûsâ'nın yanındaki gencin “Yuşa” olduğunu söyler.³²² et-Taberî, tarih eserinde Hz. Mûsâ ve Hızır kıssasını anlatırken Hz. Mûsâ'nın yanındaki kişinin adına dair bir açıklama yapmaz.³²³

Tâhâ 20/59. âyetinde geçen “قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ” ifadesiyle, Hz. Mûsâ'nın buluşma zamanı olarak bayram gününü seçtiği vurgulanır. et-Taberî'ye göre “يَوْمَ الزَّيْنَةِ” ibaresi

³¹⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 15/389.

³¹⁷ Hz. İbrahim'in amcası Haran'ın kızı olan Hz. Sâre, aynı zamanda Haran'ın en büyük kızıdır. Ayrıca, Hz. Sâre'nin bir kız kardeşi bulunur; bu kız kardeşinin adı Melika olup, Nuh'un torunu Nahur'un eşidir. (Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 1/244.)

³¹⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/117.

³¹⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 1/298.

³²⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/627.

³²¹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 2/6. et-Taberî, Ashâb-ı Kehf'in isimlerini İbn İshak'tan getirdiği rivâyetle açıklar. Rivâyete göre gençlerden biri, en büyüğü ve diğerlerinden farklı olarak kral ile konuşan kişi, Meksamelina, diğeri Mahsimelina, üçüncüsü Yemliha, dördüncüsü Mertos, beşincisi Kesotons, altıncısı Berons, yedincisi Resmonos, sekizincisi Patons ve dokuzuncusu ise Kalos'tur. (Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 2/6.)

³²² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/55.

³²³ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 1/370-371.

mübhemdir. O, bu kavramı o zamanki insanların bayram günü veya dönemdeki toplumsal yaşamda süsleme ve eğlencenin yapıldığı özel bir pazar günü ya da kutlama zamanı anlamını taşıyabileceğini ifade eder.³²⁴ Ayrıca et-Taberî, tarih eserinde zîne gününü Firavun'un halkıyla birlikte dışarı çıktığı bir bayram günü olarak açıklar.³²⁵

el-Kasas 28/15. âyetinde “وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا” ifadesiyle Hz. Mûsâ'nın halkın habersiz olduğu sırada bir şehre girdiğinden bahsedilir. et-Taberî'ye göre “الْمَدِينَةُ” ibaresi mübhemdir. O, bu şehrin Mısır'da bulunan “Münif” adında bir belde olduğunu söyler.³²⁶

el-Ankebût 29/34. âyetinde geçen “إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَى أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ” ifadesiyle, bir halkın fasıklık yapmalarından dolayı gökten bir azap ile cezalandırılacakları bildirilir. et-Taberî'ye göre bu âyette belirtilen köy ya da halkın kimliği açıkça belirtilmediği için mübhemdir. et-Taberî, bu halkın “Sodom” halkı olduğunu ifade eder.³²⁷

er-Rûm 30/3. âyetinde geçen “فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ” ifadesiyle Rumların yakın bir yerde yenilgiye uğradıkları zikredilir. et-Taberî'ye göre “الْأَرْضِ” ibaresi mübhemdir. O, burayı “Şam” olarak açıklar.³²⁸ Ancak et-Taberî'nin tarih kitabında, İkrime'den rivâyetle aktardığı bir hadiste, “en alçak yer” olarak “edrat” adı geçer. Bu durum, et-Taberî'nin tefsir ve tarih kitaplarında farklı yerler zikretmesiyle dikkate değerdir. Bu tür farklılıklar, metinlerdeki bilginin değişebileceğine veya yorumlanma biçimlerinin zamanla evrildiğine işaret edebilir.³²⁹

el-Ahzâb 33/9. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ” ifadesiyle düşman orduların Müslümanların üzerlerine geldikleri zikredilir. et-Taberî'ye göre “جُنُودٌ”

³²⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/323.

³²⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 1/408.

³²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 19/536.

³²⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/33.

³²⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/66.

³²⁹ İkrime'den gelen rivâyete göre Rumlar ve Persler, o zamanların en düşük yerlerinden biri olan Edrat'ta savaşa tutuşurlar. O zamanlar, Edrat bu toprakların en alçak bölgesiydi. Burada yapılan savaşı Persler kazandı. Bu haber, Mekke'de bulunan Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerine ulaşır. Bu durum onları üzüntüye boğdu çünkü Peygamber (s.a.v.) henüz Müslüman olmayanların, özellikle de mecusilerin (ateşperestlerin) Hristiyanlardan üstün olmasını istemiyordu. Mekke'deki kafirler, Müslümanlara yaklaşıp: “Bizler okuma yazma bilmeyen bir halkız, siz ise kitap ehli bir halksınız, aynı şekilde Hristiyanlar da kitap ehli bir halktır. Bizim kardeşlerimiz olan Persler, sizin kardeşleriniz olan Hristiyanlara galip geldi. Eğer bizimle savaşırsanız, biz de sizlere galip geleceğiz” dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirir. (Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 2/184-185.)

ibaresi mübhemdir. et-Taberî, bu âyetin hendek savaşını anlattığını ve düşman tarafta Kureyş, Gatafân ve Beni Nadîroğulları'nın olduğunu söyler.³³⁰

Yasin 36/13. âyetinde “وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ” ifadesiyle Hz. Peygamber’e kavmine örnek olarak anlatması gereken bir halktan bahsedilir. et-Taberî’ye göre “الْقَرْيَةِ” ibaresi mübhemdir. O, buranın Antakya olduğunu söyler.³³¹ et-Taberî, tefsir kitabında isim vermekle yetinirken tarih kitabında konuyla ilgili detaylı bilgi verir.³³²

ez-Zâriyât 51/35. âyetinde “فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” ifadesiyle Hz. Lût’un yöresinde bulunan mü’minlerin çıkarıldığı zikredilir.³³³ et-Taberî’ye göre “الْمُؤْمِنِينَ” lafzı mübhemdir. Ebû Cafer, bu müminlerden kastın, Hz. Lût ve onun kızları olduğunu ifade eder.³³⁴

el-Kamer 54/29. âyetinde “فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ” ifadesiyle Hz. Sâlih’in devesinin kavimden biri tarafından kesildiği zikredilir.³³⁵ et-Taberî’ye göre “صَاحِبَهُمْ” ibaresi mübhemdir. O, bu kişinin “Kadir İbn. Salef” olduğunu söyler.³³⁶

eş-Şems 91/12. âyetinde “إِذْ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا” ifadesiyle bir kişinin fesat çıkarmak için ileri atıldığı vurgulanır.³³⁷ et-Taberî’ye bu kişinin kim olduğu mübhemdir. O, bu şahsın “Kudâr b. Sâlif” olduğunu söyler.³³⁸

³³⁰ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 20/214.

³³¹ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 20/500.

³³² Âyette geçen elçiler, İsa (a.s.)’ın iki havarisinin, Rum topraklarındaki Antakya şehrine gönderilmesidir. Ancak oranın halkı, bu iki elçiye yalanlamış ve onlara inanmayarak reddeder. Bunun üzerine Allah (c.c.), iki elçiye üçüncü bir elçi gönderir. Üçüncü elçi de kendilerinin elçi olduklarını ve Allah tarafından gönderildiklerini ifade eder. Sonrasında elçiler, Allah’ın emirlerini tebliğ ettiklerinde ve halkın inançlarını eleştirdiklerinde, kasaba halkı onlara şöyle der: “Biz size uğursuzluk getirdiğinizi düşünüyoruz. Eğer vazgeçmezseniz, sizi taşılayacağız ve bizden acıklı bir azap size dokunacaktır.” Ancak elçiler onlara şöyle cevap verir: “Uğursuzluk sizedir, sizler aslında isyan eden bir kavimsiniz.” Kasaba halkı, elçileri öldürmeye karar verince, bu durum Habib adında biri tarafından öğrenilir ve o da hemen koşarak şehre gelir. Habib, kasaba halkını uyarmak ve onlara Allah’ı hatırlatmak için şöyle der: “Ey kavmim! Elçileri takip edin. Sizi bir karşılık istemeyen, size doğru yolu gösteren elçileri takip edin. Onlar size faydalıdır, onların izinden giderseniz doğru yolu bulursunuz.” (Taberî, *Târîhu ‘r-rusul ve ‘l-mulûk*, 2/19.)

³³³ ez-Zâriyât 51/35.

³³⁴ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 22/439.

³³⁵ el-Kamer 54/29.

³³⁶ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 22/592.

³³⁷ eş-Şems 91/12.

³³⁸ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 24/459.

el-Fîl 105/1. âyetinde “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ” ifadesiyle Allah’ın fil sahiplerine karşı yapmış olduğu eylemi Hz. Peygamber’e anlatılır.³³⁹ et-Taberî’ye göre “بِأَصْحَابِ الْفِيلِ” kavramı mübhemdir. O, fil sahibini “Ebrehe el-Eşrem el-Habeşî” olarak açıklar.³⁴⁰

et-Tebbet 111/1. âyetinde geçen “تَبَّتْ يَدَا أَبِي هَبٍ وَتَبَّ” ifadesiyle, Ebû Leheb’in ellerinin kuruduğu ve helak olduğu belirtilmektedir.³⁴¹ et-Taberî’ye göre âyetteki “أَبِي هَبٍ” ifadesi müphemdir. et-Taberî, burada kastedilen kişinin Resûlullah’ın amcalarından biri olan ve asıl adı “Abdüluzzâ b. Abdülmuttalib” olan Ebû Leheb olduğunu ifade eder.³⁴²

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi, et-Taberî, tefsirinde tarihi veri bilgisini sıkça kullanarak metinlerin anlamını derinleştirir ve bağlamını zenginleştirir. Bu bilgi birikimini, 12 yıl sonra kaleme aldığı tarih kitabında da devam ettirir. et-Taberî’nin tefsir ve tarih kitaplarındaki bazı bilgiler birbirinden farklılık gösterebilse de çoğu bilgi esasında örtüşür. Bu farklılıklar, tefsir eserinde daha çok dini ve ahlaki perspektiflerden yapılan yorumlarla, tarih kitabında ise daha çok olayların akışına, tarihsel bağlama dayalı anlatımlarla ilgilidir.

3.2.1.6. Konuyla İlgili Tek Bir Rivâyetin Bulunması

et-Taberî, mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturmak için tefsirinde geniş bir kaynak yelpazesi kullanır. Ancak bazı durumlarda, belirli bir mübhem ifade hakkında yalnızca tek bir rivâyet kullanması, dikkat çeken bir özellik olarak öne çıkar. Bu durum, onun âyet hakkında daha fazla rivâyet ya da bilgi kaynağına sahip olmadığını veya mevcut rivâyetlerin sayısının sınırlı olduğunu gösterir. Aşağıda zikredilecek örneklerde et-Taberî, âyetin nâzil sebebi hakkında bilgi vermekle yetinir.

Âl-i İmrân 3/12. âyetinde “قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَوْغَبُونَ” ifadesinde kafirlerin mağlup olacağı haberi verilir.³⁴³ et-Taberî, âyette geçen “لِلَّذِينَ” ism-i mevsûlünün mübhem olduğunu söyler. O, bu belirsiz ifadeyi açıklamadan önce, kıraat farklılıklarına değinir. Bazı okuyucular âyeti “se tuğlebûne” yani “ta” harfiyle okunur. Nitekim bu okuma Hicaz, Basra ve Kûfe bölgelerindeki bazı âlimler tarafından tercih edilir. Diğer bir grup ise “se

³³⁹ el-Fîl 105/1.

³⁴⁰ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 24/605.

³⁴¹ et-Tebbet 111/1.

³⁴² Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 24/677.

³⁴³ Âl-i İmrân 3/12.

yuglebûne” yani “ya” harfiyle okur ve bu okumayı tercih edenler genellikle Kûfe ehlidir. et-Taberî, “ya” ve “ta” dışında farklı bir kıraatle okumanın geçerli olmadığını belirtir ve kendisinin “ta” ile yapılan kıraati seçtiğini ifade eder. Daha sonra et-Taberî, ism-i mevsûlün neyi kastettiği konusundaki belirsizliği gidermek için İbn Abbâs’tan gelen rivâyete başvurur. Bu rivâyete göre Bedir Savaşı’ndan sonra Hz. Peygamber, Yahudileri Beni Kaynuka çarşısında toplamış ve onlara şu şekilde hitap etmiştir: “Ey Yahudi cemaati! Kureyşlilerin başına gelenler sizin başınıza gelmeden önce iman edin.” Yahudiler buna karşılık olarak, “Ey Muhammed! Savaşı bilmeyen birkaç Kureyşli’yi öldürmen seni gururlandırmasın. Eğer bizimle savaşırsan, bizimle karşılaşmanın ne olduğunu görür ve bizimle karşılaşmak istemezsin,” şeklinde cevap verirler. Bu olay üzerine söz konusu âyet nâzil olur. et-Taberî, İbn-i Abbâs’ın rivâyetini esas alarak, mübhem olan bu âyetin Yahudiler hakkında indiğini ve bu bağlamda anlamının açıklığa kavuştuğunu ifade eder.³⁴⁴

en-Nisâ 4/176. âyetinde “يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ” ifadesinde Hz. Peygamberden fetva isteyen birinde bahsedilir. et-Taberî’ye göre “يَسْتَفْتُونَكَ” ifadesi mübhemdir. et-Taberî, âyetin hangi kişi veya topluluk hakkında indiği ya da âyette kimin kast edildiği konusunda doğrudan bir açıklama yapmaz. Bunun yerine, Cabir b. Abdullâh’tan gelen bir rivâyeti nakleder. Cabîr, bu âyetin kendisi hakkında indiğini belirtir. et-Taberî, bu rivâyeti aktarmakla yetinir.³⁴⁵ Bu durum, et-Taberî’nin mübhem ifadeleri açıklarken bazen rivâyetlere dayandığını ve bu rivâyetlerin doğruluğunu dikkate alarak daha fazla yorum yapmadan sadece aktarmakla yetindiğini gösterir.

el-Mâide 5/8. âyetinde “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوْا” ifadesiyle Allah insanlara adaletli olmayı emretmenin yanında herhangi bir öfkenin insanları adaletsizliğe itmemesi konusunda uyarır. Âyetin kimi kastettiği ise mübhemdir. et-Taberî, bu belirsizliği âyetin iniş sebebiyle ilişkilendirerek açıklığa kavuşturur. et-Taberî, âyetin iniş sebebi bağlamında, Abdullâh b. Kesir’in (ö. 120/738) rivâyetini aktarır. Bu rivâyete göre âyet, Hz. Muhammed’e suikast düzenlemeyi planlayan Hayber Yahudileri hakkında iner.³⁴⁶

³⁴⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/226-227.

³⁴⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 432-433.

³⁴⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 10/96.

et-Taberî, es-Sâd 38/6. âyetinde³⁴⁷ geçen mübhem ifadeyi de hem tek bir rivâyetle hem de âyetin nâzil sebebi bağlamında açıklar. et-Taberî, bu mübhem ifadeyi açıklamak için Mücâhid'den nakledilen bir rivâyeti kullanır. Mücâhid, bu âyetin Ukbe b. Ebî Muayt hakkında indiğini belirtir.³⁴⁸

et-Taberî, mübhem ifadeleri açıklarken bazen tek bir rivâyeti kullanır ve bu rivâyet bazen ravinin tarihi bilgi ve birikimine dayalıdır. Bu yaklaşım, et-Taberî'nin mübhem bir ifade karşısında elindeki verileri değerlendirme biçimini gösterir.

Aşağıda zikredilecek örneklerde et-Taberî, mübhem ifadeyi sadece tek bir rivâyet zikretmekle açıklar. Bu rivâyetin içeriğinde ise ravinin tarihi veri bilgisi bulunur.

Yûsuf 12/21. âyetinde yer alan “وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِمَرْأَتِهِ” ifadesi, Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı adamın karısını seslendirdiği durumu ifade eder. Bu ifade, âyetle kastedilen kişinin kim olduğunu açık bir şekilde belirtmez, bu da mübhem bir ifade oluşturur. et-Taberî, bu belirsizliği gidermek için yalnızca İbn İshâk'tan gelen bir rivâyeti zikreder. İbn İshâk'a göre Hz. Yûsuf'u satın alan kişinin karısının adı “Ra'il b. Rea'il”dir.

el-A'râf 7/138. âyetinde “فَاتَوَا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامِهِمْ” ifadesiyle Hz. Musa'nın kendilerine ait bir putları olan bir kavimle karşılaştığı zikredilir. et-Taberî'ye göre “قَوْمٌ” ibaresi mübhemdir. Et-Taberî, bu mübhemliği gidermek için Katâde'den nakledilen bir rivâyete başvurur. Katâde, bu kavmin “Lahmîler” olduğunu belirtir.³⁴⁹

es-Sâd 38/31. âyetinde “إِذْ عُضِرَ عَلَيْهِ بِالْعِشِيِّ الصَّافِيَاتُ الْجِيَادُ” ifadesiyle Hz. Süleyman'a çalımlı ve soylu atların sunulduğu zikredilir. et-Taberî'ye göre Hz. Süleyman'a sunulan atların sayısının kaç olduğu mübhemdir. et-Taberî, İbrahim Teymiyye 'den gelen rivâyete dayanarak atların sayısının yirmi olduklarını zikreder.³⁵⁰

Yukarıda zikredilen örneklerin yanında en-Nahl 16/7. âyetinde³⁵¹ ve es-Sebe' Suresi 34/12. âyetinde³⁵² geçen mübhem ifadelerde et-Taberî, tek bir rivâyet kullanarak mübhemliği açıklığa kavuşturur. O, bunu yaparken ravinin tarihi veri bilgisine kullanır.

³⁴⁷ “İçlerinden ileri gelenler, “Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir” ifadesinde geçen “وَاطْلُقُوا الْمُلَا مِنْهُمْ” ifadesi et-Taberî'ye göre mübhemdir.

³⁴⁸ Taberî, Câmi 'u'l-beyân, 21/151.

³⁴⁹ Taberî, Câmi 'u'l-beyân, 13/81.

³⁵⁰ Taberî, Câmi 'u'l-beyân, 21/193.

³⁵¹ “إِلَى بَلَدٍ” ibaresi et-Taberî'ye göre mübhemdir.

³⁵² et-Taberî'ye göre “عُدُّوْهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ” ifadesi Sebe' 34/12. âyetinde geçen mübhem ifadedir.

et-Taberî'nin mübhem ifadeleri açıklamak için başvurduğu tek bir rivâyette dikkat çeken bir diğer önemli unsur ise dil bağlamıdır. et-Taberî, ravinin Arapların günlük yaşamlarına dair sahip olduğu bilgiye güvenmekte olup, bu bilgiyi eserinde etkin bir şekilde kullanır. et-Târik 86/3. âyetinde “النَّجْمُ الْقَائِمُ” ifadesiyle zikredilen yıldızın ışıyla karanlığı deldiği zikredilir. et-Taberî'ye göre “النَّجْمُ” ifadesi mübhem olup, bu belirsizliği İbn Zeyd'den aktarılan bir rivâyetle açıklar. Söz konusu rivâyete göre Araplar yüksek konumda bulunan yıldızlara “Süreyya” adını verir. Bu nedenle, âyette geçen yıldızın da “Süreyya” adıyla anıldığı ifade edilir.³⁵³ et-Taberî'nin kullandığı rivâyette Arapların günlük yaşamlarına dair ipucular bulunur.

et-Taberî, bazen de mübhem ifade ile ilgili sadece tek bir ravinin görüşüne yer verir. Bu görüşte herhangi bir bağlam ön plana çıkmamaktadır. el-A'râf 7/181. âyetinde zikredilen topluluktan kimin kastedildiği et-Taberî indinde mübhemdir.³⁵⁴ İbn-i Cüreyc'ten gelen rivâyete göre âyette bahsedilen topluluktan kasıt Hz. Muhammed'in ümmetidir.³⁵⁵ İsrâ Suresi 17/56. âyetinde ise ism-i mevsûl ile oluşmuş bir müphemlik vardır.³⁵⁶ et-Taberî bu konuda herhangi bir şey demezken Abdullâh b. Abbâs'tan gelen rivâyeti zikreder. Rivâyete göre onların ilah dedikleri kişiler melekler, Mesih ve Üzeyr'dir.³⁵⁷ Fussilet Sûresi 41/29. âyetinde de ism-i mevsûl ile oluşmuş bir mübhemlik vardır.³⁵⁸ Cinlerden ve insanlardan olup insanları saptırmanın kimler oldukları belli değildir. Hazret-i Ali (r.a.)'den nakledildiğine göre âyette zikredilen “cin”den maksat, İblis iken “insan”dan maksat ise Hz. Âdem'in kardeşini öldüren oğludur.³⁵⁹ Taberî ise herhangi bununla ilgili herhangi bir yorum yapmaz.

Aynı şekilde ed-Duhân 44/44. âyetinde zakkum ağacı günahkarların yemeği olarak zikredilir. et-Taberî'ye göre “طَعَامُ الْإِيمِ” ifadesi mübhemdir. İbn Zeyd'den gelen rivâyete göre âyette bahsedilen kişi Ebû Cehildir.³⁶⁰ et-Taberî, sadece rivâyeti zikretmekle yetinir.

³⁵³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/352.

³⁵⁴ “وَمِنْ خَلْقْنَا أُمَّةً يُهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ” ifadesinde geçen “أُمَّةً” lafzı et-Taberî'ye göre mübhemdir.

³⁵⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 13/286.

³⁵⁶ “قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ” âyetinde geçen “الَّذِينَ” ism-i mevsûlî et-Taberî'ye göre mübhemdir.

³⁵⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/417.

³⁵⁸ “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرَنَا الَّذِينَ أَصْلَأْنَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ” ifadesinde geçen “الَّذِينَ” ibaresi et-Taberî'ye göre mübhemdir.

³⁵⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/462.

³⁶⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/43.

3.2.2. Mübhemâtın Dirâyetle Açıklanması

et-Taberî tefsiri, geleneksel olarak rivâyet tefsiri olarak tanımlanmakla birlikte, bu tefsirin içinde dirâyet yönünün belirgin şekilde öne çıktığı birçok örnek bulunur. Özellikle mübhem ifadelerin açıklanmasında, et-Taberî bazen rivâyete dayalı açıklamalardan ziyade, akıl ve içtihatla yapılan çözümlemelere öncelik vererek dirâyet yaklaşımını vurgular. Onun bu yöntemi üç başlık altında ele alınacaktır.

3.2.2.1. Tercih Edilmeyen Görüşlerin Çürütülmesi

et-Taberî'nin tefsir metodolojisinin önemli bir özelliği, tercih etmediği görüşleri detaylı bir şekilde çürütme yoluna gitmesidir. Bu yaklaşımını belirsiz (mübhem) ifadelerde de kullanır. Zira o, söz konusu rivâyetler arasında seçim yaptıktan sonra tercih ettiği görüşü ortaya koyarak, bir sonraki âyete geçer. Ancak o, tercih ettiği görüşün doğruluğunu açıklamakla yetinmeyip, bazen diğer alternatif görüşlerin neden doğru olmadığını da titizlikle ortaya koyar. Bu, onun tefsirinde derinlikli bir analiz yaparak, her görüşü hem zahiri hem de içsel boyutlarıyla ele almasına olanak tanır.

el-Bakara 2/109. âyetinde “ود كثير من أهل الكتاب” ifadesiyle, ehl-i kitaptan bazı kimselerin, müminleri imanlarında döndürmeye çalıştıkları belirtilir.³⁶¹ Burada geçen “من أهل الكتاب” ifadesinin kimleri kapsadığı, et-Taberî'ye göre mübhem bir durum arz eder. et-Taberî, bu konuda âlimlerin farklı görüşlere sahip olduklarını ifade eder. Zührî (ö. 124/742) ve Katâde'ye göre burada kastedilen kişi, Kâ'b b. el-Eşref'tir. Saîd b. Cübeyr ve İkrime'nin, Abdullah b. Abbâs'tan naklettiğine göre bu kişi Huyey b. Ahtab ve Ebû Yasir b. Ahtab'tır. et-Taberî, ikinci görüşü tercih eder. Çünkü O, âyette kastedilen şahsın Kâ'b b. el-Eşref olduğunu söylemenin doğru olmayacağını savunur. Zira Kâ'b b. el-Eşref tek bir kişiysen, âyette kullanılan ifade çoğul bir anlatım içerir.³⁶²

en-Nisâ 4/47. âyetinde “أَنْ تَطْمِئِنُّ وَجُوهًا” ibaresinde Allah, Ehl-i Kitab'ı imân etmeye çağırırken onları “birtakım yüzlerin silip de tersine çevirmeden” lafzıyla uyarır.³⁶³ Bu ifadenin ne anlama geldiği konusunda et-Taberî'ye göre bir belirsizlik söz konusudur. et-Taberî, âlimlerin “Yüzlerin silinip tersine çevrilmesinden” ne kastedildiği hakkında farklı görüşler öne sürdüklerini belirtir. Bazı âlimlere göre bu ifade gerçek anlamıyla

³⁶¹ el-Bakara 2/109.

³⁶² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/499-500.

³⁶³ en-Nisâ 4/47.

anlaşılmalıdır; yani, yüzlerin şekli değişir, böylece yüzler, enselere benzeyecek şekilde tersine döner. Abdullâh b. Abbâs, Atiyye el-Avfî (ö. 111/729-30) ve Katâde'ye göre burada “yüzlerin silinmesi” ifadesi, gözlerin silinip kör edilmesi ve gözlerin arka tarafa, yani enseye kayması anlamına gelir. Mücâhid, Hasan el-Basri, Süddî ve Dahhâk'a göre ise bu ifadenin anlamı, kişilerin hakikati görmeye karşı körleşmeleridir. İbn-i Zeyd ise “yüzlerin silinmesi”ni, kişilerin yaşadıkları yerlerden izlerinin silinmesi olarak açıklar. Bir diğer grup müfessir ise bu durumu, kişilerin yüzlerinin şeklini kaybedip maymunların yüzüne benzemesi şeklinde yorumlar. et-Taberî'ye göre ise tercih edilmesi gereken görüş, “Yüzlerin silinip gözlerinin ensede, yani arka tarafta olacak” şeklinde açıklanan rivâyettir. Bu yorum, Abdullâh b. Abbâs ve diğerleri tarafından yapılan açıklamalara dayanır. Çünkü diğer görüşler geçerli değildir. et-Taberî, “Yüzlerin silinmesinden” kastın, “Hakkı görmeye karşı körleşmek” şeklindeki rivâyetleri, “Yahudiler zaten hakkı görmeye karşı kördürler” diyerek eleştirir. O, “Yüzlerin silinmesinin” anlamı olarak “yüzlerin ense haline gelmesi” şeklinde açıklanan rivâyeti de “Bu, Sahâbe, Tabiîn ve onlardan sonra gelen âlimlerin görüşleriyle çeliştiği için şaz bir görüş olup sahih değildir” diyerek reddeder. Ayrıca, “yüzlerin silinmesinin” yaşadıkları yerlerdeki izlerin silinmesi anlamına geldiğini savunan görüşü de doğru bulmaz. Çünkü Arapça'da “yüz” kelimesi, genellikle “ensenin zıddı” olan anlamında kullanılır.³⁶⁴

en-Nisâ 4/54. âyetinde “أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ” ifadesiyle insanların Hz. Muhammed'e verilen bir kısım nimetlerden dolayı kıskandıkları ifade edilir.³⁶⁵ Burada geçen “مَا آتَاهُمُ اللَّهُ” ibaresi ile Allah tarafından verilen nimetin ne olduğu hususu et-Taberî'ye göre mübhemdir. O, bu konuda kendisine ulaşan rivâyetleri zikreder. Katâde ve İbn-i Cüreyc'e göre âyette bahsedilen nimet, peygamberliktir. Abdullâh b. Abbâs, Süddî ve Dahhâk'a göre ise bu nimet, Hz. Peygamber'in dilediği kadınla evlenmesinin helal kılınmasıdır. et-Taberî, birinci görüşün daha isabetli olduğunu savunur. Çünkü ikinci görüşte ifade edilen olay, Hz. Peygamber'in övülmesi için yeterli bir gerekçe sunmamaktadır.³⁶⁶

el-Enfâl 7/60. âyetinde “عَدُوُّ اللَّهِ وَعَدُوَّتُكُمْ وَءَاخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ” ibaresinde müminlerin bilmediği lakin Allah'ın bildiği düşmanlardan söz edilir.³⁶⁷ Âyette geçen

³⁶⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 8/440-444.

³⁶⁵ en-Nisâ 4/54.

³⁶⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 8/476-479.

³⁶⁷ el-Enfâl 7/60.

“يَعْلَمُهُمْ” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. Müfessirler, Allah’ın bildiği ancak müminlerin bilmediği bu düşmanların kimler olduğuna dair farklı izahlar sunarlar. Mücâhid’e göre burada bahsedilen düşmanlar, Kurayza oğullarıdır. Süddî ise bu düşmanların Farslılar olduğunu ifade eder. İbn-i Zeyd ise bu düşmanların münafıklar olduğunu belirtir. Bir grup âlim ise söz konusu düşmanların cinler olduğunu ileri sürer. et-Taberî, son görüşü tercih eder. Çünkü müminler, ilk iki görüşte zikredilen kişilerin düşmanlıklarını zaten biliyorlardı. Münafıkların düşmanlıklarının bilinmemesi durumu söz konusu olsa da müminler güçlerinden dolayı onlardan korkacak durumda değillerdir. Bu nedenle et-Taberî, en uygun görüşün insan dışındaki düşmanların cinler olacağı görüşüne kanaat getirilir.³⁶⁸

Hûd 11/17. âyetinde “أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ” ifadesiyle Allah’tan bir şahidin varlığından söz edilir.³⁶⁹ Âyette geçen “عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ” ile “شَاهِدٌ مِّنْهُ” (Allah katından açık bir delile dayananın ile Allah’tan bir şahit) ifadeleri et-Taberî’ye göre mübhemdir. Muhammed b. Hanefiyye ve Hz. Hasan’a göre açık delil Hz. Muhammed iken, Allah’tan bir şahit olan ise Hz. Peygamber’in dilidir. Ancak Hz. Hasan’dan gelen başka bir rivâyete göre Allah’tan şahit olan kişi bizzat Hz. Peygamber’in kendisidir. Hz. Ali ise Allah’tan gelen şahidin kendisi olduğunu ifade eder. İbrahim, İbn Abbâs ve Hasan b. Yahya’ya göre ise Allah’tan gelen şahit, Hz. Cebrail’dir. Dahhâk, Mücâhid ve İbn-i Abbâs’tan nakledilen başka bir rivâyete göre de açık delil Hz. Peygamber iken, Allah’tan gelen şahit Hz. Cebrail’dir. et-Taberî’ye göre ise burada zikredilen görüşlerden en doğru olanı, son görüştür. Bu görüş, “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı da vardı. Bu ise onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır” (Ahkâf, 46/12) ifadesinin doğruluğuna işaret eder. Çünkü Allah’ın elçisi, Kur’ân’dan önce Musa’nın kitabını okumamıştır. Bu da “Bu, Muhammed’in dilidir” veya “Muhammed kendisidir” ya da “Bu, Ali’dir” şeklindeki görüşlerin doğruluğunu çürütür. Ayrıca, bazı tefsircilerin belirttiği üzere, “Ve onu (Kur’ân’ı) izleyen bir şahit” ifadesiyle kastedilen, Cebrail’den başka kimse değildir.³⁷⁰

³⁶⁸ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 14/35-37.

³⁶⁹ Hûd 11/17.

³⁷⁰ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 15/270-276.

Yukarıda örnekleri verilen mübhem ifadeler, et-Taberî tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. O, zikrettiği rivâyetlerden bazılarını, neden doğru olmadıklarını belirterek çürütmekte ve tercih ettiği rivâyetin doğruluğunu pekiştirmektedir. Bu yaklaşım, onun tefsir metodunun önemli bir özelliğidir; zira o, doğru kabul ettiği görüşleri sağlam bir temele oturtarak, alternatif görüşleri çürütme yoluyla daha güçlü bir izah sunmayı hedefler.

3.2.2.2. Mantık Örgüsü

et-Taberî'nin mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturma noktasında başvurduğu bir diğer yöntem, mantık örgüsüdür. Bu yöntem, dört ayrı biçimde ele alınabilir. İlk aşamada, et-Taberî, farklı rivâyetler arasında bir tercihte bulunurken mantıksal bir örgü kurar ve bu mantık çerçevesinde bir seçime yönelir. İkinci aşamada ise sebep göstermeksizin rivâyetler arasında bir seçim yapmakla birlikte, tercih ettiği rivâyette mantığın egemenliği bulunur. Üçüncü aşamada, et-Taberî herhangi bir rivâyet sunmaksızın yalnızca mantık perspektifini esas alarak, mübhem ifadeyi açıklar. Dördüncü aşamada ise et-Taberî, ilk olarak konuyla ilgili kendi görüşünü zikreder daha sonra rivâyetleri zikreder. Bazen sadece kendi görüşünü destekleyen rivâyetleri zikrederken bazen de hem kendi görüşünü destekleyen hem de desteklemeyen rivâyetleri zikreder. Burada sadece kendi görüşünü destekleyen rivâyetlerde ön plana çıkan mantık örgüsü ele alınmıştır. Aşağıda verilecek örneklerde et-Taberî'nin rivâyet tercih sebebinde mantığın ön plana çıktığı mübhem ifadeler olacaktır.

en-Nisâ 4/157. âyetinde “وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ” ifadesiyle Hz. İsa'nın öldürülmediği ve asılmadığını aksine ona benzeyen birinin asıldığı ifade edilir.³⁷¹ et-Taberî'ye âyette geçen “شُبِّهَ لَهُمْ” ibaresini mübhem olarak kabul eder. et-Taberî, müfessirlerin bu konuda farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir. Vehb b. Münebbih'e göre havarilerin tamamı Hz. İsa'ya benzetilir. Katâde, Süddî, Kâsım, İbn İshâk, İbn Cüreyc ve Mücâhid ise Hz. İsa'nın kendisine benzeyen birinin öldürülmesini ister ve havarilerden biri bu teklifi kabul eder. et-Taberî'ye göre tercih edilmesi gereken görüş birinci görüştür. Çünkü, Hz. İsa ile birlikte olan havariler, içlerinden birinin Hz. İsa'ya benzetildiğini ve Hz. İsa'nın onların arasından göğe yükseldiğini görselerdi, ne olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip olurlardı. Ancak havariler, böyle bir bilgiye sahip değiller.³⁷²

³⁷¹ en-Nisâ 4/157.

³⁷² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 9/367-368.

et-Taberî'nin tercih sebebi olarak akli delillendirmeler sunması onun tefsirinde mantık örgüsünü kullandığını gösterir.

el-Fâtır 35/37. âyetinde “أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرُ” ifadesiyle öğüt alanın, öğüt alabileceği kadar bir ömür tasvir edilir.³⁷³ et-Taberî'ye göre bu sürenin ne kadarlık bir süre kastedildiği hususu mübhemdir. Müfessirler, bu meseleyle ilgili farklı açıklamalar getirir. Mücâhid ve Mesrûk'tan gelen rivâyetlere göre bu süre kırk yıldır. Abdullâh b. Abbâs ve Ebu Hüreyre ise bu süreyi altmış yıl olarak ifade ederler. et-Taberî ise birinci görüşü savunur ve bu sürenin kırk yıl olduğunu belirtir. Çünkü insan akli kırk yaşında kemale erer.³⁷⁴ et-Taberî burada da mantık örgüsünü kullanarak, akıl olgunlaşmasının kırk yaşında tamamlanmasını esas alır.

Başka örneklerde ise et-Taberî'nin rivâyet arasında sebepsiz seçim yaptığı ancak tercih yaptığı rivâyetin içeriğinde mantığın ön plana çıktığı mübhem ifadeler olacaktır. el-Bakara 2/157. âyetinde geçen “الْحُجَّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ” ifadesiyle hac aylarının belirli olduğu vurgulanır.³⁷⁵ et-Taberî'ye göre “bilinen aylar”dan kastın hangi aylar olduğu hususu mübhem bir konudur. Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, İbrahim en-Nehaî, Şa'bî, Mücâhid, Hasan el-Basri, Dahhâk, At'a ve Abdullah b. Ömer gibi âlimlerin görüşlerine göre hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin ilk on günüdür. Bu görüş, Allah'ın, bu âyet ile insanlara hac ibadetinin yerine getirileceği ayları belirttiğini savunur. Zira Hac menasikleri Zilhiccenin onuncu günü itibariyle sona erer. Ancak Abdullah b. Ömer, Mücâhid ve Tâvûs'tan (ö. 106/725) nakledilen başka bir görüşe göre burada bahsedilen hac ayları sadece Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günüyle sınırlı değildir; bu ayların tamamını kapsar. Bu görüşe göre Zilhicce ayı, hac menasiklerinin tamamlandığı onuncu gününden sonra da hac ayları arasında sayılır. Allah, bu âyetle özellikle hac aylarını belirttiği için, bu aylar dışında yapılan Umrelerin, Hac aylarına kıyasla eksik kabul edilmesi gerektiği ifade edilir. Bu bağlamda, Şevval, Zilkade ve Zilhiccede yapılan umre, eksik kabul edilirken, bu aylar dışında yapılan umre tam bir umre olarak kabul edilir. Bu nedenle, en faziletli olan, umrelerin bu üç aydan başka aylarda yapılmasıdır. et-Taberî, birinci görüşü tercih ederek hac menasiklerinin Zilhicce'nin onuncu günü itibariyle sona erdiğini ifade eder. Buna göre Zilhicce'nin onuncu gününden sonraki günler, hac

³⁷³ el-Fâtır 35/37.

³⁷⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/477-478.

³⁷⁵ el-Bakara 2/157.

aylarından sayılmadığı sonucuna varır.³⁷⁶ et-Taberî, tercihini yaptıktan sonra hac ayları ile ilgili yaptığı açıklamalar, onun mantık örgüsünü kullandığını ve bu tür belirsizlikleri mantıklı bir şekilde açıklamaya çalıştığını gösterir.

el-A‘râf 7/145. âyetinde “سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ” ifadesiyle fasıkların yurdunun varlığından söz edilir.³⁷⁷ et-Taberî’ye göre “دَارَ الْفَاسِقِينَ” ibaresinden neyin kastedildiği mübhemdir. Hasan el-Basrî ve Mücâhid, bu ifadeyi cehennem ile ilişkilendirirken, Katâde, fasıkların yurdunun Şam ve çevresi olduğunu savunur. Diğer bazı âlimler ise Mısır’dan bahseder. et-Taberî, herhangi bir sebep sunmadan, ilk görüşü destekler. et-Taberî, mantık bağlamında yaptığı açıklamalarda, Allah’ın Hz. Musa’ya fâsıkların ahiretteki durumunu ve cehenneme atılmalarını haber verdiğini belirtir.³⁷⁸ Bu açıklama, et-Taberî’nin daha çok ahiretî bir yoruma meylettiğini gösterir.

Aşağıda verilecek örneklerde, et-Taberî’nin rivâyetsiz bir şekilde mübhem ifadeleri açıklama yolunu seçtiği ve bunu yaparken mantıkî bir örgü kullanarak yaptığı açıkça gözlemlenecektir. et-Taberî, bazı kavramların anlamını belirlemek için yalnızca rivâyetlere dayanmamakta, aynı zamanda mantıkî çıkarımlar ve akıl yürütmelerle bu ifadelerin açıklığa kavuşturmaya çalışır. Sebe’ 34/23. âyetinde “قَالُوا مَاذَا رُبُّكُمْ” ifadesiyle kendi içinde konuşan kişilerden söz edilir.³⁷⁹ et-Taberî’ye göre âyette geçen “قَالُوا” kavramı mübhemdir. et-Taberî, herhangi bir rivâyete dayanmadan bunların melekler olduklarını söyler.³⁸⁰ O, âyetin içeriğini, özellikle de ahirette geçen bir olayı dikkate alarak, bu ifadenin muhataplarının melekler olduğu sonucuna mantıkî bir çerçevede ulaşır.

Sâd 38/34. âyetinde “وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً” ifadesiyle Hz. Süleyman’ın tahtının üzerine bir cesedin bırakıldığı zikredilir.³⁸¹ Âyette geçen “جَسَداً” ifadesi et-Taberî’ye göre mübhemdir. et-Taberî, bu cesedin insana benzeyen bir şeytan olduğunu söyler. Daha sonra ise şeytanın adına dair bazı bilgiler verir. Kimileri şeytanın adını “Sahr” olarak söylerken kimilerinin onun adını “Asıf” olarak açıklar. Bazılarına göre şeytanın adı

³⁷⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 4/115-118.

³⁷⁷ el-A‘râf 7/145.

³⁷⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 13/111-112.

³⁷⁹ Sebe’ 34/23.

³⁸⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/397.

³⁸¹ Sâd 38/34.

“Asr”dır. Bazılarına göre ise onun adı “Habakik”tir.³⁸² et-Taberî, âyetteki “cesed” ifadesini hiçbir dayanak olmadan “şeytan” olarak açıklaması onun âyeti akli değerlendirmelerde bulunduğunu gösterir.

Aşağıda zikredilecek örneklerde ise et-Taberî’nin kendi görüşünü rivâyetle desteklemesi ön plana çıkacaktır. Nitekim et-Taberî, konuyla ilgili rivâyetleri geçmeden önce bazen kendi görüşünü açıklar. Burada et-Taberî’nin kendi görüşünü açıklarken kullandığı mantık örgüsü detayı irdelenecektir. el-A‘râf 7/189. âyetinde “هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” ifadesiyle Allah’ın insanları tek bir nefisten yaratıldığını zikredilir.³⁸³ et-Taberî, âyetteki “وَاحِدَةٍ نَفْسٍ” ifadesinin, Hz. Âdem’i işaret ettiğini açıklar ve bu hususta Katâde ve Mücâhid’den aktarılan rivâyetlere yer verir.³⁸⁴ et-Taberî, mantıkî bir çıkarım yaparak tüm insanların babasının Hz. Âdem olduğunu belirtir ve bu nedenle âyette kast edilen kişinin de Hz. Âdem olduğuna vurgu yapar. Âyette geçen “tek bir nefis” ifadesi, insanlığın başlangıcıyla ilgili temel bir öğretiyi yansıtarak, ilk insan olan Hz. Âdem’in tüm insanlığın atası olduğunu ortaya koyar. Bu mantık örgüsü, metnin anlaşılmasında önemli bir yer tutar; çünkü Allah’ın insanları tek bir nefisten yarattığı ifadesi, doğrudan Hz. Âdem’in yaratılışına işaret eder.

Meryem 19/17. âyetinde “فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا” ifadesiyle Hz. Meryem’e insan şeklinde görünen varlık “ruh” olarak tasvir edilir.³⁸⁵ et-Taberî’ye göre mübhem olan bu ifadede kasıt Cebrail’dir.³⁸⁶ et-Taberî, mübhem ifadeyi açıkladıktan sonra bu hususta kendi görüşünü destekleyen rivâyetlere yer verir. Katâde ve Vehb b. Münebbih’ten gelen rivâyetlere göre Hz. Meryem’e görünen kişi Cebrail’dir. Bu konuda alimler arasında ihtilafın olmaması et-Taberî’nin görüşünü en başta açıklamasının nedeni olabilir. et-Taberî, vahiy meleği olan Cebrail’in, Allah’ın dilediği kişilere mesajları ileten bir elçi olduğunu bilmesinden hareketle, bu konuya dair görüşünü en baştan açıkça belirtir.

en-Necm 53/5. “عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى” ifadesiyle Hz. Peygambere Kur’ân’ı öğreten kişinin üstün güçlere sahip biri olduğu zikredilir.³⁸⁷ et-Taberî, bu kişinin Cebrail olduğunu belirtir ve ardından Katâde ve Rebî‘’den aktarılan rivâyetlere yer verir. Bu rivâyetlere

³⁸² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 21/196.

³⁸³ el-A‘râf 7/189.

³⁸⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 13/302-303.

³⁸⁵ Meryem 19/17.

³⁸⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/163.

³⁸⁷ en-Necm 53/5.

göre de, öğreten kişinin Cebrail olduğu vurgulanır.³⁸⁸ et-Taberî, mantıkî bir çerçevede bu kişinin Cebrail olabileceğini savunur; çünkü vahiy getiren ve Allah ile iletişimi sağlayan kişi olarak Cebrail'in rolü bilinen bir gerçektir.

Yukarıda zikredilen örneklerinde yanında et-Taberî, el-Kehf 18/50,³⁸⁹ el-Enbiyâ 21/105,³⁹⁰ es-Sâffât 37/1,³⁹¹ el-Mü'min 40/51,³⁹² el-Hadîd 57/14,³⁹³ el-Cin 72/4,³⁹⁴ el-İnsân 76/1,³⁹⁵ en-Nâziât 79/5³⁹⁶ ve en-Nâs 114/4.³⁹⁷ âyetlerinde geçen mübhem ifadeleri mantık çerçevesinde açıklar.

3.2.2.3. Az Tercih Edilen Özel Durumlar

et-Taberî, mübhem ifadeleri açıklarken çok az kullandığı bazı unsurlar bulunur. Bu faktörlerden biri de tercihe şayan gördüğü ravilerin Kur'ân bilgisinin daha çok olmasıdır. Bu hususta ön plana çıkan detay ise et-Taberî'nin gönlünün başka bir görüşte olduğu halde tercihini rivâyetin sağlamlığına veya tefsirde otorite olan kesimlerden gelmesi yönünde kullanmasıdır. Bu tefsir usulünün onun tercihini etkilemesi anlamına gelir. Zira et-Taberî, tercihe şayan olarak gördüğü rivâyetin karşısında sahabenin icmâ ettiği bir konu olması onun tercihinde mecburi olarak değişime yola açar.

³⁸⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 22/498.

³⁸⁹ “فَفَسَّقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفْتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي” ifadesinde geçen “وَذُرِّيَّتَهُ” ibaresi mübhemdir. Burada İblisin nesli olarak zikredilen ifadeyi et-Taberî şeytanın neslini, âdemoğullarını yani insanları aldatan şeytanlar olarak açıklar. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/43.)

³⁹⁰ “وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ” ifadesinde geçen “الْأَرْضَ” kavramı mübhemdir. et-Taberî, buranın cennet olduğunu söyler. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 18/547-550.)

³⁹¹ “وَالصَّفَّاتِ” ibaresi et-Taberî'ye göre mübhemdir. et-Taberî saf duranları “melekler” olarak açıklar. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/7-8.)

³⁹² “إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ” ifadesinde geçen “الْأَشْهَادُ” kavramı et-Taberî'ye göre mübhemdir. O, bunların Melekler, Peygamberler ve Mü'minler olduğunu zikreder. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/402.)

³⁹³ “حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَعَرَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ” ifadesinde geçen “الْغُرُورُ” ibaresiyle İnsanları Allah hakkında aldatanın durumu zikredilir. et-Taberî'ye göre bu şeytandır. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/185-186.)

³⁹⁴ “وَأَنَّهُ كَانَ يَفُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا” ifadesinde geçen “سَفِيهًا” kavramı mübhemdir. Taberî bu kişinin “İblis” olduğunu söyler. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/653.)

³⁹⁵ “هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ” ifadesinde geçen “الْإِنْسَانِ” ibaresi mübhemdir. et-Taberî'ye göre bu kişi Hz. Âdem'dir. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/87.)

³⁹⁶ “فَالْمَذْبُوحَاتِ” ifadesinde geçen “فَالْمَذْبُوحَاتِ” kavramı mübhemdir. et-Taberî'ye göre âyette bahsedilenlerden kasıt Allah'ın emirlerini yürüten meleklerdir. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/190.)

³⁹⁷ “مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ” ifadesinde geçen “الْخَنَّاسِ” kavramı mübhemdir. et-Taberî, insanlara vesvese veren kişinin şeytan olduğunu belirtir. (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/709.)

Âl-i İmrân 3/86. âyetinde “كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعَدَ إِيمَانِهِمْ” ifadesi bir topluluğun, kendilerine açık deliller geldikten sonra inkâr etmelerini konu edinir.³⁹⁸ et-Taberî’ye göre burada geçen “قَوْمًا” (bir toplum) kelimesi mübhem olup, anlamı belirsizdir. Bu belirsizliği gidermek amacıyla et-Taberî, çeşitli rivâyetler kullanarak açıklamalar yapmaya çalışır. Abdullâh b. Abbâs, İkrime, Mücâhid ve Süddî gibi müfessirlerin naklettiği rivâyetlere göre bu âyet, iman edip sonradan inkâr eden kişinin Haris b. Süveyd el-Ensari adında bir şahıs olduğunu belirtir. Diğer taraftan, Abdullâh b. Abbâs ve Hasan el-Basrî’ye göre âyet, özellikle ehli kitap hakkında nâzil olmuş ve iman edip inkâr eden kişiler olarak Yahudi ve Hristiyanlar kastedilir. et-Taberî, âyetin zahiri anlamının, son görüşe (ehli kitaba yönelik görüş) daha yakın olduğunu kabul etmekle birlikte, ilk görüşün daha fazla sayıda rivâyete dayanması ve rivâyet eden şahısların Kur’ân’a dair daha güçlü bilgilere sahip olmaları nedeniyle, tercihe şayan olduğunu savunur. Ancak Taberî, nihâyetinde âyetin genel ifadesinin, bu duruma düşen tüm kişileri kapsadığını ve yalnızca özel şahıslarla sınırlandırılmaması gerektiğini vurgular. Âyetin zahiri anlamının, çoğunlukla kabul edilen rivâyetlerle çelişmesine rağmen, Taberî, çoğunluğun görüşünü göz önünde bulundurarak, rivâyetleri bu şekilde kabul etmenin daha uygun olacağını belirtir.³⁹⁹ Burada et-Taberî’nin tercihinde etkili olan iki ana faktör vardır. İlk faktör, rivâyetlerin çoğunlukta olmasıdır; yani bir görüşün daha fazla sayıda ravisi olduğu için, et-Taberî bu görüşü daha güçlü kabul eder. İkinci faktör ise bazı ravilerin diğerlerinden daha derin Kur’ân bilgisine sahip olmasıdır.

et-Taberî’nin nadiren başvurduğu unsurlardan biri de müfessirlerin çoğunun aynı görüşte olmasıdır. Bu, et-Taberî’nin bir mübhem ifade üzerinde çeşitli rivâyetler arasında seçim yaparken bazen çoğunluğun görüşünü tercih etmesine neden olur. et-Taberî, bu yöntemi Âl-i İmrân 3/86. âyetinde de kullandığı dile getirilmiştir.

İsrâ 17/60. âyetinde yer alan “وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ” ifadesi, Kur’ân’da lanetlenen bir ağacın varlığından söz eder.⁴⁰⁰ et-Taberî, bu ifadeyi mübhemlik taşıyan bir kavram olarak ele alır ve bu konuda te’vil ehlinin farklı görüşler ileri sürdüğünü belirtir. İbn Abbâs, Mesrûk, Hasan el-Basrî, Ebû Mâlik, İkrime, Sâid b. Cübeyr, İbrâhim, Mücâhid, Dahhâk ve İbn Zeyd gibi alimlerden gelen rivâyetlere göre Kur’ân’da lanetlenen ağaç zakkum

³⁹⁸ Âl-i İmrân 3/86

³⁹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/572-575.

⁴⁰⁰ İsrâ 17/60.

ağacıdır. Bununla birlikte, İbn-i Abbâs'tan gelen bir başka rivâyete göre bu ağaç “keşus” ağacıdır. Ancak et-Taberî, birinci görüşü savunur. Çünkü tevil ehlinin çoğunluğunun icmâ'sı bu yöndedir.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 17/484-487.

SONUÇ

H. IV. Yüzyılda yaşamış olan et-Taberî, ilim dünyasına derin izler bırakmış bir âlimdir. Eserleri, onun vefatından bu yana her dönemde ilim erbabı tarafından başvuru kaynağı olma özelliğini taşır. Hem kendi zamanının hem de sonraki dönemde yaşamış alimler, onu övgüyle anar onun ilmî mirasını sahiplenir. Özellikle tefsir alanındaki derinliğiyle tanınan et-Taberî'nin çalışmamıza kaynaklık eden *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyâti'l-Kur'ân* adlı eseri, temel kaynaklardan biridir. Ebû Ca'fer, Kur'ân âyetlerini, rivâyetler bağlamında tefsir eder ve her bir rivâyeti titizlikle değerlendirir, yeri geldiğinde bu rivâyetler arasında tercih yapar. Onun tercih metodolojisi, onun tefsirinde re'y metodunu destekleyen en önemli verilerdir. Bu yaklaşımıyla, tefsirini yalnızca rivâyetlere hasretmez aynı zamanda dirâyet temelli bir perspektif oluşturur.

Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ve sözlüklerde ortak bir anlam olarak “belirsiz” anlamına gelen mübhem kavramı, Arapların günlük yaşamlarında sıkça başvurdukları bir terimdir. Zamanla bu kavram, Kur'ân ilmiyle ilişkilendirilir ve farklı eserlerde kendine yer bulur. Kur'an'ın önemli bir üslubu bu kavramla ifade edilmeye başlanır.

Mübhemât'ın Kur'ân'da bulunma sebepleri hakkında öne sürülen görüşler, genel anlamda ortak bir paydada birleşir. Bu alanda eser veren müellifler, mübhemâtın Kur'ân'daki varlığını açıklamak için benzer sebepleri dile getirir. Bu durum, mübhemâtın Kur'ân'daki rolü ve amacı hakkında yapılan çalışmalarda belirli bir fikir birliğinin oluşmasına zemin hazırlar. Mübhemâtın giderilmesi konusunda, Celâluddin es-Suyûtî, re'y metodunu reddeder ve mübhemâtın açıklığa kavuşturulmasında, Kur'ân'a dayalı bir yaklaşımın esas alınması gerektiğini belirtir. Kur'ân'dan sonra sahâbe ve tâbiîn kavli, İslam tarihi kaynakları ve sınırlı bir şekilde de İsrâiliyat bilgilerinin kullanılabileceğini ifade eder.

Mübhem ifadeler konusunda araştırma yapan alimlerin ortak bir paydada buluşmamaları, mübhemâtın öznel bir nitelik taşıdığının açık bir kanıtıdır. Eserin yazıldığı dönemin ilmî çalışmaları ve yazarın sahip olduğu ilmî birikim, mübhemâtın ele alınışını farklılaştıran önemli faktörlerdir. Bu bağlamda, çalışmada yer alan üç farklı eserde mübhem ifadelerin sayılarının birbirinden farklı olması, mübhemâtın şahsa ve döneme bağlı olarak değişebileceğini gösterir. Özellikle, her üç alimin Kur'ân'da geçen yalnızca 69 mübhem ifadede mutabık olması, bu iddianın bir kanıtı olarak karşımıza

çıkar. Bu durum, mübhemâtın belirlenmesinde kişisel tercihler ve dönemin ilmî perspektiflerinin etkili olduğunu ortaya koyar.

et-Taberî, mübhem ifadeleri belirlemede başvurduğu temel kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. O, mübhemâtın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için siyâk ve sibâk unsurlarını belirleyici bir yöntem olarak kullanır. Âyetlerin öncesi ve sonrası bağlamını titizlikle gözetken müfessir, mübhem ifadeleri çözmede siyâk-sibâk ilişkisini ön plana çıkaran rivâyetleri tercih eder. Aynı şekilde, Kur'ân'ın bütünlüğü kapsamında mübhem ifadeyi başka âyetlerle açıklığa kavuşturulmaya çalışır. Zira Kur'ân'da yer alan mübhem ifadelerin izah edilme yöntemlerinden biri de söz konusu ifadenin başka bir âyet aracılığıyla açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu metot, et-Taberî'nin Kur'ân'ı anlamada, diğer âyetlerinden gelen açıklayıcı unsurları alternatif açıklamalara kıyasla daha öncelikli bir konumda değerlendirdiğini gösterir.

et-Taberî, mübhemâtı açıklığa kavuşturmada başvurduğu kaynaklardan biri de rivâyetlerdir. Kendine özgü metodolojik bir yaklaşımla rivâyetler arasında tercihte bulunur. et-Taberî'nin tercih ettiği rivâyetlerin içeriği, onun tercih sebeplerini anlamamız açısından önemli ipuçları sunar. Zira, o bazen tercih sebeplerini açıkça ifade ederken, bazen de yalnızca tercihte bulunur. Tercih sebebini belirtmediği durumlarda ise tercih edilen rivâyetin içeriği, bu tercihin dayanağını ve mantığını belirler.

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında, et-Taberî'nin tercihlerini etkileyen birçok faktör olduğu söylenebilir. Bu faktörler arasında en belirgin olanlarından biri de hadislerdir. O, hadis rivâyetlerini önceler. Öyle ki bazı durumlarda et-Taberî, konuya ilişkin aktardığı hadis dışındaki rivâyetlerden birini tercih etmeye meyilli olduğunu hissettirse de Hz. Peygamber'den gelen bilgiyi esas alarak hadis rivâyetini tercih eder. Öte yandan, rivâyet tercihinde gerektiğinde re'yi kullanır. O, tercih dışı bıraktığı rivâyetlerin gerekçelerini ise akli delillerle temellendirir. Onun bu tutumu, aynı zamanda tefsirinde re'ye müracaat ettiğini, dirâyetli bir yaklaşım sergileyerek, tefsirinin sadece nakil değil, aynı zamanda derin bir akli ve mantıki analiz içerdiğini gösterir.

et-Taberî'nin rivâyet tercihinin etkileyen bir diğer önemli faktör, dil bağlamıdır. Kelimenin asli ve mecazî anlamının yanı sıra, Arapların günlük konuşma dilini, belagat ilmini ve kıraat farklılıklarını da rivâyet seçiminde dikkate alır. Bu yaklaşım, onun rivâyet tercihlerini şekillendirirken, metnin dilsel ve anlam katmanlarını derinlemesine analiz ettiğini ortaya koyar. Ayrıca, âyetin bütünlüğüne bağlı olarak değişkenlik gösteren bu

yaklaşım, onun çok yönlü ve kapsamlı bir ilmi birikime sahip olduğunu ve dilin çeşitli yönlerini bir arada kullanarak daha zengin bir anlam üretmeye çalıştığını gösterir.

et-Taberî'nin rivâyet tercihlerini etkileyen bir başka önemli unsur, umûm-husûs ilişkisidir. O, genellikle bir âyetin husûsa delalet etmekle birlikte, ifadenin umûm olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Bu, onun metnin daha geniş ve kapsamlı bir anlam taşıdığına dair bir yaklaşımını yansıtır. Ayrıca, o, bazen mübhem ifadeleri husûsa yönelik olarak sınırlayan rivâyetleri de kabul etmekle birlikte, genellikle umûm anlam ifade eden rivâyetleri tercih eder.

et-Taberî, rivâyet tercihinde çok az rastlanan durumlar önümüze çıkar. O, bazen tercih sebebini ravilerin Kur'ân bilgisine dayandırırken bazen de rivâyeti daha sağlam olan görüşü tercihe şayan bulur.

et-Taberî'nin rivâyet seçimini etkileyen bir diğer önemli etken ise âyetin zahirî anlamıdır. O , zikrettiği rivâyetler arasında zorlama yorumlardan kaçınır ve genellikle âyetin zahirî anlamına işaret eden açıklamaları tercih eder. Bu tutumu, onun metinleri anlamada ve açıklamada daha doğal ve açık bir yol izlediğini gösterir. Ayrıca, Ebû Cafer bazen mübhem ifadeyle ilgili herhangi bir rivâyet zikretmeksizin, doğrudan âyetin zahirî anlamını esas alarak mübhem ifadeyi açıklığa kavuşturur. Bu durum, aksi ispatlanmadığı sürece onun metnin ilk anlamını esas aldığını gösterir.

et-Taberî'nin rivâyet tercihinin etkileyen bir diğer etmen ise mantık örgüsüdür. Tercihlerini yaparken metnin mantıkî yapısını ve bütünlüğünü ön planda tutar. Bu yaklaşım, onun rivâyetleri değerlendirirken sadece dilsel ve anlamsal boyutları değil, aynı zamanda metnin mantıksal ve tutarlı bir şekilde şekillendirilmesine de büyük önem verdiğini gösterir.

et-Taberî'nin hangi rivâyeti tercih edeceğini etkileyen bir başka kayda değer husus ise tarihi veri bilgisidir. Mübhem (belirsiz) ifadelerin açıklığa kavuşturulmasında genellikle tarihi verilere başvurur. Özellikle kıssaların yer aldığı surelerde, tarihi veriler et-Taberî'nin tefsirinde önemli bir yer tutar. Ancak tefsir ve tarih kitabı karşılaştırıldığında aynı tarihi olaya yaklaşımı farklılık gösterdiği görülebilir. Onun bu yaklaşımı eserlerinde takip ettiği metodoloji farkından olsa gerektir.

et-Taberî'nin mübhem âyetlere yaklaşımı, bazı açılardan sınırlı bir perspektife sahiptir. Mübhem ifadelerin anlamlarının belirlenmesinin her zaman gerekli veya faydalı olmadığını savunur. Ona göre bazı mübhem kavramların bilinmesi, âyetin mana ve

maksadını anlamada bir katkı sağlamaz. Bazen mübhem ifadelerin anlamlarının hem mümkün olmadığını hem de doğru bir şekilde açıklanamayacağını öne sürer.

et-Taberî'nin mübhem ifadeyi açıklama metodunu etkileyen birden fazla faktörden bahsedilebilir. Bu faktörlerden bazıları rivâyete bazıları ise dirâyete dayanır. Bu yaklaşım, onun metni anlama ve yorumlamasında hem rivâyetlerin hem de kişisel içtihatlarının önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Bu bağlamda mübhematla ilgili yaklaşımı tefsirinde uyguladığı genel metodolojisiyle uyumlu durduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Mustafa Yasin. *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîrler ve Taberî Tefsiri ile Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2020.
- Albayrak, Halis. "Mubhematu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 155-182.
- Bayar, Fatih. *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.
- Bedi, Ya'kûb Emîl. *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Luğati ve'l-Edeb*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Belensî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Tefsirû mübhemati'l-Kur'an: el-Mevsûmu bi-Sılati'l-Câmi' ve Aidü't-Tezyil li-Mevsuli Kitâbi'l-A'lam ve't-Tekmil*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1991.
- Boynukalin, Ömer. *Hafız Abdülgani el-Ezdî'nin el-Gavâmiz ve'l-Mübhemât Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî. *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasar*. 9 Cilt. Kahire: Dâru's Şu'be, 1987.
- Büstî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî. *A'lâmü'l-Hadîs fî Şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî*. thk. Muhammed bin Said bin Abdürrahman Âli Said. 4 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Ḳurâ, 1409.
- Can, Rüstem. *Taberi ve Maturidi Tefsirlerinin Bağlam Açısından Mukayesesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2023.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-Luga ve Sıhahî'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafor Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l İlmi' li'l-Melayin, 1987.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu, 2. baskı., 2012.
- Çoşkun, Elif. *Mekkî Sürelerde Hz. Muhammed'e Yönelik Mübhem Hitaplar*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Kelam: El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. baskı, 2015.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Şıḥâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407.
- Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû 'Amr İshâk b. Merrâr. *el-Cîm*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 3 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Âmme, 1394/1974.
- Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî. *et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm Fîmâ Übhime mine'l-Esmâ' ve'l-E'lâm fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Ertas, Seda. *Âlûsi'nin Mübhem Ayetlere Yaklaşımı*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.

- Erten, Mevlüt. *Mübhematü'l-Kur'an*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Erten, Mevlüt. “Mübhematü'l-Kur'an ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”. *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (ts.).
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il. *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Muşallîn*. Wiesbaden: y.y., 1400/1980.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muhammed 'Avḍ Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fayda, Mustafa. “Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/92-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Halil bin Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut. *Mu'cemü'l-üdeba*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1414.
- Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. İbn Hasan 'Âli Selmân. 17 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvînî. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b Mûkerrem b Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1414.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Taḳiyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî. *Der'u Ta'ârudi'l-'Aḳl ve'n-Naḳl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b Su'ûdî'l-İslâmiyye, 1411/1991.
- Kaya, Hatice. *Kur'an Mübhemlerinin Tahlili*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mâtûrîdî, Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Nebhani, Taḳiyyudin. *İslâm Şahsiyeti*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ümmet, 2007.
- Okçu, Abdülmecit. *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2000.
- Özaktan, Fatih. *Kur'an Tefsirinde Siyerin Rolü (Taberî ve İbn Kesîr Tefsirleri Örneğinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.
- Öztürk, Mustafa. ““Mübhemâtü'l-Kur'an' ve İmâmiyye Şiasi”, 1-19.
- Pak, Zekeriya vd. *Tefsir: El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Parlatır vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 1998.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Baskı., 1971.

- Sun, Ramazan. *Hız. Âdem Kıssası Bağlamında Taberî Tefsirinde İsrâiliyat*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *el-Câmi'us-Sağîr min Ahâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 2 Cilt. Beyrut, 2006.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y. el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *Mufhemâtu'l-Akrân fî Mubhemâtî'l-Kur'an*. thk. Muṣṭafâ Deyb el-Bağğâ. 1 Cilt. Dimaşk; Beyrut: Mu'essesetu'l Ulumi'l-Kur'an, 1403/1982.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *er-Risâle*. thk. Aḥmed Şâkir. Mısır: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1358/1940.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihâl*. 3 Cilt. b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*. thk. 'Aḥmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *İhtilâfu'l-Fukahâ'*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Şarîhu's-Sunne*. thk. Bedr Yûsuf el-Ma'tûk. Kuveyt: y.y., 1405/1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk ve Sîlatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tabersi, Ebû Ali Eminüddin Fazl b Hasan b Fazl. *Mecmaü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Darül-Murtada, 1986.
- Taşkulak, Hamza. *Kehf Sûresindeki Mubhem, İhtilaflı Konu ve İfadeler*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Tay, Hekim. "Tefsir Faaliyetlerinde Mubhemâtü'l-Kur'an İlminin Yeri: Ebû Mansûr El-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği". *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (2019), 751-781.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü: Bütünlük Üzerine*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Yalçın, Yunus. *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Kıraat İlişkisi: Taberî ve Cessâs Örneği*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2022.
- Yaşar, Hüseyin. *Kur'an'da Mubhem Ayetler (Mubhematü'l Kur'an)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1992.
- Yüksel, Erdi. *Mubhemâtü'l-Kur'an Bağlamında Şahıslara İşaret Eden Âyetler*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdurrezzâk. *Tâcu’l- ‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Heyet. 34 Cilt. b.y.: Dâru’l-Hidâye, 1205.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân. *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*. thk. Su‘ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1985.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr. *el-Keşşâf ‘an Hakā’iki Ğavâmiẓi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl’*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr. *Esâsu’l-Belâğâ*. thk. Muḥammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998.
- Zerkeşî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi’î. *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Ḳur’ân*. thk. Muḥammed Ebu’l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1376/1957.